

Микола Жакун

НЕВІДВОРОТНІСТЬ ДОЛІ

Роман

Збіг прізвищ, імен та населених пунктів
прошу вважати випадковими

Видавництво
"Волинські обереги"

2020

УДК 821.161.2
Ж 238

Редактор Марія Жакун
Технічний редактор Віталій Власюк
Коректори: Марія Жакун, Микола Жакун

Жакун М.Г.

Ж 238 Невідворотність долі: роман / М.Г. Жакун. –

Рівне: Волин. обереги, 2020. – 280 с.

ISBN 978-966-416-729-8

Батько, хороший господар, не дозволив синові одружитися на бідній дівчині. Життя обох молодих людей було зламане. Син та ображена дівчина одружилися з іншими. У них народилися діти та внуки. Що їх чекає? Можливо, вони зустрінуться й почуття кохання розцвіте в їхніх серцях?

УДК 821.161.2

ISBN 978-966-416-729-8

© Жакун М. Г., 2020

© «Волинські обереги», 2020

**Автор висловлює щирю вдячність
за спонсорську допомогу
у виданні книги:**

Брижицькому Миколі Федоровичу – випускнику Тучинської СШ (м. Єкатеринбург, Росія);

Ярощуку Миколі Яковичу – директору Рівненської обласної торгово-промислової палати (м. Рівне);

Кравцю Юрію Ісаковичу – голові обласної профспілки працівників освіти та науки (м. Рівне);

Олексівцю Віктору Миколайовичу – голові Залузької сільської ради Дубровицького району;

Котяшу Анатолію Гнатовичу – земляку, товаришеві дитинства (Білорусь);

Мартинюку Ігорю Андрійовичу – випускнику Тучинської СШ (Сполучені Штати Америки);

Олексійовцю Анатолію Миколайовичу – лісничому Черменського лісництва Дубровицького району Рівненської області;

Гапяку Богдану Володимировичу – заступнику генерального директора ТОВ-компанії «Пульсар і КО», депутату Рівненської міської ради (м. Рівне);

Кравчуку Павлу Григоровичу – приватному підприємцю, депутату Рівненської обласної ради (с. Антопіль Рівненського району);

Зарудяку Івану Миколайовичу – директору ДГ «Тучинське» (с. Тучин Гощанського району);

Ващенко Віктору Івановичу – керівнику фермерського господарства «Україна» із Житомирщини.

* * *

Околиці північного Полісся. Піщані дюни обабіч такої ж піщаної дороги переплітаються з болотистою місцевістю. На тільки-но звільнених від води підвищеннях пробиваються пагони чагарників. Бідно тут живуть люди, бо бідні землі. Тільки та сім'я могла спромогтися на якусь кращу земельку, яка могла відвоювати її в болота. Канави прокопати, осушити та й отримати не піщугу, а торфовисько. Отоді й на врожай надіятися.

Нічну тишу околиці села Заслuchчя порушували легкий шурхіт піску, порипування воза, якого з натугою тяг сивий коник, та хлипання молодиці. Вона сиділа на возі на подушках, як цариця на троні. Це Давид Котляр віз свою дочку додому, в Залужанське, бо вона, на жаль, невдало вийшла заміж. Поїздив тоді майбутній зятьок місяць-два із недалекого Заслuchчя й очарував дочку Давидка Степку. І все було як у людей: і весілля, і придане. А дівчині тоді лише сімнадцять стукнуло. Хай би ще хоч рочок посиділа дома. Хай би до хлопця

краще придивилася, не поспішала. Та ні, вперлася.

– А якщо потім ніхто не захоче заміж брати, кому я потрібна буду, – переконувала батька й матір.

Давидко з Уляною погодилися, та скоро зрозуміли, що не склалося сімейне життя любої доньки Степаниди. Не нажили вони й діточок. Та й зятьок якимсь незугарним видався. До роботи не рвався, хоч Давидко в придане оцього коника йому дав, і плужка, і огортача, і санки, щоб зимою він гній на поле вивозив. Відділив Давидко, мов від власного тіла відрізав, півгектара земельки. І то якої – у Шаринівніку, на самому торфовиську. Згадав, як жили рвав разом зі своїм батьком Марком Котлярем та братами дружини, Василем та Іваном Семенюками, копаючи канавки, щоб вода стікала, осушував, корчі вирубував. Уявляв, що там бульба* буде рости, як гарбузи. І вона росла там дійсно на славу.

А зятьок (мав дивне ім'я Інокентій, а в селі його звали Кешкою), як тільки привів молоду дружину в дім, то все господарство, до якого раніше хоч трохи брався, на Степку та матір повісив. Прийшлося молодій дружині ходити біля свиней,

* Бульба – картопля.

корівки, коня, город до ладу доводити. А сам Кешка цілими днями пропадав то на риболовлі, то на полюванні, то з компаніями в карти грав. Достатку ці заняття в дім не приносили. Спробувала Степка сваритися, напучувати свого благовірного, соромити, що неробою його прозивають.

– Хай прозивають, – відповідав Інокентій сердито й знову брався за своє.

Про те, чому його сваха назвала свого сина Інокентієм, Давиду розповіли жіночки, яких одного разу підвозив у ліс по чорниці.

– Ваша сваха, – перебиваючи інших, дорвалася до слова Марфа, – у пана покоївкою працювала. Вона й зараз нічого на личко та на фігурку, а в молодості дуже красивою була. От працювала вона покоївкою, а до пана син із міста приїхав. Інокентієм його звали. Закрутив голову панський синок Соломії, вашій свасі. Панич поїхав, Соломія ж у село повернулася. Та не у свою стареньку хату, а в нову. Казали, що пан купив її Соломії. Та не тільки хату, а й усе, що треба, щоб небідно жити. Народила Соломія хлопчика. Баба-пупорізка, Параска Верчиха, казала, що народила легко. Але перед тим, як почалися перейми, нібито просила Соломія у Верчихи, що якщо помре при родах, то хлопчика щоб Інокентієм записали, а якщо

дівчинка народиться, то Зосею. Так паню звали, покоївкою в якій служила Соломія. Але, як бачите, зятя вам народила.

Не допомагав Інокентій дружині й тоді, коли Степанида руку сильно порізала. Якось спускалася в льох, банку засолених огірків заносила, та не втрималася на східцях, послизнулася, бо були вологі, й упала на сходи. Банка на скельця розбилася, а Степка втрапила на розбите скло рукою. Кров текла з порізаної руки так, що ледве її із свекрухою спинили. А яка ж робота потім однією рукою? Свекруха взяла на себе майже всі домашні клопоти, поки невістка руку не вилікувала.

Нарешті дійшло до того, що поїхав Давид Котляр дочку додому забирати. Добре придивившись до свашиного господарства, побачив, що воно занепадає. Тин геть похилився, борони, що під дощами мокли та під сонцем грілися, почали покриватися іржею. Віз стояв посеред двору не накритий нічим. Корівку сваха продала. Залишилися кури та коник. Коник, слава Богу, був доглянутий. Придивлявся Давидко до такого господарювання, потилицю чухав. Сваха Соломія жодною рисочкою не нагадувала тієї дівчини-красуні, про яку розповідала Марфа. Лице її посіріло, появилися зморшки. Вона скаржилася:

– Отак, свате, господарюємо. Нема в домі господаря. Наш господар то на риболовлі, то на полюванні. Це вдень. А вночі в карти грає. Зібралася таких, як він, компанія та й грають. Боюся я, що Кешка почне програвати господарство. Програє й плуга, і огортача, і воза, і ще, страшно мені, що й коня. Жаль мені Степку. Не про таке щастя вона мріяла. Не буде в них сімейного життя. Вона вже мені не раз говорила, що хотіла втікти до вас, свате. Не знаю, що її досі тримало. Але якщо приїхали забирати Степку, то заберіть і коника... Та й інвентар. А забирати потрібно буде вночі, коли Інокентій повіється з дому в карти грати.

Оце й загрузили посеред ночі, що могли, на віз, поки зятя дома не було. Їхали додому.

Степка, сидючи на возі, згадувала слова рідних, що зарано їй оте заміжжя. Та що ж зараз... Картала себе, чому не послухалася тоді батьків.

«Мабуть, краще було б посидіти ще в дівках, ніж таке заміжжя», – думала, сидючи серед подушок.

Давидко не поспішав. Хоч ніч була місячна, та дорога ледве бовваніла. Добре, що була без ям та ритвин. Їдучи, згадував свого батька Марка Котляра. Той був людиною спокійною, ласкавою та прямою. Він учив сина всьому доброму, ніколи не

скаржився на долю. Дуже мріяв про свою хату та земельку, але всю молодість прожив у бідності, перебиваючись випадковими заробітками: допомагав людям косити, рубав дрова та вивозив гної. Усе старався складати копійку до копійки, щоб побратися по любові з тією, про яку мріяв. Таки добився свого. Одружився на тій, яку кохав. Вони вдвох із дружиною заходилися заводити господарство. Щастя запанувало в сім'ї. Уже в молодих господарів вимальовувався достаток.

Через років десять стояла своя хата, ріс син – помічник, була родюча земелька та худібка.

Але все несподівано змінилося. Одного разу Марко Котляр попав під холодну зливу, простудився. Ледве дійшов додому. Старався зігрітися на печі в просі. Марив, а крізь марення кликав до себе сина, старався сказати напутні слова. Давид хилився до батька, тримав його руку. Крізь хрипи уловлював: «Не зазнавайся... Людям допомагай... Ділися з ближнім...» Промучився Котляр тиждень та й Богові душу віддав. Але за своє життя, як потім постійно згадував Давидко, багато чому його навчив. Згадалися Давидкові й теплі, ніжні, натруджені мамині руки, що пахли городиною, хлібом та ласкою. Мати пішла через кілька років за батьком, залишивши сина неодруженим. І він

уже сам, будучи сиротою, через деякий час женився на Улянці.

Удався в діда. Від нього взяв і зовнішність, і настирливість, і віру в те, що можна багато чого досягти своїм розумом та силою волі. Так, як і дід, був широкоплечим, з богатирськими рудуватими пишними вусами, попелястою копицею волосся на голові. Мав широке лице, рівний ніс, добрі, розумні очі, загорілі мозолясті руки. Згадував, як вів своє господарство, працюючи оцими загорілими, порепаними від сонця руками, гострим розумом та ще якимсь комерційним відчуттям.

Був час, що пан Войцех Голомбйовський вирішив залишити захоплені Польщею території Західної України й переїхати у Варшаву. Якесь тривожне відчуття було в пана. Цікавився політикою, прораховував, що може незабаром усього позбутися, якщо на західноукраїнські землі придуть «совєти». Тож почав розпродувати нажите майно: млини, молотарки, коней, корів, овець, землю... Продавав також дубовий ліс, який йому перейшов ще від батька, але загнув за нього таку ціну, що ніхто не спромігся ліс купити. А час від'їзду швидко наближався. Отут він, Котляр, порадившись із дружиною, і ризикнув. Звернувся до власника з пропозицією:

– За ліс зразу я такої суми не дам, а по частинах виплачу. Першу частину плачу зразу, а іншу – згодом. І давайте документи купівлі-продажу оформляти не будемо. Передайте ліс в оренду з правом робити те, що я захочу. Ви ж бачите, що часи непевні. Треба все робити швидко, щоб і вам, і мені вигода була.

Войцех Голомбйовський погодився. Домовилися, що кошти, коли він виїде, Котляр буде віддавати його повіреному, а той передаватиме їх у Варшаву. Закрутилося. Котляр уговорив двох довірених осіб, Купріяна Сливу та його батька Ілька, що вони підтримають його починання й заставлять у Земельному банку під взятий кредит частки своєї землі.

Купріян Слива, ставлячи підпис, зітхнув:

– Ризикую я, Давиде, землю заставляючи, ризикую. Але я знаю, що якщо ти за щось берешся, то справа завжди вигорить.

Вдарили по руках. Під кредит Давид заставив тоді все своє господарство. Частину грошей виплатив Голомбйовському й почав комерційну діяльність із лісом. Найняв лісорубів, які зрізали дерева. Тоді знайшов покупців і розпродав дуби поштучно. Залишилося ще позбутися пеньків. Їх потрібно було викорчувати, і то до настання холо-

дів. Він відвідав чотирьох батюшок навколишніх сіл, попросив, щоб ті в церквах оголосили: «Якщо комусь потрібні дрова, то приходьте в понеділок на місце, де колись ріс ліс пана Голомбйовського. Давид Котляр має до вас пропозицію».

Поліська біднота палила грубки та печі соломою, якимсь паліччям, кукурудзинням, соняшниковими стеблами. А тут мова про дрова. На місце, яке назвав Котляр, прийшли сім'ями. Тоді він звернувся до присутніх:

– Усе, що бачите: гілляччя, залишки деревини, пеньки – заберете без оплати, якщо територія, яку зараз собі визначите, буде чистою, порівняною, без ям...

Хотів ще щось сказати – не встиг. Люди кинулися захоплювати територію. Навіть до бійок ледь не доходило. Усі, хто міг, збирали залишки дубини. Розтягували навкруг пеньків вірьовки, кричали: «Це наше». Він не очікував такого напливу бажаючих. А люди не тільки корчували пеньки, збирали гілля, а й зарівнювали ями. Робота, яку запланував, була зроблена. Коли все було закінчено, він новину переорав і на зиму посіяв жито та пшеницю, а весною на окремих ділянках просо. Сорти зернових культур давно прискіпливо підібрав: дещо виміняв у хороших господарів, дещо закупив. На новині

урожай був такий, що люди дивувалися. Частину зібраного залишив на насіння, частину змолів і продав мукою, інші лишки продав зерном. Розрахувався за кредит із Земельним банком та Голомб-йовським. Частину грошей за ризик виплатив Купріянові та його батькові Ільку.

Протягом наступних років розжилися вони з Уляною на коней (корівка, свині й кури вже були). А потім і хату нову звели. Отак їхав, згадуючи минуле.

Біля хати Гандра Брехунця за плотом майнула тінь її господаря. Справжнє ім'я та прізвище цього чоловіка, який не одного жителя виводив із себе, часто прибріхуючи, було Андрій Порохняк. Брехунцем він був прозваний Секлетою Жучихою. І то з якої причини... Запросила одного разу баба Секлета Андрія Порохняка, щоб деякі штахетини поприбивав. Він годинку біля них попорався, випив могорич, пообіцяв доробити наступного дня, але не прийшов. Не приходив десь біля двох тижнів. Баба його зловила біля сільської чайної й висварила:

– Чого це ти, Гандро, штахетини не прибиваєш? А могорич випив. То ти -брехунець!

Порохняк відвернувся, вдав, що нібито кпинів баби не чув. Швидко відійшов від компанії й

подався в сільську крамницю. А баба за ним. І те, що говорила біля чайної, повторила в крамниці. Хто був тут, чули бабину мову. Отак Секлета Жучиха перекутила ім'я Андрія на Гандро, та ще й прізвисько йому причепила – Брехунець.

Придивляючись до тіні в садку Андрія Порохняка, Давид розхвилювався: «Цього ще мені не хватало. Зараз почне придивлятися, розпитувати, а потім розтеревенить по всьому селу про те, що я вночі, як злодій, дочку з її майном додому віз. А Гандро така зараза, що ще й прибреше».

Котляр підігнав коня, а потім посміхнувся сам до себе: «Недаремно його Брехунцем прозвали». І згадав декілька смішних ситуацій, у які попадав Порохняк. Одного разу вдягнув Гандро колись подаровану сином модну сорочку. Була вона в листочках та цифрах. Порохняк подарунок сина беріг, одягав тільки на великі свята. На Різдво під піджак, а на Великдень уже без нього. Яюсь вийшов в обновці в центр села, гордо пройшовся вулицею й не звернув уваги, що до його вдяганки люди придивлялися. Хіхікали чомусь, а жоден про причину хіхікання Гандру нічого не казав, аж поки Давидко не витримав:

– Андрію, – почав, – а це так треба, щоб на сорочці були всі листки, а цифри не всі?

– Ні, повинно бути все: і листки, і цифри. Як же без усіх цифр? – нічого не розуміючи, відповів власник сорочки.

– То чому ж нема цифри один? – уважно ще раз придивившись до сорочки, запитав Котляр.

– Як це нема? – не второпав Гандро. – Повинна бути. Там, на спині. І одиниця повинна бути, і двійка, й... інші цифри.

– Нема, – спокійно розвів руками Давидко.

– А що там? – зніяковів Брехунець.

– Дірка. І майку видно, – провів пальцем Давидко по спині Порохняка.

– Та як же... Я ж одягав, то... – старався повернути голову Гандро назад, щоб побачити, що ж там на спині.

– А, може, ти неуважно дивився? – не відставав Котляр.

Гандро завовтузився, перетягнув частину сорочки наперед і дійсно виявив на місці одиниці продовгувату дірку.

– Знаю, де вона, – крикнув, згадавши, де ж він бачив цю злочасну одиницю. – Вона у внука на футболці. Мого внучка взяли у футбольну команду воротарем. Я йому купив спортивну форму, а вона була без номера. От мій онучок, мала зараза, взяв і вирізав її із моєї сорочки та наклеїв

собі на воротарську форму. А чи не гад він? Біжу додому, біжу.

Під регіт присутніх Гандро кинувся додому перевдягатися.

Згадуючи цю пригоду, Давидко прошмигнув обійстя діда, який дійсно, прориваючись через зарослі кущів, старався підійти до плота. Його цікавило, хто ж то в таку рань по вулиці їде. Не встиг Гандро перепинити подорожуючих, але Давидкового, зятеві-заслuchанину перепитого коника, впізнав. Тож потоптався на місці, ще раз глянув сонними очима вздовж вулиці, прислухався до порипування воза й поплентався в хату досипати.

Котляр притишив хід коня. Мовчав, щось роздумував. Роздуми перервали схлипування Степки:

– Ой, чого ж женихи спочатку такі гарні, а як стають чоловіками, то такі противні? Каже одне, а робить друге. Як я попалася на його вудочку?

– Добре, що його дома не було, – підсумовував поїздку Давидко, – забрали майже все придане. Головне – коня з возом. Гарно нам підказала сваха, ще й допомогла загрузитися. Бачиш, пожаліла тебе, а не сина.

– Що мені ваш кінь, – шмаркала Степка. – Я чоловіка не маю.

– Е, не скажи... Знайдеться хтось. А коня добре, що забрали, – заспокоював батько дочку.

Степка продовжувала схлипувати, і як не кріпився «кріпкий», як говорили про нього в селі, хазяїн, щось за душу все-таки взяло. І тут згадав, як не раз, коли ще Степка заміж не вийшла, бачив попід хатою чоловічі сліди. Підгледів тоді, що то Саньо ходив і, можливо, заглядав у Степчині вікна. Тепер подумалося: «А якщо він і досі сохне за Степкою? Тільки-но два тижні назад із війська повернувся. Комісували, бо якусь штуковину не втримав, от вона йому пальці на лівій нозі й покалічила. Та хіба це каліцтво? А так Саньо здоровий».

Старою вулицею доїхали до Максого містка. За містком дорога розходилась у три сторони. Їхати додому потрібно було по дорозі, що вела прямо через Мотьову гору. Давидко зупинив коня, повернувся до дочки й запитав:

– Підеш жити до Саня? Він з армії повернувся. Може, ще любить тебе?

– Піду, як захоче, – не роздумуючи, відповіла Степка.

– І з матір'ю його вживешся?

– Думаю, що поладимо.

– Я того запитав про Олександра, що згадав про його сліди під вікнами нашої хати, коли ти

заміж ще не вийшла. Він упадав за тобою. Можливо, і досі за тобою сохне. То що? Їдемо? – ще раз перепитав.

– Їдемо, – кивнула Степка головою.

Давидко не знав, як зустріне їх Саньо. Усе ж вирішив спробувати.

А Саньо Гаврилюк і його мати Ганна вже поралися по господарству. Ганна набирала воду з колодязя, готувалася щось замішати кабанчику. Підняла голову на приїжджих. У неї були розумні, повні смутку очі людини, яка багато пережила. Обличчя її витягнулося, біля вуст та між бровами віднілися зморшки. Саньо прилаштував нову штахетину до плота. Поява Давидка, а ще більше Степки, дуже вразили Ганну та її сина. Саньо стояв, розкривши від здивування рота, дивився на Степку, мов на принцесу. Вона була вже не та рожевощока, безтурботна. Риси обличчя загострилися, сама виглядала блідою і змученою. Лише тоді, коли посміхнулася, а на щоках запалав рум'янець, стала колишньою Степкою. І така вона була гарна Саньові серед цієї піщаної вулиці, цієї вранішньої тиші та їхнього такого бідненького господарства. Давидко, уже все обдумавши, ошелешив Саня пропозицією, почавши:

– Візьмеш Степку за дружину? Віддаю за нею коня з возом. І з усім, що тут є на возі. Та ще й ті

півгектара поля, що в Шаринівніку. Віддаю й стару батьківську хату. Хочеш – пересип її, хочеш – на матеріали розбери. За розлучення з колишнім зятьком я домовлюся... То що?..

Те, про що говорив Давидко, Саньо спочатку не дуже добре второпав. Як зрозумів, то несміливо підійшов до Степки, узяв її руки у свої й промовив:

– Я тебе часто згадував, та не надіявся на такі слова твого батька. Я досі тебе кохаю.

Давид зрозумів, що згоди досягнуто. Ганна мовчки витирала непрохані сльози. Саньо відкрив ворота. Давидко заїхав у двір. Новоспечений зять ізсадив Степку з воза й запросив до хати. Мати з таким же новоспеченим сватом почали знімати з воза інвентар та майно. Ганна мовчки раділа такому прибутку. Давидко розпріг коня, завів його під повітку. Почав прощатися:

– Що ж, свахо, піду додому. Мене дома зачечалися.

– То, може, в хату зайдіть, – спохватилася Ганна, – щось зараз нарихтую до стола.

– Ні, свахо, ні. Нехай молоді обживаються. Ви привикайте, а ми з Уляною в неділю вже заглянемо, – відмовився Давидко.

Він вийшов за ворота, прикрив їх на мотузку й пішов додому. По дорозі йому зустрічалися

односельці. Давидко з ними вітався, перекидався парочкою слів і йшов далі. Ніхто про його подорож у Заслуччя й не здогадувався.

«Значить, – думав Давидко, – Порохняк ще нічого про мою поїздку нікому не розказав».

І згадав ще одну історію з Гандром Брехунцем. Деколи той, особливо у великі свята, приходив у церкву. Якось Гандро в церкву прийшов не сам, а із внуком. Переступили вони обоє поріг храму чинно, поважно, мовчки перехрестилися. А коли підійшли, щоб поставити свічки, малий підняв голову вверх і на всю церкву вигукнув:

– Дивись, діду, яка висота, йо...

І внучок голосно нецензурно вилаявся. Присутні обурливо зашепотіли. Гандро не знав, що робити. Смикнув малого за руку, нахилився й засичав:

– Де ти такого набрався? Не можна у святому храмі взагалі говорити, а тим більше такі слова. А ти що ляпаєш? Мовчи!

Внучок злякано озирався, не розумів, чого люди на нього дивляться та ще й деякі посміхаються.

– А що, весь час мовчати треба? – вголос звернувся до діда.

Той пошепки, але сердито:

– Мовчи!

Малий замовк. Батюшка продовжував службу. А коли він вийшов у черговий раз із вітваря, внучок, звернувши увагу на одяг священника, вигукнув:

– Дивись, діду, батюшка вже іншого халата вдягнув.

У церкві деякі прихожани заперхали. Гандро однією рукою закрив малому рота, другою схопив його за поперек і рушив до виходу. Не доходячи до дверей, відчув, що його ноги починають у щось заплутуватися. По ногах пробіг вітерець. Порохняк опустив очі, побачив свої оголені коліна і зрозумів, що плутається у власних штанах.

Мабуть, коли підхоплював онука, то не відчув, що під час напруги відскочив верхній гудзик його штанів і вони поповзли вниз. Ті, що стояли ближче до виходу, посміхаючись, дивилися, як покидали церкву Гандро із внуком, як на вулиці Порохняк відштовхнув від себе малого, підтягнув штани й пішов додому, тримаючи їх у руках.

Давидко, згадавши цю історію з Порохняком у церкві, посміхнувся.

«А як же складеться життя Степки в новій сім'ї?» – думав далі. І згадав початок свого сімейного життя. То були роки панування на українських землях польських урядовців. Вони завели свої порядки, ставили свої вимоги щодо

господарювання. Не можна було ігнорувати розпоряджень солтиса, який закріплював території для прибирання. Перш за все це була частина вулиці перед своїм житлом. Потрібно було тримати в чистоті подвір'я, сад, город, бо якщо поліціант чи солтис побачать на городі хоч одного будяка, то проблем не оберешся. Посиплються штрафи. А з чого платити селянину? Якщо й заробив якийсь грош^{*}, то для сім'ї підтримка, а не для штрафів. Тож селяни тримали все в чистоті. У ті часи він з молодого дружиною оформив шлюб у польській гміні** й отримав польське свідоцтво про одруження.

Із такими приємними спогадами дійшов до свого обійстя, побачив, що ворота відкриті. Значить, його чекали. Чекали не тільки його одного, а й і Степку та придане за нею. Уляна раз по раз виглядала у вікно, ждучи чоловіка з дочкою, і дуже здивувалася, побачивши його самого.

– Чоловіче! А де ж кінь? Де віз? Степка де? – кинулася розпитувати.

– Де? Де? – повторив ще раз Давидко, якимсь ніби неохоче та ніби й із радістю. – У зятя...

– Помирилися? – звела вверх брови дружина.

* Грош – польська грошова одиниця.

** Гміна – польська урядова установа.

– Та де там. У нового зятя, у Саня, – подивившись в очі дружині, вимовив чоловік.

– Ти ж був проти Саня. Не подобався він тобі, бо бідний, – дивувалася Уляна.

– Не подобався та й сподобався. Всяк у житті буває. У хаті все розкажу.

* * *

Уперше Давид побачив свою майбутню дружину Уляну теплого літнього дня. Ішла вона з лісу зі своєю тіткою Зіною Марчуковою й щось їй весело розповідала. Давидко якраз ділянку свою косив. Підняв голову, почувши дзвінкий голос дівчини, й остовпів. До нього не йшла – пливла крізь сонячне проміння в легенькому платті чи то лісова, чи то польова царівна. Пругка, середнього зросту, товста коса через плече на груди спадала. Голову то опускала, то піднімала, дивлячись з-під вій сірими очима. Кирпатий носик та все обличчя вказували на веселу вдачу. «Яка ж вона чудова», – подумав хлопець. Його щоки запалали, брови піднялися, очі пильно вдивлялися в дівчину-пришелицю. Навіть забув, що мав робити. Коли тітка з дівчиною підійшли до Давидка, обоє на мить замовкли, а потім привіталися. Спочатку тітка Зіна голосно, впевнено:

– Добрий день.

А потім і дівчина тихо:

– Добрий день.

– Доброго дня, – відповів Давидко, не відводячи погляду від дівчини. А потім набрався сміливості й запитав:

– А це хто з вами, тітко Зіно?

– Племінниця моя, Уляна, дочка мого брата Михайла з Бережан. Приїхала на літо допомогти й погостювати. Але ти, Давидку, не дуже на неї задивляйся, їй тільки-но минуло шістнадцять літ.

Уляна почервоніла, кинула розгублений погляд у бік парубка, посміхнулася, поправила хустку на голові. І пішли тітка з племінницею далі, про щось своє розмовляючи. А Давидко, опершись на косу, ще довго дивився вслід дівчині. Йому, двадцятилітньому парубку, запали в душу і погляд її, і фігура, і тихе «Добрий день». Не міг дочекатися вечорової години. Навіть не поївши, пішов на вулицю, де гостювала Уляна. Сів навпроти будинку тітки Зінаїди Марчук на сусідську лавку й усе вдивлявся на подвір'я. І недаремно, бо тричі вибігала Улянка: то води зачерпнути, то дров узяти, то курятник закрити. Сидів він на лавці й у другий вечір, і в третій, аж поки не змилилася тітка Зіна. Тож вийшла, запитала:

– Чого висиджуєш, парубче?

Давидко несміливо:

– Викличте Уляну. Щось їй сказати хочу.

– Ой хлопче, – Зінаїда похитала головою. – А ти нічого лихого не замислив?

– Ні, тітко, ні, – приклавши до грудей руки, прохально вимовив Давид.

Тітка зайшла в хату й весело переповіла Улянці розмову з Давидком. А від себе ще й додала:

– Хлопець він серйозний, працелюбний, самостійний. Нічого поганого про нього не чути. Та й не бідний. Хочеш вийти, то вийди.

Давидко не чув розмови тітки з племінницею, але коли пройшло хвилин із десять, то побачив на порозі гнучку, тендітну, невимовно привабливу постать Уляни, яка йшла до нього. Радість розпирала груди. Привіталися. Улянка сіла поруч.

– Що хотів розказати, Давиде? Бачиш? Я твоє ім'я вже знаю.

– У душу ти мені запала. Такий вогонь запалила, що... – підбираючи слова, почав несміливо.

– Не треба, – перебила дівчина. – Якби не було неприємностей дома, то ти мене й не зустрів би.

– Які неприємності? – запитав.

Вона розповіла, що в батька й матері їх четверо: брати Василь та Іван – старші, сестричка Марійка – їй чотирнадцять, та вона – Уляна. Зараз

батьки відправили її до тітки, щоб уберегти від переслідувань Йоськи, сина Мартина Приходька, багатого селянина, що симпатизував полякам та водив із ними дружбу. Побачив якось Йосько Улянку та й заповзявся за нею упадати. І не хотів помічати, що дівчині не подобається. Ще й підговорив свого батька, щоб той на її батьків почав наступати й готувався сватів засилати. От її й відправили до тітки Зінаїди, щоб допомогла щось родичці по господарству, а головне, щоб захвати її від заздрісних очей Йоськи.

Чоловіка тітки Зінаїди хвороба на той світ звела. Роками працював у лісі, смолу панам збирав. Якось сильно простудився, і от тепер тітка одна. Добре їй у тітки, хоч і за домівкою сумувала.

Улянчина розповідь лилася й лилася, а за розповіддю швидко пролетіли вечірні години. Коли Улянка зайшла в хату, тітка Зінаїда пильно глянула на дівчину, вловила її настрій, зрозуміла, що Давид їй сподобався.

Тітка залучала племінницю до ткання на кроснах, вибілювання тканин, шиття одягу, вишивання (перші вміння Уляна отримала від своєї матері). Також тітонька передавала свої знання куховарити, а це вона робила дуже добре. Неда-

ремно Зінаїду селяни запрошували, щоб готувала обіди на хрестини та похорони. Інколи навіть куховарила на весіллях. Уляна їй допомагала.

Рік упадав Давид біля дівчини. Про це вже знали і її батьки. А потім тітці Зінаїді якось сказав, що збирається засилати до коханої сватів.

Одного разу, будучи на ярмарку, побачила Уляна своїх бережанських сусідів Костючків. Зраділа, розпитувала про сільські новини. Підійшла тітка Зінаїда, також із задоволенням слухала. Їй теж було цікаво. А коли вже прощалися із бережанцями, то Зінаїда шепнула Костючисі:

– Зайдіть до мого брата Михайла й скажіть, нехай готується сватів за Улянкою зустрічати. Точної дати ще не знаю, пізніше повідомлю.

І радо посміхнулася. А повернувшись з ярмарку, ввечері, коли Давидко прийшов на побачення, відкликала хлопця в сторону й запитала:

– То що, не передумав сватів засилати? Я своєму братові про сватів уже повідомила.

– Тітко Зінаїдо, – Давидко крізь сльози радості, – не передумав. Але ж знаєте, що я сам. Допоможіть якось із тим сватанням.

– Допоможу, – погодилася, подивившись в очі схвильованому парубку й витерши непрохану сльозу.

Минула половина вересня. У третю неділю хресний Давидка Павло Кукса запряг пару коней, сів на лавці спереду. Поруч нього примостився жених – Давидко. Ззаду на сіні, прикритому рядом, сиділи другий сват, Андрій Мамчур, та тітка Уляни Зінаїда. Так і поїхали в Бережани. Уляна пішла до батьків раніше, щоб зустрічати сватів.

Їхали. Навколо наче рай: у прозорому повітрі танцювали сонячні промені, доторкуючись до облич тих, хто їхав на возі. В'їхали на вулицю, де жили Семенюки, зупинилися. Тітка Зінаїда усмінулася:

– Я піду вперед, а ви через деякий час під'їдете. Братові ворота синього кольору, не миніть.

Поправила хустку, швидко пішла до братової хати. Того вечора Улянку й засватали. Придивився Давид до свого майбутнього тестя. А той і поведками своїми, і натрудженими руками, і розсудливими поглядами на життя так йому нагадував батька. Поговорили про життя-буття, оглянули господарство. Домовилися про весілля. Повернулися в Залужанське з хлібом та рушниками веселі та щасливі, бо їх добре прийняли, щедро вгостили. Тітка теж повернулася додому, а Улянка залишилася дома біля батьків, братів та сестри. Потім було весілля, і Давидко привів молоду дружину в

батьківську хату. Через рік у них народилася донечка Степка, а вже аж через чотирнадцять несподівано знайшовся синочок Кузьма.

* * *

Давид Котляр гордився своїм господарством: корівка, бичок, четверо свиней, коник. Була пара. Розпарував. Сивий зараз у Саня. Ходив Котляр біля господарства – душа раділа, бо було біля чого ходити. А люд сільський в основному жив бідно. Про це не раз розмірковував господар, підкидаючи їжу худобі. Давидко ще не знав, що його чекає колгоспне лихо. А воно було вже близько.

Не раз згадував, як у тридцять третьому до них у двір зайшли двоє. Видно, чоловік і дружина: зморені, у якомусь лахмітті. Згорьовані погляди видавали пекучу тугу, на плечах у них висіли напівпорожні торбини. Подорожні почали просити щось поїсти. Були вони з Житомирської області. Давидко запросив їх у хату, посадив до столу. Уляна поставила на стіл по тарілці червоного борщу, пшоняну кашу, хліба врізала, налила по кварти узвару. А в гостей сльози на очах виступили, у жінки руки затрусилися. Такого багатства на столі вони вже давно не бачили. Їли жадібно, хоч і старалися стримуватися. Зайшлий чоловік

під час їжі на чугун із свинячою картоплею поглядав, з насолодою вдихав картопляну пару. Йому було боляче від думки, що таке багатство піде на їжу свиням. Від цих бідних, голодних та нещасних людей Котляри вперше почули про «колхози». Почули про те, як у людей забирали коней, вози, борони, молотарки, сівалки, зерно, як вивозили в Сибір селян-господарів, який голод гуляє зараз у східних та південних областях України.

Давидко та Уляна співчутливо слухали про ці страхіття. Він хапався за голову, а Уляна схлипувала й витирала краєчком хустини непрохані сльози. Коли нещасні прохачі почали збиратися, то Давид щедро наділив їх: хліба в торбини поклав, насипав муки та картоплі. Вибрав в окремих вузлик і ту картоплю, що Уляна зварила свиням, до якої так принохувався гість. Заходили потім у двір такі ж нещасні з Хмельницької та Київської областей. Подавав і їм.

* * *

Давидко свою обіцянку про розлучення Степки з Інокентієм виконав. Він з'їздив до колишнього зятя в Заслущчя. Коли зайшов у хату, побачив незастеленого скатертиною стола, звернув увагу на ліжко в кутку, яке було накрите старим рядном.

Помітив, що нема подушок та образів. Сваха Соломія встала з-за столу й відповіла на вітання, тяжко зітхнувши. Давидко теж відчув у душі якусь гнітючу порожнечу.

Співчутливо запитав:

– Що це? Що сталося? Де поділася постеля, образи, посуд?

– Ой свашечку, – Соломія з плачем до Давидка, – все синок в карти програв. Не знаю, як далі жити. Весь у батька. Тільки вам зараз признаюся: вдався мій синок у молодого панича. Той теж неробою виріс, промотав усе, програючи в карти. А синок і зараз борги має. Не знає, що ще можна продати. Добре, що ви мене послухали та відрятували частину майна.

– А де він? – запитав Давидко.

– Зараз прийде, – тихо відповіла сваха.

Виглянула у вікно:

– Ось і він. Іде, непутящий.

Зайшов Інокентій.

– Добрий день, – привітався, здивовано дивлячись на гостя.

– Добрий? Та чи добрий... – відповів тесть.

Усі троє помовчали кілька хвилин.

– Скільки боргу картярського маєш? – після мовчанки звернувся з питанням Давидко до зятя.

– Вісімдесят... Чи то більше... Сто, – поправив сам себе Кешка.

– Так вісімдесят? Чи більше? Чи сто? Чи сто вісімдесят? – Давидко зрозумів, що зятьок почав крутити й хоче витягти з нього чим побільше грошей.

– Сто, – зам'явся Інокентій.

– Добре. Я їх дам, щоб ти сплатив борги. За те йди в сільську раду й напиши заяву, що даєш Степці розлучення й до неї ніяких претензій не маєш. Секретарка знає, як це оформити.

Кешка кинувся в сільську раду. Там під диктовку секретарки написав документ, що згідний на розлучення зі Степкою, ніяких претензій ні до неї, ні до її родини не має. Копію приніс Давидкові. Тесть відрахував Інокентію обіцяні кошти. Кешка рвонув із хати. Давидко зрозумів, що він кинувся віддавати борги, а, можливо, програвати й ці кошти, які припливли до нього так несподівано. Переминаючись з ноги на ногу, звернувся до Соломії:

– Не знаю, свахо, як ви віднесетеся до цього, але й вам жити треба... Ось це вам.

Давидко дістав із кишені декілька купюр.

– Це вам, свахо, – продовжив, – приховайте десь, то хоч на хліб буде.

Котляр поклав гроші на стіл, вийшов із хати. Соломія не знала, як уже й дякувати за таку щедрість. Кинулася слідом за Давидком:

– Ой свашечку, та як же так? Як же так?

– Нічого, нічого, свахо. Якщо щось нагально треба буде, то звертайтеся.

– Ой, дякую, свашечку, дякую, – Соломія йшла слідом за Давидком, схлипувала та причитала.

Через деякий час Степка отримала рішення про розлучення й розписалася із Олександром Гаврилюком (Саньом).

* * *

У Давидка Котляра роботи не бракувало. Якось навіть у неділю загонив усіх. Як не вмовляла його Уляна, щоб не планував ніякої роботи на святковий день, та той не послухався, ще й накричав на неї. Інші залужанці пішли в церкву, а Давидко вивіз своїх на сінокіс. Згрібали сіно, складали в копиці, а частину його зразу загрузали на віз, щоб везти додому. Робочої сили, як вважав хазяїн, хватало: Саньо зі Степкою, сваха Ганна, ну й він з Уляною. Кузьма теж уже потроху підгрібав. Отож хто гріб і складав, хто грузив. Давидко ж узявся везти першу ходку. Наклали гарну хуру, боялися на вечір дощу. Подумали, що Каштан та підпряжений Сивий, коні роботящі, витягнуть.

– Гребіть і складайте. І то швидше, на дощ он збирається, згноїть усе. Ворушіться, ворушіться. Підсобіть залізти на віз, – покерував.

Підсобив Саньо. Все було, здавалося, як і завжди. Та ж дорога, ті ж підводні ямки й ковбані, той же бродок.

Доїхав Давидко до піщаної коси. Тільки-но коні відчували воду, як захотіли попити. Нахилили голови, а Каштан чомусь ступив у сторону й попав у яму. Потягнув за собою воза.

Не зогледівся Давидко, як опинився у воді. Тільки зсунувся, як якась невидима сила відштовхнула його від воза, з якого посунулося все накладене сіно. Нижнє в одну мить почало набрякати, зліплюватися в мокрі коржі.

Не дочекавшись Давидка за другою ходкою й склавши в копиці сіно, поверталися Саньо, Степка, Ганна та Уляна з Кузьмою додому. Ще здалеку побачили, що коні стоять, сіно розвернуте й хазяїн біля воза крутиться. Підійшовши, почали ойкати, розпитувати, та Давид тільки рукою махнув. Саньо кинувся закидати на віз сіно, яке ще не намокло. Давидко глянув на небо й побачив, що воно почало прояснюватися. «Не потрібно було затівати таку роботу в неділю», – подумав, та промовчав.

Круто взялася нова влада за облаштування колгоспного життя. Від селян забирали землю, худобу, реманент. Навіть до вітряків дібралися. Розібрали їх, пустили на ремонтні матеріали. Людям колгоспне начальство пообіцяло:

– Електрику у ваші будинки проведемо. І млини на електриці працювати будуть.

– Млини на електриці будуть, а молоти що? Де зерно будемо брати? – тривожилися селяни.

Давидові згадалося, як приїжджі уповноважені скликали людей на Мотьову гору та оголосили про порядок вступу в колгосп. Підняв тоді над головою уповноважений від району капітан Пузанов пістолет, пальнув два рази в повітря – і в колгосп вступило зразу шість чоловік. А згодом ще біля тридцяти.

Невдовзі й до його двору почали приходити піонери з учителькою. Їх призначили агітаторами. Підходила та піонерія до дядькового двору й кричала:

– Куркуль, веди коня в колгосп.

– Дядьку Давиде, заяву пишійть у колгосп.

Давидко то відмовчувався, то пробував доводити, що він не куркуль, бо все заробив своїми власними руками. А одного разу не витримав тих

криків, підійшов до огорожі й, упізнавши одного з крикунів, сердито запитав:

– Це ти, Васько, так кричиш? Бригадира Котка син? А що ж твій батько в колгосп здав, що зразу бригадиром став?

А Васько візьми та й ляпни:

– Мій батько не дурний, щоб коня в колгосп вести. Він його циганам продав, а тоді заяву в колгосп написав. От тепер і бригадиром працює.

Слова Васька почула вчителька й про почуте розповіла голові колгоспу. Коток полетів із бригадирів. А Васько дома від батька таких ременів отримав, що два тижні не міг сісти. Батько шмагав сина й примовляв:

– Оце за те, що я бригадирства позбувся.

Але Котка голова в рядові не перевів. Поставив його обліковцем. Тепер той ходив по полях та переміряв, хто скільки виорав чи посіяв.

Після піонерів-агітаторів заходили у двір Котляра та інших селян, що не вступили в колгосп, уповноважені, лякали, що відправлять у Сибір. І добилися свого.

Гірко плакали Уляна та Степка, коли прийшлося їхнім сім'ям віддавати в «колхоз» і Давидкового Каштана, і Саньового Сивого, та ще й реманент, землю. Мусили скоритися вимогам нової

влади і вони, й інші селяни. Віддали все, що від них вимагали. Земелька залишилася тільки та, що біля хати. Ту, що в полі, забрали. Калістрат Красько, який хотів доказати своє, постраждав неабияк. Зустрів його новообраний голова Теофіл Рижук, коли Калістрат віз додому жниво із свого поля, і наказав:

– Урожай вези на колгоспний тік.

Здивувався Калістрат:

– Це мій урожай. Чому це він колгоспний? Поле я засівав у вересні, коли ще «колхозу» не було. Його тільки у квітні організували.

Послав він Теофіла подалі й повіз снопи у свій двір. Згодом отримав за своє ж жниво п'ять років тюрми. І відсидів. У «колхоз» до кінця свого життя заяви так і не подав.

А уповноваженого по колгоспах районного чиновника Чумакова позаочі називали «упал намочений», бо бачили його декілька разів після відвідин сільської чайної в калюжі. Саме цей «упал намочений» заставив Никона та Сидора Котяшів продати свої воли й за виручені кошти купити коней та здати в колгосп.

Утворення колгоспів ішло з потугою, бо хлопці ОУН із лісу ще не перевелися. Вони закликали людей не вступати до колгоспів, лякали розпра-

вами уповноважених та приїжджих агітаторів. А коли ті прочували, що з поїздок не повернулися то фінагент, то міліціонер, то хтось з уповноважених, то агітацію звернули до мінімуму. Доручили її місцевим активістам та «стробкам»*. А які агітатори із «стробків»? Вони не любили по хуторах їздити, а дома натикалися на постійні сварки матерів та дружин:

– Який із тебе агітатор? – нападала одна.

– Перед людьми соромно, – сердилася друга.

– Дома роботи повно. А ти з «колхозом», як із писаною торбою, носишся. Тобі більше всіх треба? – вичитувала такого сільського активіста третя.

Колективізація тягнулася майже три роки. Влада навіть тих селян, які не хотіли подавати заяви в колгосп, таки дотисла: податки накладала, облігації всовувала, городи обрізала.

Почали колгоспники своє господарювання тим інвентарем, що позносили самі ж. Роботи виконувалися кіньми, волами, а в основному вручну. Розширювали посівні площі, копаючи осушувальні канали. Приходилося з ранку й до вечора махати лопатами. Отак осушили, відвоювали в болота

* «Стробки» – бійці винищувальних батальйонів, які боролися проти вояків УПА.

десятки гектарів родючої землі. Шість гектарів відвели під городину. Вирощували огірки, мак, капусту, кукурудзу, моркву, соняшник, буряки.

Звик і Давидко до роботи в колгоспі. Приставили його до кормокухні на свинофермі. Раненько, в обід та ввечері потрібно було розпалювати котли, нагрівати воду, запарювати буряки з товчею, варити з картоплею й видавати такий корм жінкам. Вони розносили приготовлене й виливали свиням у годівниці, робили всю іншу роботу по догляду за тваринами. Робота була малооплачуваною. День пропрацював – трудовень записували. Так усім. Розрахунок за роботу був один раз у рік, осінню, коли урожай був зібраний. Тоді колгоспники отримували натуральну оплату, найчастіше зерно. Таку оплату отримував і Давидко.

Уляну ж обрали ланковою. Знали, що вона жінка хазяйновита, працелюбна. Її ланка вирощувала льон, буряки, картоплю. А коли розширили посівні площі, то й горох, гречку, люпин, просо. Особливо хвалили ланкову за вирощування льону. Доглядали його, зазвичай, десь на чотирнадцяти-п'ятнадцяти гектарах, одержували добрі врожаї й заробляли для колгоспу непогані гроші. Жінки в Улянину ланку попали веселі, співучі, готові до жартів та різних видумок. Отож линули в полі

пісні, сміх, різні оповідки. Колгоспне начальство почало часто наїжджати до таких жіночок.

Одного дня, коли Уляна була в районі на зборах передовиків, Ганна Гнаткова заразила ланку ідеєю:

– Чого це до нас то бригадири навіть інших бригад, то агроном, то обліковці так часто наїжджають? Давайте їх відвадимо. Кожному чоловікові, коли до нас приїде, штани знімемо. Посміявшись із такої пропозиції, продовжили роботу. Ганна свого не забула. Першим на жіночу забаву попав їх бригадир Петро Курочка. Жіночки його обступили й запропонували:

– Знімай штани.

Курочка відчув щось недобре, хотів вирватися з оточення. Та де там!

Жіноче царство схопило бригадира за руки та ноги, повалило на землю. Наче в'юн, крутився Курочка, а вирватися з жіночих рук не зміг. Штани з нього зняли, добре, що залишили спідне, кинули пару жартів і, сміючись, пішли працювати. Оговтавшись від такої події, бригадир натягнув штани, хотів присоромити жінок, та не насмілився. Поїхав. А ті, далі працюючи, хіхотіли, обговорюючи пригоду. Про те, що з ним так зробили жінки, Курочка нікому не розповів. У той же день без

штанів були агроном, бригадири другої та третьої бригад, але ніхто з роздягнутих нікому про свої пригоди навіть словом не обмовився. Однак Уляну з її підопічними з тих пір почали оминати. А про те, чому оминають, нікому не признавалися. Не втрапили в жіночу пастку тільки їздовий, який воду підвозив, та шофер, який жіночок на роботу та з роботи возив. Їх віднаджувати не було смислу.

* * *

У турботах-клопотах проходило життя сім'ї Гаврилюків, Саня та Степки. Запримітили сусіди, що Саньова дружина нарешті заокруглилася. Раділа Саньова мати Ганна.

Сусідки шепталися:

- Так довго діточок не було.
- А ви подивіться, який Саньо щасливий.
- А Ганна? Мов на крилах літає.

Радіючи за свою дружину Степаниду, Саньо майже всю роботу по господарству перебрав на себе. Тепер він став гарним господарем, статним чоловіком. Був трохи вище середнього зросту, середньої повноти. Мав крупний ніс, який ніяк не потворив його задоволеного обличчя. Животик почав появлятися, друге підборіддя і лисина. «Життя вдалося», – не раз думав Саньо, дивлячись на вагітну дружину.

Степці Саньо не дозволяв важкої роботи. Хіба що їсти зготувати, посуд помити, підмести. Сам вносив дровця, картоплю, моркву, капусту, бурячок та все необхідне.

Того року в лютому добряче намело кучугур. Степці ось-ось народжувати, а дороги позамітало. Саньо не відлучався нікуди далеко від дому, чекав команди, щоб їхати в «роддом». І дочекався. Під ранок розтривожилася Степка:

– Ой, щось мені живіт болить. Мабуть, пейреми беруть.

Саньо кинувся в колгоспну конюшню, де не раз і сам чергував. Попередив чергового конюха, що бере Сивого, вивів його, запряг у санки. Дома обережно вивів дружину, укутав кожухом, скочив у санки. Долаючи снігові замети, застояний кінь жваво взяв дорогу через луг на Дубровськ. Ганна перехрестила сина з невісткою й кинулася в сільську раду. Чергував цієї ночі Аврам Бакун. Він уже розпалив грубки, попідмітав у коридорі, тепер відкидав сніг із доріжок. Ганна кинулася до нього з проханням:

– Саньо невістку конем повіз через луг. Аврамочку, подзвони, нехай виїде до залізничної станції швидка допомога.

Аврам пішов до телефонного апарата, набрав номер швидкої, пояснив ситуацію. А Саньо тим

часом, підганяючи коня, весь час оглядався на дружину. Вона терпляче зносила незручності поїздки. Переїхали луг, по льоду переправилися на другий берег Случа, минули Порубку. Коли доїжджали до станції, Саньо запримітив швидку допомогу, яка їхала назустріч. Він не знав, що його мати з Авраом зробили виклик.

Степку пересадили в автомобіль. Саньо завів коня на подвір'я свого знайомого, поклав конику оберемок сіна й накрив рядом його змокрілу спину. Сам же покрокував до «роддому». Степка вже була в родильному залі. Саня направили в прийомний покій чекати. Через дві години народила Степка дівчинку. Щасливий Саньо повернувся до коня й звичним уже маршрутом рушив додому. Їхав, радів, щось наспівував. Мати не могла дочекатися сина. Коли той, веселий та усміхнений, заїхав на подвір'я, зразу ж запитала:

– Хто в нас?

– Дочка, мамо. Помічниця вам та Степці, – повідомив, сяючи від радості.

Мати витерла краєм хустини щасливу сльозу, пішла в хату, стала на коліна перед образами й почала дякувати Богоматері, її Сину й усім святим за таку чудову новину. Саньо Гаврилюк від радості не знаходив собі місця. Поки Степка була в «роддомі», щось механічно робив. Йому не

спалося, бо перед очима стояли вони: кохана Степка та донечка. Бувало, що замріявався отак та й стояв деякий час. Уявляв, як буде зустрічати дружину, як доньку на руки прийме. Мати крізь вікно дивилася на сина, дивувалася. Не підштовхувала його до роботи. «Хай помріє», – думала, лаштуючи сніданок, обід чи вечерю.

Прийшов день виписки. Саньо приїхав забирати Степку й дочку. У палату зайшов лікар Гнат Порфирович Семенуха. Привітав батьків, дав деякі поради. Акушерка принесла загорнуту в ковдрочку дитину, вручила її Саньові. Обоє дякували, а Степка, як тоді було прийнято, дала акушерці коробку цукерок.

Дівчинку Гаврилюки назвали Галиною.

* * *

Прошли роки. Уже й Кузьма виріс, став гарним парубком. Він майже щовечора ходив у Залісся до Катерини, пропадав біля неї до другої-третьої ночі, тоді йшов три кілометри додому. Дівчина йому дуже подобалася, але від батьків він приховував своє кохання, бо Катерина була бідною сиротою, а це могло не сподобатися батькові.

Якось перед сніданком Давид звернувся до Уляни:

– Піду живності щось із їжі підкину. А Кузьма де?

– Зараз погукаю, – кинулася господиня. – Кузьмо! Сину!

– Погукай, погукай. І сніданок готуй. Поснідаємо – будемо копицю на сінник закидати.

Давидко пішов у хлів, щоб підкинути сіна корові. Коли ж вийшов, то почув на вулиці басистий голос сина. Глянув і здивувався: його Кузьма стояв із дівчиною, тримаючи її за руку, і щось весело розповідав. Вона дивилася на хлопця закохано й руки не забирала.

Давидко нікому поки що не казав про те, що домовився із товаришем дитинства Купріяном Сливою, що його син Кузьма буде сватати Купріянову Орису. Давні друзі час від часу згадували про свою домовленість. А тут така картина. По-перше, підводив Купріяна, по-друге, придивившись, упізнав дівчину. Вона була дуже бідна, не мала батьків, жила в сусідньому хуторі Заліссі у бабкизнахарки.

– Що це за любощі серед білого дня? – накинувся на сина.

– Це випадково. Катерина йде за дорученням бабусі до Тетяни Свиридкової. Я її вже півроку знаю. Ми кохаємо одне одного. Думаю, що буде вам невісткою.

– Іди до роботи. І дівчина хай іде, куди йшла, – суворо наказав синові й пішов до повітки.

Кузьма покірно поплівся до хати, опустивши долу худорляве рожеве обличчя. І хоч щоки від батькових принижень напружилися, скули почали гостро випинатися трикутником, сірі очі стали холодними, та перечити батькові не посмів.

– Хто вона, оця пасія? – запитав сердито Давидко, коли син підійшов ближче.

– Катерина... Із Залісся.

– Сирота, що проживає в баби Мартусі?

– Вона.

– Не здумай зустрічатися з нею! Не здумай! Забороняю! Якщо вже женитися надумав, то підемо сватати Купріянову Орісю. Чув? А зараз їсти йди! Будемо копицю переносити на сінник.

Катерина почула перепалку батька з сином, заглянула через огорожу й побачила, як, опустивши голову, пішов її Кузьма в хату. «Покірний, – подумала. – За наше кохання боротися не буде». Постояла ще трохи й понесла від бабці Мартусі до знайомої тітоньки заготовлене зілля.

* * *

Баба Марта, знана в усій окрузі як баба Мартуся, баба-пупорізка, знахарка, ворожбитка й провидиця, усе робила, аби щасливою була її

вихованка. Ще Катря тільки підходила до будинку, а Мартуся відчула, що із нею щось не гаразд. Катерина батька й матір не пам'ятала. Мартуся її ростила, виховувала, оберігала, вчила житейським премудростям. Дівчина й не задумувалася над тим, що бабці вже вісімдесят чотири роки й не здогадувалася, як та боялася залишити її одну.

Тільки-но рочок виповнився Катеринці, як не стало її батьків. Пішли вони через ліс у Ковалівку та й не повернулися. Пізніше вцілілі жителі Ковалівки розповіли бабці Марті історію їх загибелі. Розказали, що їх понівечені тіла знайшли на околиці лісу. Валентина та Дмитро стали випадковими свідками, коли поляки напали на українську Ковалівку. Польські жовніри Армії Крайової не жаліли ні дорослих, ні дітей. А захистити українців на ту годину не було кому. Тільки декілька десятків жителів врятувалися, ховаючись у лісі. Залишаючи згарище, польські нападники натрапили на двох випадкових свідків, Дмитра та Валентину. Уже коли Катерині виповнилося п'ятнадцять років, тоді бабця й переказала історію загибелі її батьків, і показала місце, де вони були поховані. А також сказала, що вони були приїжджі із східних областей і тут не мали рідні. Тому вона, Мартуся, яка теж не мала нікого, взяла її тоді до себе.

Катерина причинила хвіртку й мовчки зайшла в хату.

Бабця Марта відчула настрій дівчини, лагідно запитала:

– Дитино, щось сталося? Я ж бачу. Розкажи.

– Нічого, бабцю, нічого серйозного не сталося. Тільки Кузьма з батьком через мене посварилися, – ледь не плачучи, на те Катря.

– Я щось таке подібне передбачала, бідна моя дитино. Але все в тебе в майбутньому буде добре. І щастя ти своє знайдеш. Постарайся забути Кузьму, не тримай лиха на Давидка, – почала втішати Катерину.

Закашлялася, витерла хустинкою губи й продовжила:

– Усе буде добре. Але без Кузьми. Я на тебе гадала.

І знову зайшлася кашлем, захрипіла.

– Бабусю, – кинулася дівчина до своєї заступниці. – Що з тобою?

Але цього Мартуса вже не чула. Вона відійшла у вічність.

Через тиждень після похорону бабці побачила Катерина на своєму подвір'ї Давидка. Він зайшов, оглянув скромненьке обійстя, сяк-так доглянуте жінками. Пильно глянув в очі Катерині, яка чекала, що він скаже.

– Думати про мого сина не смій, – промовив коротко.

Розвернувся й широкими кроками, не оглядаючись, пішов до воза.

Катерина зі сльозами на очах дивилася йому вслід.

А Кузьма, посварившись із батьком, не знаходив собі місця. Він ладен був бігти до Катерини, але боявся й батькових погроз. Боявся нічого не отримати з господарства. А хотілося жити, як усі: і гроші мати, і худібку, і житло. Бажання мати в майбутньому від батька частку на господарювання стримувало Кузьму від відвідин хутора Залісся. Більше хлопець там не появлявся. Він навіть не знав, що вже не стало бабці Мартусі.

* * *

Почалися роботи з електрифікації сіл та хуторів. Бригади електриків розтягували дроти, закопували стовпи, готувалися до подачі світла в оселі селян. Василь Лосік, бригадир дубровських електриків, не давав спуску своїм працівникам. Він їх весь час підганяв, бо до морозів хотілося електрифікувати ті будинки, що запланували. Бригада мала запаси матеріалів, і їх потрібно було використати. Василь, щоб впевнитися, чи матеріа-

лів вистачить, вирішив ще раз перевірити віддаль до будинків, кількість стовпів, електричних стаканів. Він доручив виконання поточних робіт Феді Земляку, а сам пішов у хутір, щоб не тільки перевірити те, що запланував, а й обнадіяти жителів, що електроенергія до зими в їх оселях буде.

Хутір Залісся жив своїм звичним життям. Господині рано вставали, затоплювали печі, доїли корів, виганяли їх на пашу, поралися по господарству. Не було такого жителя, хто б не поспівчував бідній Катерині у зв'язку зі смертю бабці Мартусі. Бабця для всіх хуторян була і порадиницею, і помічницею, тому її смерть вони сприйняли як власний біль. Чим могли, допомагали Катрі. Приходили до її хати, запрошували до себе, старалися зробити так, щоб вона не відчувала себе самотньою.

Якось Катерина перекладала в скрині речі й почула скрип вхідних дверей та чоловічий голос:

– Хазяечко, будемо світло проводити у ваші хороми?

Зреагувавши, оглянулася на приємний голос невідомого, помітила статну фігуру прибульця, красиве обличчя. Той теж з цікавістю на неї подивився, потім звів очі догори та по сторонах, оглядаючи приміщення.

Дівчина відповіла:

– Будемо. Ми теж люди. І в темноті жити не хочемо, хоч і хуторяни.

– А як інші? Ваша хата по вулиці перша. Чи є мені смисл питати в кожного про таке благо, як електрика? Думаю, що немає, – зробив підсумок Василь.

Говорячи, придивлявся до господині цього житла. Середнього зросту, худорлява, з сірими допитливими очима, кучерявим волоссям, трохи сумним голосом. Василеве сердечко затрепетало: «Така красива дівчина в цьому Богом забутому хуторі...» Йому приємно було дивитися на неї, хотілося її слухати, але ніяк не міг підібрати тему для розмови. Тому почав про нагальне:

– Ми, електрики, ведемо світло до вас. День-два – будемо по вашій вулиці стовпи ставити. А багато будинків на хуторі?

– Двадцять.

– От і до вас дійде цивілізація. У вас першої й буде світло, – радо повідомив. – А звати вас як?

– Катерина, – відповіла дівчина.

– А мене Василь, – назвався хлопець. – Я бригадир електриків. Сам із Дубровська.

Хотів уже йти, та ніби приріс до підлоги. Тож переминався з ноги на ногу, шукав причину, щоб затриматися ще. Виручила Катерина.

– А що? Всім світло проводити будете чи тільки тим, хто біля дороги живе? – поцікавилася вона. – У нас же люди на віддалі один від одного будувалися. Один одному не заважали, то й не сварилися ніколи.

– Так уже й ніколи? – зрадів Василь із того, що дівчина сама завела мову про електрифікацію.

– Сказала ж, ніколи, – ствердно відповіла Катерина.

– То ти й сваритися не вмієш? Мати не навчила? – посміхнувся до неї бригадир, перейшовши на «ти».

– Матері не пам'ятаю. З бабусею жила, а вона ні з ким не сварилася, з усіма ладила. Можеш людей запитати, – хитнула плечем господарка дому, теж почавши називати хлопця на «ти».

Відчувши, що зачепив дівчину за болюче, почав прощатися. Пообіцяв, що світло все-таки першою отримає така гарна дівчина. Ще раз пильно подивився на Катерину. Вона теж дивилася на нього, навіть посміхнулася. «Заради такої я готовий на все», – подумав Василь і вийшов із хати.

Зустріч із цією хутірською дівчиною вразила Василя. Таких приємних і красивих дівчат він ще не зустрічав ні в своєму рідному Дубровську, ні в тих селах, де вже світло його бригада підключила.

А може, не звертав уваги на них, бо до цього часу ні одна його не зачепила.

Електрики з бригади швидко помітили незвичну поведінку бригадира. Він вечорами почав десь пропадати, приходив серед ночі, а вранці підганяв бригаду:

– Чого сидимо? Чого тягнемо час? Темп, темп робіт давайте. Так ми з вами й до зими світло не подамо. Жителям соромно в очі буде дивитися.

– Яким жителям? – прикручуючи на стовпі дроти, з усмішкою запитав Федь Земляк. – Може, жительці якійсь молоденькій буде соромно в очі дивитися? Отут я повірю.

Василь підняв голову ввверх, подивився на усміхненого електрика. Сказав сердито:

– Ти мені менше базікай. Надійно дроти прикручуй, бо заставлю всі з'єднання перевірити. Попролазиш туди-сюди, то, може, менше говори-тимеш.

Бригадир перейшов до інших своїх підопічних, які розкручували дроти. Помітив, що вони теж посміхалися. Лосік не знав, що Федь Земляк випадково дізнався про походеньки свого бригадира до Катерини й членам бригади дещо про ці зустрічі розповів.

Роботи по електрифікації Залісся продовжувалися. Федь Земляк якось знову за жарти:

– То будемо всю вулицю дротами снувати? Чи тільки цей куток?

– Може, тільки цей куток, – підтримав Федю Іван Покотило й посміхнувся. – Тут дівчата гарні.

– А я пропоную, – хотів продовжити розмову Сашко Кулик...

Та теревені перервав Василь:

– Менше пропонуй, а краще роби.

Усі знову замовкли. А через півроку було весілля. Народилася нова молода сім'я – Катерини та Василя Лосіків. Тоді ж Катерина переїхала із Залісся до чоловіка в Дубровськ.

* * *

Навіть дізнавшись, що Катерина вийшла заміж і переїхала із Залісся до чоловіка в Дубровськ, Кузьма Котляр усе відкидав бажання батька одружити його з Орисею. Спогади про Катерину жили в його серці. Він про неї весь час згадував, хоч і намагався заглушити ці згадки в повсякденній роботі. Деколи це виходило, деколи ні. Холостякував. Зрештою погодився одружитися, як батько пообіцяв купити для молодої сім'ї будинок, про який уже домовилися і який Кузьмі сподобався.

Весілля Кузьми та Орисі гуляли з розмахом. Посходилися родичі, сусіди, друзі. Але радості від

того, що в нього молода дружина, в очах Кузьми не було. Коли ж у першу шлюбну ніч молодята лягли спати, то Кузьма ліг скраєчку, думаючи про щось своє. Оріся здогадалася взяти ініціативу на себе: притислася до чоловіка, погладила його, оголила груди і... Їх сімейне життя якось почало налагоджуватися. Ініціативу проявляла молода дружина й у наступні ночі. А також направляла його до господарської роботи. Він думав: «Мабуть, така моя доля». До роботи особливо не рвався. Робив в основному те, на що вказувала дружина. Оріся зрозуміла, що чоловікові треба підказувати, що робить. «Одним словом, не господар, – зробила висновок. – Це не Давидкові хватки».

Бувало, викидає Кузьма гній, вона зайде:

– Чоловіче, – мовить, – виноград пора вже обрізувати.

– Пора то й пора.

Кине вила, йде обрізувати виноград. Оріся заходить у хлів, а гній не дочищений. Вона до Кузьми:

– Чому хлів не дочищений?

А він:

– Ти ж казала, що виноград.

Оріська тільки руками сплесне:

– Та доріжай уже.

А сама в хлів дочищати те, що чоловік залишив. Кузьма не бачив, що деякі штахетини поприбивати треба, чи вимостити доріжку до туалету, чи шиферина посунулася. Орися за всім повинна була сама пильнувати. На що вказувала, те й робив.

На Кузьму, як господаря, було записано хату, живність, землю, але керувала всім Орися. Сусіди жартували:

– Кузьма – голова сім'ї по сільраді, а керує всім шия – Ориська.

Так воно й повелося.

Голова колгоспу одного разу викликав Кузьму до себе в кабінет. Запропонував:

– Нам потрібно виконати план по набору на курси трактористів. Підете? За курси колгосп буде платити. За дорогу теж. За навчання на курсах трудодні записувати будемо.

– Треба то треба. Поїду на курси, – відповів Кузьма.

Почав він опановувати професію тракториста. Закінчив шестимісячні курси. На той час у колгоспі було тільки два трактори. Один закріпили за Михалковим Іваном, а другий за Черпаковим Яриком. На весну ще чотири трактори купили.

Забезпечили роботою трьох курсантів, що вивчилися раніше. Четвертий агрегат був поки що в запасі.

Орися до чоловіка:

– Говорили, що один трактор не закріплений ще. Ти теж курси закінчив. Іди до голови, нехай його тобі дає.

Кузьма пішов і повернувся.

– Ну що? – запитала Ориська.

– Трактор племіннику голови віддали, – почула відповідь. – Сказали чекати.

– Тьфу на тебе й на твого голову, – Ориська в сторону. – І чого я до голови не пішла?

Та колгоспний голова таки дав роботу Кузьмі. Отримали від МТС відремонтовану дизельну молотарку, а працювати на ній не було кому. От і приставили Кузьму.

– Треба то треба, – згодився той.

І як тільки почалися жнива, Кузьма всі дні пропадав біля молотарки. І так вправно працював, так чітко й розмірено в нього все виходило, що навіть по півтора трудодні в день заробляв. Але то була пекельна робота для жінок, які подавали снопи, і чоловіків, які відгортали соломі. Не раз просили Кузьму, щоб зупиняв свою таратайку, бо через безперебійну роботу нестерпно боліли руки.

Одного разу налаштував Кузьма агрегат до роботи й не звернув уваги, що пас ледве на краю тримався. Завів молотарку... Тільки-но нагнувся,

як той над головою пролетів. Здивувався й ніяк не міг зрозуміти, що ж сталося. Побачивши поруч себе обірваний пас, зрадів, що біда його не зачепила.

Молотити приходилося з середини літа й до самих морозів. Спочатку у своєму колгоспі, потім і в сусідніх. Орисю зігрівала радість: чоловік при ній, ні по яких сезонних роботах не їздить та ще й трудодні заробляє.

Звичне сільське життя затягувало Кузьму та Орисю у свої клопоти. Народився в них первісток. Юрком назвали. Покликав Кузьма родину на хрестини.

– З поповненням вас, – вітав Кузьму й Орисю Левко Брюяка. – Хай ведеться й множитья. Хай все в родині добре буде.

– Які ви молодці! – хвалив Кузьму й Орисю Карпо Жмура. – Думаю, що й на другу дитинку спроможні.

Прийшов і дід Гандро.

– Кузьмику й Орисечко, – почав солодко. – Я тільки сьогодні взнав, що на вашій вулиці празник. А я празники люблю. І хоч я не з вашої вулиці, але поздоровляю од всього села. Де мені сісти?

Кузьма діда на хрестини не чекав, але що ж поробиш? Посадив його до столу. Гандро поважно

вмостився. Пригощали всіх добре. І Кузьма підходив, і Оряся, а потім ще й один одного запрошували. Гандро підвипив трошки й захотілося йому звернути увагу на себе.

Тож почав:

– Я дуже добре з колхозним бухгалтером Мусійком жив, царство йому небесне. Я виходив на роботу один день, а він мені два писав. Так що я, вважаєте, у передовиках був, у два рази більшу копійку заробляв. Сумніваєтесь? То розкажу. Пішов одного разу я на ферму. Мені Семенко, сусід мій, що фуражиром у колгоспі працював, показав, де силос лежить. І якщо треба, казав він, то можна буде його взяти, але тільки ввечері, щоб колгоспний голова чи бригадир з агрономом не бачили. Пройшовся я по фермі й почув, як у корівнику колхозний бухгалтер на передову доярку папери оформляє. Вона щось там пописує, постогнує, а він їй розказує, що треба говорить, щоб доказати, чого в неї такі великі надої від корів. Навчав він її, щоб казала, що доїть вона не два рази корів, а три. Я зайшов на ту мову в корівник, а Мусійко ще й штани не встиг підтягти. Щось тільки крякнув, як глянув на мене. Почувши ту бухгалтерову науку, я на другий день пішов у колгоспну контору. Зайшов до Мусійка й сказав, що теж хочу

передовиком бути. А якщо ні, то можу Якиму, чоловікові тієї передової доярки, розказати про передові методи його жінки, коли він із сезону приїде. Як почув теє Мусійко, то зразу мені у відомість тиждень трудовнів записав. От що то значить своєчасно на ферму зайти по силос.

Хрестини гуділи, чути було сміх, хтось старався завести пісню «Горіла сосна, палала».

Гандро не міг зупинитися й розповідав сусідам по столу, як вирощувати сало:

– Якщо хочете, щоб сало було із шарами: шар сала, а потім шар м'яса, то на місяць у кабанчика зчепіть дротиком верхню й нижню губи. Місяць кабанчик тільки смоктатиме їжу – це для м'яса. А на другий місяць заберіть дротину, давайте картоплю з товчею – це для сала. Потім через кожний місяць повторюйте такі дії: то зчіплюйте, то розчіплюйте. Прошарки сала й м'яса будуть – во!

Гості були веселі. Розійшлися з хрестин уже в сутінках.

Кузьма колихав сина, а Оріся з сусідкою поприбирали зі столів.

Через деякий час дід Гандро перепинив Кузьму на вулиці й почав по-приятельськи:

– Кузьмочку, я на базарі був. Ще на тому тижні. Мені розказали базарні люди про Мартусину

Катерину, що з хутора. Ти ж її добре знаєш. Знаю, що знаєш. Виявляється, що вона в Дубровську живе. Кажуть, за якимсь багатим, що всім електрику робить. А в мене чогось електрика барахлить. Щоб її включити, то треба разів зо двадцять вмикачем клацати. Ото як включиться, то ще разів зо двадцять блимне, а вже потім горить. А щоб виключити, то знов треба клацати. Може, пособиш? Я тобі щупака дам за те. То що? Пособиш? Бо одного разу я йшов у комору без світла, то так спіткнувся, що ледве носом не зарив. Спіткнувся об бочку з огірками, бочка розсипалася, огірки розповзлися по коморі. Це ж не життя. А ще, Кузьмику, кажуть, що бачили її з дитинкою, з візочком по Воробинській вона йшла. То пособиш? Вона ж тобі знайома.

Кузьма кліпав очима, оглядався, чи ніхто не чує дідової мови й мовчав. Він не сподівався такого нахабства. Оправдовуватися перед дідом не хотів, а тим більше з ним зв'язуватися. Тож пообіцяв старому, що знайде йому електрика.

Після Юрка народилася в сім'ї Кузьми та Орісі Котлярів донечка Оля.

* * *

Уляна вже підупала силою, часто відпочивала, думками поринала в минуле. Якось згадалося

їй, як в сорок четвертому почула на своїй вулиці постріли. Тільки подумала вийти й подивитися, де й хто стріляє, як побачила у вікно, що у двір забіг озброєний юнак. «Мене переслідують червонопогонники. Я поранений... Захуйте...» – ледве переводячи дух, проговорив. Давид якраз був у дворі й побачив, що на пісок та траву капнули краплі крові. Тоді вказав на відкриті двері:

– Ховайся там... У сіно зарийся.

А сам схопив сокиру, кинувся до курятника, згріб курку, що сиділа на кублі. Коли вибіг із курятника, то цюкнув до колоди голову курки й став біля того місця, де кров із пораненого упівця капала. А тут й енкавееєсівці у двір забігли.

– Где бандьора? – почали кричати.

Давидко сказав, що хтось побіг вулицею ввєрх, туди, де лісок виднівся. Один із переслідувачів придивлявся до стежки, шукав, чи не капала кров до двору хазяїна. А ця, що капала з курки, їх не цікавила. Чорвонопогонники відчули, що втрачають час, кинулися знову на вулицю й побігли по ній до лісочка. Вона тоді вийшла з хати, побачила чоловіка з куркою в руці, почала причитати, бо шкода було несучки.

– Ця курка життя людині врятувала, – відповів тоді Давид.

Коли зайшли в хату, вона почала готувати окріп, щоб курку обпатрати, а Давидко відшукав усе необхідне для перев'язки й пішов надавати пораненому допомогу. Юнакові куля зачепила м'які тканини стегна. Чоловік зробив перев'язку, заніс йому поїсти. Той повідомив, що його псевдо Вітер, що він із загону Щупака. Давид пообіцяв повідомити його командира про те, що сталося.

Коли рана затягнулася і юнак мав вирушати в загін, то запитав, чи не передати привіт сусіду.

– Він із вами? – поцікавився тоді Давид.

Юнак сказав, що знає де.

– Передай, – попросив чоловік.

Вона тоді теж кивнула головою. Знала, що Тиміш Олексійчук, їх сусід, за рекомендацією надрайонного провідника ОУН Щупака, щоб не бути мобілізованим на фронт, перейшов на нелегальне становище. Він разом із десятком інших чоловіків переховувався за болотом у Курині в криївці. Коли ж прийшов час мобілізації, до сільської ради не явилось одинадцять чоловік. Військові розпитували рідних, де поділися їх чоловіки. Хто відповідав, що в партизанах, хто, що пристав до якоїсь військової частини, хто, що десь поїхав і вісточок не подає, бо поїхав кіньми, то й коней нема. Відповідаючи на питання, деякі жіночки

навіть плакали, чим вводили в оману військових чинів, які проводили мобілізацію.

А жінки тих, що переховувалися, організувалися й по черзі носили чоловікам необхідне. У темну пору загрузали ряднину їжею, чистою білизною, одягом, прилаштовували все це за спину й тоненькою стежкою через болото пробиралися до криївки.

Згадала, як Давидка потім мобілізували на так званий трудовий фронт. Три дороги тоді світило йому: на фронт, на відбудову шахт Донбасу чи в Челябінськ. Він попав у Челябінськ. З ранку й до ночі, а деколи й у нічні години трудився на Челябінському тракторному заводі. Завод тоді випускав і військову техніку для фронту, і трактори та реманент для звільнених від німців територій. Натерпівся лиха за три роки, інколи їй про це розповідав.

Після Різдва Уляна якось несподівано захворіла. Одного разу, коли до неї прийшли внуки Юрко та Оля, помітила, що бачить їх не чітко.

– А це хто до мене прийшов? Що за дітки? – почала розпитувати.

– То ми, бабо, – відповів Юра. – Ви що, нас не впізнали?

– Та щось з очима. Погано бачити почала.

Покликали сільську фельдшерку Валю.

– Це, – невпевнено почала фельдшерка, – ма-
буть, «цукровиця», як дехто з ваших каже. В меди-
цині це цукровий діабет. Треба до окуліста.

Діагноз підтвердився при першому ж огляді в
лікаря, коли Оріся та Степка повезли Уляну в
лікарню в Дубровськ. Зробивши відповідні аналізи
й оглянувши, лікар пояснив:

– У хворої вашої діабет прогресуючої форми.
Зір буде падати. Хай ліки, які випишу, приймає.
Лікуйте дома.

Усі роботи по господарству лягли на плечі
Давидка. Чим могли, допомагали батькові Саньо із
Степкою та Кузьма з Орисею. Доглядали й ліку-
вали хвору. Але тільки рік протягла Уляна Котляр.
На сімдесят дев'ятому році згасла її життєва зірка.
Це було в березні. А в грудні пішов за своєю дру-
жиною й Давид Котляр, переписавши перед тим
усе своє майно на дітей: Степку та Кузьму.

* * *

За щоденними турботами забувалися неприєм-
ності й біди. Радів Кузьма, раділа Оріся, дивлячись
на дітей. Син Юрко та дочка Оля зростали розум-
ними, беручкими до всього.

Весною Кузьма з Орисею садили город, роз-
мовляли про господарські справи.

Орися бідкалася, що гроші пливуть, як вода. А тоді:

– Бригаду на сезон Макарович збирає. Може, поїдеш?

– Мабуть, треба поїхати, – почувла у відповідь.

Зібрався Кузьма на сезон. Організували чоловіки будівельну бригаду й поїхали щось підзаробити.

На сезонних роботах Кузьма з односельцями перебудували корівник, постелили підлогу в колгоспній конторі, поштукатурили сільський клуб. За вправну роботу їх не обділили. Заробили поліські будівельники зерна та грошей. Двоє з бригади поїхали в автомобілях із зерном, а решта добиралися до станції Домбровиця поїздом. У вагоні перекушували, дрімали, грали в карти. Як тільки поїзд зупинився, вийшли на перон і почали рішати, як добиратися додому.

– Через Ковк давайте, – запропонував Семен Гомонець. – По дорозі, може, якась машина дожене. То й підвезе.

– А чого не напряму? Скільки тут іти? Через луг – і ми дома, – наполягав Корній Вознюк. – Мій товариш живе в Порубці, через Случ перевезе.

Після тримісячної розлуки з рідними додому хотілося потрапити якнайшвидше. Вирішили йти через луг. Минули Порубку, підійшли до річки.

У цьому місці завжди був перевіз. Хтось із жителів чергував біля човнів і при потребі перевозив і залужанців, і озерян, якщо ті не хотіли обходити річку через міст. Того дня чергував якраз Іван Масовець.

– Зараз, зараз, хлопці. Знаю, як вас додому тягне. Сам інколи у відрядження вируваюся, – привітавшись, заходився біля човна перевізник.

Він відкинув ланцюга й перевіз перших трьох пасажирів, а за ними й інших.

Чоловіки пройшлися лугом, перейшли бродок і кожен повернув на свою вулицю. Кузьма підійшов до свого будинку. Побачив, що на подвір'ї порядок, а Орися пораяється на городі. Коли підійшов до неї, то зашарілася, як дівчисько, і радо промовила:

– А я як відчувала, що сьогодні приїдете.

– Як це ти відчувала? – запитав, дивуючись, Кузьма. – Хіба так може бути?

– Серце підказало. А ти думаєш, що добре без чоловіка? – відповіла, обтираючи руки об фартух.

Тоді підійшла до чоловіка, притулилася до нього, поцілувала в щоку.

– Ходи в хату, – покликала. – Я тебе покормлю. Діти наші на озеро подалися, то поки добре не вимокнуть, не прийдуть.

– А як діти? Помагають чи тільки озеро глядять? – поцікавився Кузьма.

– Помагають, помагають.

Господар із господинею зайшли в хату. Кузьма їв і розповідав про те, що робили на сезоні і що заробили. Невдовзі повернулися з озера син Юрко та донька Оля. Кинулися до батька.

– Ура! – крикнули майже одночасно. – Батько приїхав. А що нам привіз?

Кузьма почав розгортати покупки й милувався дітьми. За цією процедурою, посміхаючись, спостерігала Оріся. І вже ввечері, коли полягали спати, притулившись до чоловіка, з цікавістю розпитувала:

– А на сезоні жінки в тебе не було?

– У мене ти є, – лагідним голосом відповів Кузьма.

– А інші як себе вели? – поцікавилася.

– А що мені до інших?

– А все-таки? – допитувалася Оріся.

– Хто як. Один казав, що він холостяк, інший, що вдівець. А деякі жінки ні про що й не розпитували. Тут головне інше... Скільки залужанців на сезонні роботи їздять, але всі додому вертаються, до своїх сімей. А мені цікаво, чи всі жінки про таке своїх чоловіків розпитують?

– А що мені до всіх. У мене ти є, – прошепотіла Оріся.

Після подружніх ласк, притулившись до Кузьми, заснула. Орісині розпитування розтривожили Кузьму. Він чомусь згадав Катерину, хоч останніми роками робив це все рідше. І зараз намагався заснути, та спогади не давали спокою. Тож обережно встав із ліжка й вийшов надвір.

Воістину існує якась спорідненість душ, бо не спалося в цю ніч і Катерині. Нахлинули спогади. Згадала Кузьму. Постав він перед нею таким, яким востаннє бачила: розтривоженим, безпорадним, беззахисним. Вона чула від людей, що одружився, що дітки є, що на сезонні роботи їздить. Старалася відігнати думки про нього, але вони причепилися й не відпускали.

Добре жилося Катерині: і хата є, і чоловік люблячий, і донька – Інна. Працювала Катря в районній лікарні завідуючою господарством, Василь – уже котрий рік бригадиром електриків. Не раз Катерина поверталася думками до першої зустрічі з Василем. Він хороший чоловік, вона за ним, мов за міцною стіною. Заробляють обоє, дитина росте, гроші на «Москвича» почали складати. Як же могло скластися її життя з Кузьмою, ніяк уявити не могла, хоч пробувала не раз, але все-таки все рідше.

* * *

Приглядалася Степка Гаврилюк до дочки й помітила, що її Галя почала з хлопцями шури-мури крутити. Тільки-но школу закінчила, спеціальності ще ніякої не здобула, а вже щовечора десь бігла з хати. Приходила серед ночі, а то й під ранок. «За такою дівкою око та око потрібне, – хвилювалася Степка. – І в кого ж вона така вдалася?» А Галя таки була гарна. З-під короткої спіднички виглядали довгі, наче точені майстром, ноги. Мала смугляве обличчя, красивий носик, пухкенькі, як у дитинчати, губи, довге, нижче пояса, світлувате волосся. «На таку, – думала мати, – не один парубок накинє оком».

Поверталася одного разу Степка з магазину й побачила, що мотоцикл біля їхніх воріт стоїть. Навіть не встигла зогледітися, як її Галя у джинсовій спідничці вискочила з двору, всілася на сидіння, обхопила мотоцикліста руками. Мотоцикл загарчав – і тільки пилюка за ним повіялася. Наступного дня мати знову почула, що мотоцикл до воріт під'їхав. Через деякий час Галя вже з хати виходила.

– Тебе вже на мотоциклах катають? – запитала Степка.

– Катають, – гордо відповіла дочка, повернулася, схопила кофтину й вибігла.

Степанида кинулася до вікна, глянула на вулицю. А її доня, паршивиця така, вже на сидінні мотоцикла. Вибігла Степка з хати.

– Ти на мотоциклі без платка кататися будеш? – запитала.

– Який платок? Глянь, мамо, яке волосся в мене. І його я повинна ховати? – почала заперечувати дочка.

– Глянь, – у свою чергу вказала на мотоцикліста Степка. – Він же в шоломі. А ти? Болячок хочеш? Він же не бідний. Мотоцикла он якого має. А шолом тільки собі купив. А пасажирці, яку має катати, чому не купив?

Останні слова Степка виголосила з притиском.

– Марш у хату, – крикнула далі. – Бачиш, чого надумала – волоссям хвалитися.

Галя неохоче злізла з сидіння, пішла у двір. Волосся в неї дійсно було розкішне, і коли їхала на мотоциклі, то дуже гарно розвівалось.

Мовчки зайшла в хату. Мати далі вичитувала:

– А він, той мотоцикліст, теж коли-небудь з непокритою головою їздить? Чи весь час у шоломі?

– У шоломі. Ну й що? – відсварювалася дочка.

– А хто ж він, твій залицяльник? – не відставала мати.

– Він із Заслuchчя.

– І скільки разів він тебе вже катав?

– Два. Це приїхав утретє. Заспокойтеся, заспокойтеся, прошу, – перейшла на ніжний тон розмови Галя.

– Ох, дивись, дівко, добре дивись. Розкажу тобі, яку історію чула. Одна дівчина мучилася страшними головними болями. Теж кавалер її на мотоциклі катав. Сам у шоломі, а вона з непокритою головою. І волоссям теж хвалилася. І дохвалилася... Він потім відмовився від неї, коли взнав, що в дівчини з головою стало щось не те, що нормальною стала. Отаке буває, так що не здумай мені без шолома на мотоциклі їздити. Не здумай. Сиди в хаті, поки залицяльник і тобі шолом не купить. Та про честь дівочу не забувай.

– Не забуваю, не забуваю. Не хвилюйтеся. Мій Андрій не такий.

– Побачимо.

Мотоцикліст Андрій Копоть добре розчув слова Гаврилючки про другий шолом, тож трохи почекав на вулиці й поїхав додому.

Цей мотоцикл придбав він собі недавно, заробивши грошей на сезонних роботах у Києві, де працював покрівельником. Організував будівельну бригаду з ремонту покрівель. Розтоплювали смолу, стелили руберойд.

На таких ремонтних роботах і заробив Андрій на мотоцикл. Коли почав його освоювати, звернув увагу, що мотор «Яви» дуже скоро грівся, тож хотів навіть написати скаргу на завод.

Через два дні приїхав на канікули сусід-студент. Поговорили про се, про те, а тоді Андрій йому про проблему з мотоциклом.

– А де ти ним їдиш? – запитав Ваня.

– По селу, деколи в район.

– По цьому піску? А давай я тебе прокатаю.

Андрій вивів мотоцикл на вулицю, вмонтував на задне сидіння. Ваня сів за кермо, рвонув із місця по піщаній вулиці, вискочив на шосейку. Стрілка спідометра показувала швидкість 100, 110, 120 кілометрів. За десять хвилин вже були на околиці Дубровська. Студент розвернув мотоцикл і з такою ж швидкістю поїхав у зворотному напрямку. Зупинився біля воріт Копотів.

– Доторкнись до мотора.

Андрій доторкнувся.

– Що скажеш? – запитав.

– Мотор ледь теплий, – здивовано відповів Андрій.

– Мотоцикл «Ява», – пояснив здивованому власнику студент, – транспорт швидкісний, з повітряним охолодженням. Чим швидше їдеш,

тим більший потік повітря попадає на моторний відсік. А як ти їздив? Не більше 50 кілометрів за годину? Так? От мотор і грівся.

Після обіду Андрій Копоть сам проїхався в Дубровськ. І то їхав так, як рекомендував сусід: 100-120 кілометрів за годину. Мотор не грівся. Заодно в універмазі купив шолом для Галі.

Крутився, крутився біля Саньової хати Андрій Копоть та й одружився з Галею. Погодився піти в прийоми. Коли ж одружилися, то Галя свого судженого порадувала:

– Жити будемо у своїй хаті, дідом мамі моїй у спадок переданій. Дядько не проти.

Андрій зрадив, почувши такі слова дружини. І почали молоді Копоті господарювати вже на своєму хазяйстві. Андрій збудував гараж для мотоцикла, добудував до хліва курятник, полагодив штахети, почистив колодязя. При нагоді їздив із бригадами на заробітки.

* * *

Час, здавалося, не йшов, а летів. Зростали діти. Кузьма переживав, що син Юрко чомусь раптом від рук одбився. То був дитина як дитина, завжди слухався, а у восьмому класі наче хтось підмінив хлопця. Дома від нього ніякої допомоги

вже не було. Влітку цілими днями в озері купався. Прибігав додому між купанням, добряче наїдався й знову на озеро. Взимку пропадав на ковзанці. Вчився неохоче. Ледве випхали зі школи. Проваландався так-сяк деякий час, а потім отримав повістку у військкомат. Коли пройшов медичну комісію, то направили вчитися в ДТСААФ на шофера. «Піде в армію, то зі спеціальністю», – думали батьки.

Почав Юрко навчатися. Поселили його в Дубровську в знайомої бабці. І, як не дивно, сподобалася хлопцеві наука. І матчастину автомобіля, і правила дорожнього руху, і правила техніки безпеки засвоював добре.

З перших днів почав опановувати навички водіння автомобілями ГАЗ-66 та ЗІЛ-130. Через місяць ще й легковим авто навчився вправно керувати.

Одного разу з інструктором Миколою Івановичем Бондарем курсант Котляр зупинився біля гастроному. Інструктор пішов куриво купити, а в гастрономі – черга. Прийшлося Юркові чекати наставника. Сидів, нудився в кабіні й побачив юрбу десятикласниць. Вони якраз поверталися зі школи. Щось весело обговорювали. Юрко вийшов із кабіни, зверхньо кинув дівчатам:

– Ей, малявки, чого шумим? Двійки додому несете, то обговорюєте, що батькам набрехати?

Ті, все ще сміючись, припинилися. І одна, рудоволоса, побачивши його вимазані машинним маслом руки та підборіддя, вколола:

– Подумай, що ти мамці казати будеш? Замазура!

– Он у нього, дівчата, і на лиці машинне масло. Мабуть, машину свою цілував, – насміхалася друга, русява.

– Чому він машину? Це машина його, – підтримала подругу третя.

– Правда, дівчата. Який із нього толк, коли він посеред вулиці до дівчат чіпляється, а сам машину цілує? – засміялася перша.

Юрко не очікував таких насмішок. Він розгубився, не знаючи, що відповісти. А дівчата пішли далі. У його голові бриніли нотки чистого голосу тієї, невисокого зросту, з русявим волоссям. Він дивився їй услід.

А дівчина йшла в приталеній до дівочого стану шкільній коричневій формі, тувельках на підборах і не оглядалася. Поки Юрко обдумував, що робити, дівчата почали розходитися до своїх будинків. «А куди ж піде русява?» – подумав Юра. Він дивився їй услід, роблячи вигляд, що оглядає

колеса дтсаафівського ЗІЛа. Підійшов із гастроному інструктор:

– Котляр, заводь. Поїхали.

Якраз у цей час Юрко встиг побачити, у який двір завернула дівчина.

Заняття в ДТСААФі* закінчувалися, але Юра ні на квартиру, ні додому не поспішав. Запала йому в душу й розтривожила серце ота русява. Після занять вирішив її зустріти. Гуляючи біля гастроному, спостерігав за будинком русявокосої. Він хотів її побачити, поспілкуватися, та виходило якось так, що Юра, мабуть, приходив пізно, чи ще якісь причини на те були, бо зустріти дівчину не вдавалося.

Через деякий час Юрко почав діяти інакше: шукав рудоволосу. Чатував її й уловив момент, коли та з магазину поверталася.

– Золотавенька, можна щось запитаю? – перестрівши дівчину, почав ніяково Юрій. – То ти з подружкою разом ходила, а зараз її біля тебе не видно.

– А ти, чумазенький, кого вичікуєш? – згадавши, де бачила цього хлопця, вколола риженька. – Бачу, що не мене. Про подружку запитуєш. А в мене їх декілька. То кого шукаєш?

* ДТСААФ – Добровільне товариство сприяння армії, авіації та флоту.

Юрко зам'явся, тоді наважився:

– А як звати твою подружку, яка сказала, що я машину поцілував?

– Інна. Ми з нею, коли закінчимо школу, будемо поступати в Костопільське медучилище.

– А тебе як звати?

– Жанна.

– А куди ти зараз ідеш? – не відставав Юрко.

– Ти ж бачиш, що з магазину додому, – відповіла й хотіла обійти хлопця.

– А можеш зайти до Інни? Скажи, хай вийде, – почав просити Юрій.

– Як отак вийде? А мати? Вона в неї сувора.

– Придумай щось, щоб мати не почула. Прошу, – стишив голос Юрко.

Жанні самій стало цікаво, що ж із цього вийде. Вона зайшла до Лосіків, привіталася:

– Добрий день, тітко Катерино!

Відповіді не почула. Тітка Катерина якраз у цей час була на роботі. Не було дома й дядька Василя. Його бригада виїхала на ремонт електроліній.

– Інно, ти дома сама? – запитала Жанна. – Де ти?

А Інна видивлялася крізь вікно на вулицю. Вона бачила розмову Жанни з хлопцем-курсантом, який не один день прогулювався навпроти

їхнього будинку. Спостерігала й думала, як він буде себе вести, якщо вона до нього вийде.

– Інно, ось ти де, біля вікна, – здивувалася Жанна, побачивши подругу. – А він тебе чекає. Такий гарний, галантний. Що ти з ним будеш робити?

Інна тихо:

– Нехай ще походить. Я його трошки помучу.

Подружки розпрощалися. Жанна, вийшовши до залицяльника, загадково мовила:

– Вийде. Тільки в інший день.

– То в мене є надія? – зрадів Юрій.

– Є. Чекай, – посміхнулася. – Я пішла. Па-па.

Юра продовжував навідуватися на вулицю Воробинську до будинку, де жила його симпатія. І в один із днів Інна не витримала й вийшла назустріч своїй долі, як вона вважала.

– Здрастуй, – зашарілася. – Мене чекаєш?

– Тебе, – зрадів хлопець.

– Мої батько чи мати побачать, сваритися на мене будуть, – застерегла дівчина.

– А ти не бійся, – стрельнув очима по фігурі дівчини. – Я нічого поганого не мислю.

– Ти ніби не наш, не дубровський. Я тебе не знаю. Біля машини тільки й бачила. Мене звати Інна, – повела мову русява.

– А мене Юрій Котляр. Я із Залужанського. Давай погуляємо.

– Добре. Тільки не зараз. Завтра під вечір, о сьомій.

Сонце хилилося до заходу, плутало свої промені у верховітті дерев. Неквапливо ходили люди, ніби прислухаючись до цієї врочистої тиші. Юрій чекав сьомої години, програвав різні ситуації, тривожився, чи Інна прийде. Нічого непередбачуваного не сталося. Інна на зустріч прийшла.

Гуляли вулицями містечка. Вона знайомила хлопця з історією вулиць і будинків. Зайшли в місцевий парк. Там густо купчилися один біля одного клени, дуби, ясени. Деревя вгорі сплелися кронами, не пропускали до землі сонячних променів. Віяло приємною прохолодою. Час зустрічі промайнув швидко. Домовилися, що зустрінуться в цей же час завтра. І ці зустрічі продовжувалися до травня місяця, поки Юра вчився на шофера. У травні у військкоматі Юрію Кузьмичу Котляру вручили повістку про призов до лав Радянської армії. Про це він сказав Інні.

– Повідомиш мені номер військової частини, а я писатиму тобі, – пообіцяла дівчина.

Про кохання говорити посоромилися. Воно тільки зароджувалося.

* * *

У першу неділю травня випроводжали Юрка в армію. Він сидів, перев'язаний стрічками, за столом серед гостей, вислуховував настанови, як вести себе на службі.

– Слухайся командирів, – учила баба Федора, сусідка Котлярів, нібито вона теж колись проходила військову службу й знала всі її нюанси.

– Не залишай самовільно військову частину. Краще відпрошуйся, – застерігав Петро Буряк, який, відслуживши службу в Запоріжжі, щойно повернувся додому. – А то я попався одного разу. Відпустку мені тоді скасували. А міг би бути десять діб дома.

– Ти в нас шофер, то будеш командира якогось возить, – передбачав брат Петра Буряка Сергій. – Я служив у Німецькій Демократичній Республіці, возив командира частини, так що Німеччину побачив.

Усі бажали хорошої служби. Потім з майбутнім солдатом вийшли фотографуватися. А вже раненько Юрка в супроводі товаришів повезли колгоспним автомобілем у військкомат.

* * *

Інна з Жанною місяць наполегливо готувалися й поступили на навчання в Костопільське

медучилище. Катерина дістала з районної лікарні направлення на навчання своїй дочці, а батько Жанни Сергій Поліщук – своїй. Жили дівчата в одній кімнаті в гуртожитку. На суботу й неділю разом їздили додому по гроші й харчі. «Нехай дочка спочатку закінчить училище, набереться досвіду, а потім, якщо захоче, то й інститут закінчить», – думала про себе Катерина.

Інна Лосік успішно навчалася й переписувалася з Юрієм Котлярем. Листи з армії приходили щотижня. Закохані обмінялися фотографіями. Інна часто діставала фотографію Юрка, милувалася нею. За тим, як Інна розглядала фото, з трепетом спостерігала Жанна. Їй Юрко теж подобався. Вона не раз картала себе за те, що звела Юру з Інною, а не зробила так, щоб він був із нею. В одну з субот Інна приїхала додому, розпакувала речі й пішла з подругами в кіно. Катерина з цікавості розгорнула конспекти дочки й натрапила на невідправлений лист і фотографію. Вона уважно роздивилася фото, уловила знайомі риси. Прочитала адресу: «Запоріжжя. в/ч 18325. Котляру Ю.К.» Серце Катерини щемко затріпотіло. Знайоме прізвище, оте по батькові К. наштовхувало на погані думки. А звідки ж він родом, отой Котляр Ю.К.? Катерина ніколи з таким нетерпінням не чекала додому дочку, як зараз. Їй кортіло розпитати Інну про все.

Донька повернулася о двадцять другій, трошки поїла й лаштувалася спати. Катерина зайшла до неї в кімнату й почала здалека:

– Як навчання, доню?

– Все добре, мамо. Всі заліки та екзамени здаю однією з перших.

– А Жанна як?

– І Жанна не пасе задніх.

– А хлопців у вашій групі багато? – продовжувала Катерина.

– Жодного. Самі дівчата. В інших групах є де по одному, де по два. Але мені вони нецікаві. У мене є хлопець.

– З Костополя?

– Ні. Він зараз в армії. А родом із Залужанського.

– Як його звати?

– Юрій Котляр.

Те, чого так боялася Катерина, сталося. Так ось вони – знайомі риси обличчя. Це син Кузьми. Катерина зблідла.

Відійшовши трохи від гіркої новини, почала просити дочку:

– Забудь його, доню. Не пиши йому, не пиши... Ще зустрінеш когось іншого... Зустрінеш... І щастя тобі буде...

– Чому, мамо? Чому за іншого? – здивувалася дочка.

– Я не можу тобі зараз розказати! Не можу. Це далеке минуле. Повір, тобі за нього виходити не можна. Не можна... Я потім про все розкажу.

Інна ніч не спала. Уранці, ніби продовжуючи вечірню розмову, спересердя крикнула матері:

– Якщо не за нього... А за якогось іншого... То будете мати іншого... Будете мати іншого!

Інна почувала себе ображеною. Ні наука, ні робота не йшли до рук. Хотілося плакати. Не знаходила в батьківській хаті собі місця. Під вечір спакувала сумки, подзвонила Жанні, що їде в гуртожиток. Жанна теж вирішила їхати з подругою.

Листів Юрі Інна більше не писала, а ті, що отримувала, рвала, не читаючи. А Юра все чекав та чекав листів, але не отримав більше жодного. Продовжував службу і, відслуживши, написав батькам, що їде з товаришами в Тюменську область на будівництво. І поїхав.

* * *

Зі своєю майбутньою дружиною Аллою Юрій Котляр познайомився в їдальні. Йому, молодому холостяку, приходилося там харчуватися. Заприймітив Юрко молоду касирку, придивився до неї.

Русяве, таке ж, як і в Інни, зібране в кулачок волосся, а очі, очі-волошки, сполохані, ніжні. Ледь-ледь підфарбовані соковиті губки. Станом струнка, веселої вдачі. Звернув увагу Котляр, що як тільки-но підходив до каси, дівчина червоніла, очі свої волошкові опускала. Вловив ще Юрко, що коли Алла говорила, то проскакували в її мові українські слова. Почали знайомитися.

– Як звати цю чудову українку? – запитав Юра.

– Алла. А як здогадався, що я з України?

– Серцем відчув. Я теж з України. Мене Юрою зовуть. Я працював на будівництві покрівельником, а зараз ось вожу нашого начальника на «Волзі», – посміливішав хлопець.

– Я знаю, – вихопилося в дівчини.

Почали підходити будівельники. Юрко, відходячи від каси, подивився в очі дівчині:

– Після роботи тебе чекатиму.

– Добре, – кивнула та головою й знову почервоніла.

Юрій Котляр не міг дочекатися кінця робочого дня. Саме цей день, як здавалося хлопцеві, був якимсь безкінечним. Разом із своїм начальником Малишевим моталися по будовах. Юра то перевищував швидкість, то різко рушав із місця.

Не сховалася поведінка молодого шофера від чіпкого ока начальника.

– Чого це ти ніби все поспішаєш? – запитав Малишев Котляра. – Сердечні справи не дають спокою?

– Не дають, – посміхнувшись, відповів Юрко.

– Добре. Зараз заїдемо ще в одне місце й ти вільний для сердечних справ.

– А можна ввечері «Волгою» покористуватися? – осмілів Котляр.

– Покористуйся.

Закінчувався робочий день. Юрко підїхав до їдальні, залишив на стоянці автомобіль, забіг, щоб повечеряти. Кинув погляд на касу. Алла рахувала, давала здачу. Виконуючи звичну для касирки роботу, весь час кидала погляд на вхідні двері. Побачила Юрка – зраділа.

У цю першу й у наступні зустрічі Алла та Юрко старалися дізнатися якнайбільше одне про одного. Котляр, користуючись начальниковою «Волгою», часто возив дівчину по Північномууйську. А бувало, що сиділи в авто та розмовляли. Алла розповіла, що вона та її батьки дійсно з України, із Хмельницької області. Мама, Марія Іванівна, та тато, Володимир Володимирович, закінчили будівельний факультет водного інституту в Ровно.

Їм, як молодим спеціалістам, запропонували поїхати на Північ. Тут вона народилася, закінчила школу, а згодом і кооперативний технікум. Юрій Котляр розповів історію свого життя.

Закохані зустрічалися та й вирішили одружитися. Алла познайомила свого жениха з батьками. Відгуляли скромне небагатолюдне весілля. На радість собі та Юрі, дідусям та бабусям Алла через рік народила хлопчика – Артемка.

* * *

Інна Лосік після закінчення медучилища готувалася приступити до роботи в районній лікарні медсестрою. Мати її, Катерина, з головним лікарем про це вже домовилася. Але потрібно було спочатку довчитися.

Наближався Новий рік. У медучилище принесли запрошення від командування військової частини, яка на той час дислокувалася в Костополі. Надія Аврамчук, староста групи, розподіляючи запрошення, заохочувала:

– Ну що, дівчата, підемо подивимось, які нині солдати? Може, хтось там свою половинку зустріне. Ідемо!

Дівчата всією групою пішли у військову частину зустрічати Новий рік. Були веселі танці, святкова вечеря в солдатській їдальні. Кожна з

дівчат познайомилася з солдатом, який у тій чи іншій мірі приділяв їй увагу. Познайомилася й Інна. Вродливий казах підійшов до неї й запросив на танець. З-під його брів блищали чорні, наче гудзики, очі. Сам аж пашів енергією.

– Красавіц, я Торманбай Курбаналієв, – назвався.

Інна, погоджуючись на танець, згадала слова матері про Юрка: «Забудь його, доню, не пиши». І відповіла, посміхаючись, солдату:

– Інна. Майбутня медсестра.

Торманбай, танцюючи, продовжував розмову:

– У мене діплом механік. Технікум механізації. Україна жить харашо, работать харашо. Хачу жить Україна.

Коли вечір закінчився, солдати дружно ви-йшли провести дівчат до воріт військової частини. Жарти, сміх. Торманбай шепнув Інні:

– Воскресеніє увольненіє іду. Давай зустрімся.

Інна погодилася. І от уперше за роки навчання не поїхала на суботу й неділю додому. Залишилася в гуртожитку, сказала Жанні, що буде готуватися до заліків.

Наступила неділя. З вікна гуртожитку студентки, що на вихідні теж не поїхали додому, спостерігали за солдатом, який проходжувався вулицею. Думали, до кого ж це він прийшов. І побачили, як

до нього вибігла Інна Лосік. Шепталися, довго обговорювали новину, малювали майбутнє Інни. А Катерина тривожилася:

– Що ж це з дочкою коїться? Чому третю неділю додому не їде? Просить сумки передати через шофера автобуса.

У вівторок замовила міжміські переговори. На них Інна пішла з Торманбаєм. У кінці розмови ошелешила:

– Усе добре. Приїдемо вдвох із женихом. У цю суботу. Чекайте.

Катерина хотіла хоч щось розпитати, та зрозуміла, що дочка там не сама.

Командування військової частини пішло назустріч молодятam і відпустило зразкового солдата на три доби.

Батьки готувалися до зустрічі дочки, яка мала приїхати з женихом. Наступав вечір. Катерина весь час кидала погляд у вікно, хвилювалася. Нарешті дочекалася.

– Добрий вечір! А ось і ми. Трохи автобус запізнився, – защебетала, заходячи в хату, Інна. – Торманбай, сміливіше.

У хату зайшов її наречений. Поклонився Катерині, Василеві й промовив:

– Здрастуйте, ваша хата.

– Здравствуй, здравствуй, – відповів Василь. – Заходьте.

Катерина придивилася до майбутнього зятя. Типове монгольське обличчя, широкий ніс, густі темні брови, глибоко посажені чорні вуглинокі очі, які випромінювали чоловічу силу, загоріла шкіра. Простягнув теплу шкарубку руку. Катерина простягла й свою, потиснула. Потис хлопцю руку й Василь. Показав солдату, де роздягнутися, провів його в кімнату. Катерина ж підхопила під руку Інну й потягла на кухню:

– Ти кого привезла? Ти кого привезла? – сердито допитувалась у дочки.

– А ви ж казали, кого хочеш, – парировала та. – Аби не Юрія.

– Ну ти... І в кого ти така вдалася? – лише прошепотіла Катерина. – Допомагай.

Мовчки взялися носити на стіл їжу.

Василь тим часом сидів із майбутнім зятем на дивані, розповідав про свою роботу. Потім запитав знічено:

– Плани які, Тур... Турман... Щось імені твого не зрозумів.

– Торманбай, – нагадав хлопець. – А плани маю серйозніє.

Катерина покликала до вечері. За столом розговорилися. Ніби все пішло на лад. Погостювали в

Лосіків Торманбай з Інною й поїхали знову в Костопіль: Інна – доучуватися, Торманбай – дослужувати. Продовжували зустрічатися, подали заяву в міський відділ РАЦС, через місяць розписалися й посиділи зі свідками та друзями в кафе. Весілля не робили.

Закінчила Інна медучилище, завершив військовою службою Торманбай. Почала молода сім'я жити в Лосіків у Дубровську. Катерина влаштувала дочку медичною сестрою в районну лікарню, а Торманбай теж пішов влаштовуватися на роботу. Молодого спеціаліста прийняв начальник управління сільського господарства та продовольства Дубровського району Петро Петрович Коростень. Це був у міру повний добродушний чоловік, який, не рахуючись із часом, мотався по району від КСП до КСП, деколи з голів учив, часто з ними сварився. Петро Петрович закликав до себе головного інженера Михайла Михайловича Стрибуля. Зайшов такого ж міцного крою чоловік. Короткуваті штани не прикривали щиколоток, рукави білої сорочки були закачані по лікті. На округлому обличчі виднілися карі очі, які випромінювали тепло. Коростень та Стрибуль почали вивчати документи майбутнього працівника. Коростень читав:

– Торманбай Імбраїмбекович Курбаналієв...
Направлення... Механіком... За національністю хто?

- Казах.
- А чому до нас?
- Жена здеся.
- Розумно. А жена? Хто вона?
- Жена здеся. Лосік.
- Так ти зять бригадира електриків Лосіка?
- Зять я.

– Так от, зять я, – продовжив розмову Петро Петрович. – Даємо тобі добру роботу. Будеш у нас експедитором працювати. По КСП матеріали будеш розвозити. Зрозумів?

– Да, – зрадів новопризначений експедитор.

– Доставка – наш заробіток. І КСП вигідно. Не треба гонити автомобілі з кожного підприємства по запчастини, ремкомплекти і таке інше. Ми виділяємо транспорт, ти будеш експедитором і все будеш розвозити. Перед цим, звичайно, вивчиш заявки. Поїдеш сьогодні в сторону Берестя, Орв'яниці, Соломіївки. Зрозумів?

– Да, – відповів новопризначений експедитор.

– Тоді йди до диспетчера, отримай путівку та накладні. Трудову книжку оформимо.

– Харашо, – відповів Торманбай.

Виділили Торманбаю автомобіль та закріпили за ним персонального шофера – Семена Краска. Чоловіка бувало, водія, що весь район знав, як свої п'ять пальців.

Торманбай, отримавши документи, пішов шукати шофера.

– Где здеся Краска? – розпитував зустрічних.

Ті оглядали казаха, дивувалися його мові й не розуміли, чого він хоче. Нарешті молодий авто-слюсар Мрачек Воліщук, перекривляючи Торманбая, сміючись, пояснив:

– Ти здеся не хаді, туда хаді, там Краска. Де голубой машина.

Торманбай підійшов до автомобіля, на який вказав автослюсар. Перед новоспеченим експедитором постав у міру повнотілий чоловік літ за п'ятдесят у притертому коричневому костюмі. Колись чорняве волосся переплелось сивиною, почало рідшати. Зовнішність шофера, його діловий погляд вказували на те, що він знав собі ціну.

Торманбай привітався:

– Здравствуйте. Я Торманбай Курбаналієв. Еспедітора.

– Значить, будеш Толік. По батькові як? – почухав потилицю Краско.

– Ібраїмбекович.

– Абрамович, значить. Поїхали загрузатися.

Краско сів за кермо, експедитор поруч. По дорозі до складу, де мали отримувати матеріали, поглядали один на одного. Мовчали.

– Жду, жду, а ні одна собака зранку не їде. Чого жду? – побачивши старого знайомого Семена Краска, почав скаржитися завскладом Масей Куришко. – Вчора гості були і з Велюня, і з Залужанського. І мацик був, і до мацика, сам понімаєш. А зранку, Семеночку, ні одна собака ще не показалася. А душа, Семенку, душа просить.

– Давай, Мaseю, познайомся з новим експедитором, а тоді щось придумаємо, – вказав Семен на Торманбая-Толіка.

Торманбай подав накладні. Масей Куришко сьак-так проглянув їх і замотав головою:

– Не, навіть і не думай. Ланцюги, поїлки, генератор...? Я й не знаю, чи ми вже все це отримали, а ще рознести по полицях треба... Не... Треба буде почекати.

Семен шепнув Торманбаю:

– Діла не буде. До півдня вимучить. Біжи в магазин за пляшкою. А ще купи хліба й ковбаси.

Коли Торманбай повернувся з магазину з пляшкою й закускою, усе знайшлося: ланцюги, поїлки, генератор. Знайшлися й інші матеріали, які потрібно було видати по накладній. Загрузившись, а Масей ще й грузчиків прикликав, які сиділи в комірчині, Семен із Торманбаєм рушили в дорогу.

Як тільки-но в'їхали в Берестя, Семен зупинив автомобіль, поліз у кузов. Декілька хвилин перебирав ланцюги, зістрибнув і пішов у крайню хату.

– Дядьку, – почав він, – вам ланцюги треба? По-моєму, ви хотіли корову літом на лузі припальовувати?

– Так, треба, треба, – зголосився дядько.

– Ну, так давайте за них щось.

– Десять карбованців хватить?

– Хватить тридцять.

– Даю, – спохватився дядько.

Семен взяв гроші, повернувся до машини:

– На, експедиторе. Будеш кожного разу за свої гроші могоричі ставити, то без штанів зостанешся. І Василь Лосік тебе з хати вижене. Сьогодні я буду і за шофера, і за експедитора. А ти вчись.

Доїхали до правління КСП «Зоря» в Бересті. Семен вийшов із машини й пішов у контору. Тільки-но хотів відкрити двері, як лоб у лоб зіткнувся із тим, кого шукав. Назустріч Краску вигулькнув Оверко Жмурик, завскладом.

Присадкуватий, з лисиною чоловічок витер зіжмаканим картузом небрите зранку обличчя. Щоки та підборіддя лисніли від поту.

– Під'їжджай до складу, – тихо Жмурик.

Краско пішов до машини, під'їхав до складу. Слідом підійшов Оверко.

– Семеночку, – перевів на своє солодко. – Ти ж із машиною.

– Звісно. Он стоїть. Привезли вам дещо по заявці. Приймайте.

– Приймемо, приймемо. Я ж до тебе маю прохання.

– Хлопці, – крикнув він у глибину складу. – Розгрузіть машину. Те, що привезли, скиньте в куток. Потім розберу.

Оверко взяв у Торманбая папери, не вивчаючи їх, підписав, що все привезене прийняв. Він був заклопотаний іншим: потрібно було вивезти лишки зерна, які вправно наважив, відпускаючи корм на свиноферму.

– То що, Семеночку, підсобиш? Треба по селу проїхатися. А твій напарник нехай у складі посидить, – затараторив Оверко.

І до своїх підопічних:

– Хлопці, загрузіть мішки.

А тим що? Працівники складу загрузили десять мішків пшениці в кузов автомобіля. Семен з Оверком поїхали по селу. Зупинилися біля однієї хати, другої, третьої, четвертої. Розгрузили де по мішку, де по два.

– Тобі не треба, Семеночку, знати, чиї то хати. Не треба, – хихотів Оверко.

А Семен і так добре знав, біля чиїх хат мішки скидали: перша хата була одного бригадира, друга – завфермою, третя – голови, четверта – другого бригадира. Завернули у вуличку, де жив Оверко. Той стягнув з кузова на землю два мішки, а два залишив у кузові.

– У тебе, Семеночку, теж курочки є, – вдячно промовив Оверко. – І у твого експедитора теж є курочки. То трошки їх підкормите. А тепер їдьмо до складу.

Семен від подарованого не відмовився.

У перший свій робочий день повернувся Толік-Торманбай із мішком зерна, якого підвіз Краско у двір Лосіків.

Навчився Толік-Торманбай біля досвідченого шофера махінаціям. І тепер сам уже заходив у будь-яку хату й пропонував той чи інший товар, щоб повернути витрачені на могорич Масею свої кровно зароблені гроші. Побував у всіх селах, познайомився з багатьма, але його душа хотіла іншого простору. Та ще й батько своїм міжміським телефонним дзвінком розтривожив. Говорив, що переїхали з сім'єю в Семипалатинськ, що брата Абіша на високу посаду перевели, квартиру дали, що можливості в брата тепер великі. І ще батько кликав сина в рідні краї, де брат допоможе облаштуватися.

Почувши такі речі, так захотів Торманбай у Казахстан, що все б покинув і поїхав би, але ж Інні ось-ось народжувати. Треба було почекаати.

Народила Інна дівчинку. Катерина приступила до зятя й дочки:

– Давайте Оксанкою назвемо.

Інна подивилася благально на чоловіка.

А Торманбай, уже відчуваючи від'їзд, уперся:

– Джаміля назов'єм.

– Оксанкою хай буде, – ще раз попросила Катерина.

– Джаміля, – почувла тверде.

Зять на третій день після народження дочки схопився вранці й пішов у міську раду виписувати свідоцтво. А повернувшись додому, похвалився документом перед тещею. Катерина прочитала:

– Курбаналієва Джаміля Торманбаївна.

Сердито подивилася на зятя, але промовчала.

Усе ж через годину вдягнулася й вирішила теж сходити в міськраду.

– Доню, – звернулася там до секретарки, – тут уранці зять дочку записував. Запиши замість Джаміля Оксана. А то й прізвище негарне, та ще й ім'я не наше.

– Прізвище яке є, а ім'я гарне, – втішила секретарка. – Не видумуйте. Як батько схотів, так і

записала. А виросте дівчина, захоче змінити ім'я, то й змінить.

– А яку ж національність ти дівчинці записала? – запитала Катерина, надіючись усе-таки на якусь хорошу новину.

– Ясно, яку! Українка.

– Ох! Хоч за це, доню, щиро дякую.

Пішла додому. А дома чекав ще один сюрприз. Зять оголосив:

– Через місяця едак полтора едем Семипалатінск.

І через два місяці, зібравши пожитки своєї сім'ї, подався Торманбай-Толік із дружиною та дочкою в Семипалатинськ до своєї рідні.

Абіш Курбаналієв, лисуватий, круглолиций, рожевощокий обласний чиновник, улаштував для своїх приїжджих родичів гарний прийом. Йому, заступнику голови Семипалатинського обласного виконавчого комітету, в матеріальному плані це практично нічого не вартувало. Тільки слово замовити. Він і замовив. Брата Торманбая влаштував заступником начальника обласного управління сільського господарства. Невістку Інну, яка деякий час сиділа дома біля малої Джамілі, з часом прилаштував старшою медсестрою в Семипалатинську обласну лікарню.

Василь та Катерина не втрачали зв'язків із дочкою, внучкою та ріднею Курбаналієвих. Катерина звикла, що внучка на ймення не Оксана, а Джаміля, сумувала й за дочкою, і за внучкою. Вибралися з Василем у Семипалатинськ, коли Джаміля пішла в перший клас. Тоді ж Катерина вмовила дочку та зятя, щоб хоч через літо внучку відпускали до них у Дубровськ. Торманбай не противився. Інна тим більше без заперечень відвозила доню до матері та батька.

Радості діда та баби не було меж. Вони накупили внучечці українських книжок і взяли собі за правило, щоб або дід, або баба щодня їх внучці читали. Звичайно, розмовляли з нею по-українськи. І маленька Джаміля потягнулася до українського слова, яке з дитинства їй було знайоме від мами. Її цікавила вимова українських слів, пояснення бабці та дідуся. Коли після своїх перших канікул повернулася в Семипалатинськ до тата та мами, то вільно говорила по-українськи, чим дуже здивувала маму Інну та тата Торманбая, який українську вже почав забувати. А ще ж привезла внучка із собою від бабці купу українських книжок. Катерина просила дочку та зятя:

– Нехай внучка читає. Нехай не забуває української мови.

Джаміля часто читала привезені книги. Інколи, читаючи, клала поруч кусок запашного хліба, посипаного цукром. Проходило, здавалося їй, зовсім мало часу, а хліба вже й не було. І недочитану книжку не хотілося кидати, і хліба з цукром ще хотілося, тож бігла за хлібцем і знову поринала в читання. А смак хліба нагадував Україну.

Одного дня Інна, старша медична сестра Семипалатинської обласної лікарні, проходячи коридором, відчула знайомий хлібний запах від жіночки, яка сиділа біля кабінету терапевта. Придивилася до неї, вловила типові риси слов'янки.

– Ви з України? – запитала.

– Так, – відповіла та. – А ви як здогадалися?

– По зовнішності. І що ж вас до нас привело? Я вам, землячці, допоможу потрапити до лікаря. Зараз і зайдете. Але після прийому хочу з вами поговорити.

– Добре.

– Тоді почекайте.

Інна, взявши з рук пацієнтки медичну картку, зайшла до кабінету терапевта. Пошептавшись із лікаркою, запросила в кабінет землячку. Шепнула, куди зайти після огляду.

Жіночка, яка пахла хлібом, після консультації лікаря зайшла до Інни. Старша медична сестра ще раз пильно придивилася до відвідувачки, до її

слов'янського обличчя. «Українка, щира українка», – подумала.

– Що сталося, що ви, українко, тут, у Семипалатинській лікарні? І взагалі в Казахстані?

– У лікарні чому? Простудилася. Звати мене Ірина. Вже десять років живу тут. Працюю пекарем на Першому місцевому хлібокомбінаті.

Інна глянула в медичну картку. Прочитала: «Осипчук Ірина Гнатівна. Пекар...» Відчула знову приємний запах хліба. «Звідки ж він – цей запах?» – старалася згадати. Згадала: «Це ж такий хліб приносить Торманбай з обкомівського спецрозподільника».

А Ірина продовжила:

– У Казахстан я з сім'єю попала по оргнабору. Так склалися обставини. А родом я із села під Дубровськом.

– Так я ж родом із Дубровська! – вигукнула Інна. – А ви з якого села?

– Із Залужанського.

Інні аж дух забило, коли почула знайомі назви. Дійсно, гора з горою не сходяться, а людина з людиною ще й як. Раділа зустрічі, раділа, що чула рідну мову.

– Дома, – продовжувала Ірина, – умови були нестерпні. Я покохала. Ми одружилися. Мій Іван із

багатодітної сім'ї. Ми почали жити в моїх батьків. Хата була просторою, місця хватало всім. Народилося в нас двоє хлопчиків. Я їх виховувала й виховую бути самостійними. От я зараз тут, Іван мій на роботі, а хлопці вміють наварити собі їсти й прибрати за собою, і в школі ведуть себе добре. Коли помер мій батько, мати в сім'ю привела вітчима. Знали ми його як тихого, доброго, спокійного чоловіка, та коли перейшов жити до нас, то за місяць-півтора змінився зовсім. Старався все переробити на свій лад. І те йому не так, і те. Говорив, що діти йому відпочивати заважають. Заставляв їх робити важку роботу. А згодом почав мою сім'ю виганяти з хати. Не раз, бувало, ми по сусідах ночували. Мати нас захищала, та це ніяк на вітчима не діяло. Одного разу мій Іван приніс газету, в якій прочитали про оргнабір на постійне місце проживання й роботу в Казахстан. Ми з чоловіком, не довго думаючи, склали чемодани, забрали дітей і поїхали під Семипалатинськ в один із колгоспів. Я на пекарню влаштувалася, а чоловік – механізатором, дітей влаштували в школу. Колгосп нам будинок виділив, завіз паливо. Щоб жити, завели господарство: поросяток, корівку, курей. Коли ми з чоловіком були на роботі, то хлопці за всім доглядали.

Одного разу в наш колгосп завітало високе обласне начальство. А в цій делегації був і директор Семипалатинського хлібокомбінату № 1 Гаврило Ющук, українець, наш земляк. Голова колгоспу, як було заведено, щедро пригостив гостей. Коли спробували вони хліб, який подали до столу, смачний, запашний, випечений мною, то Ющук на місці всидіти не міг. Перший секретар, пильно подивившись у сторону директора Ющука, вколов: «Гавриил, ты такой хлеб печь не умеешь». Ющук до кінця обіду сидів, мов на голках. А коли трапеза закінчилася, підізвав до себе голову колгоспу й розпитав, хто такий хліб пече. Голова й видав мене, сказав, що в нього є майстриня з України – Ірина Осипчук, тобто я. Ющук відшукав мене й переманив до себе. Особнячок нам від заводу виділив, дітей у школу влаштував, мене призначив старшим технологом, чоловікові робота знайшлася тут же. Почали ми випускати партії хліба за моїм рецептом. Ющук в обкомі партії похвалився, що його Семипалатинський хлібокомбінат № 1 випускає новинку: хліб за спеціальним рецептом. Та ще й поніс запашні буханці в обком, щоб похвалитися. Перший секретар обкому скуштував і розпорядився, щоб такий хліб у загальний продаж не пускали. «Гавриил, будешь такой хлеб поставлять в наш обкомовский

спецраспределитель. Пускай им наслаждаются наши обкомовские работники».

– Почекайте, почекайте, – вигукнула Інна, перериваючи розповідь землячки. – Я думаю, звідки мені відомий цей приємний хлібний запах. Ми ж ним ласуємо дома. То це ж його мій чоловік приносить з обкомівського магазину. Дійсно, у звичайному магазині я такого хліба не бачила.

– Так воно є, – продовжила розповідь землячка. – Своєю працею заслужила я пошану, почала отримувати грамоти, подяки. Життя попливло розмірене, налагоджене. А оце вийшла з гарячого цеху, вітерець війнув, і я до вас у лікарню попала. Простудилася.

– Нічого, не бійтеся. Вилікуємо вас. А коли ви в рідних краях були? – запитала Інна.

– Два роки тому назад. Їздила на дев'ять днів по вітчиму. Завезла матері грошей, родичам подарунків. Мати плакала, калялася, що нас у свій час не захистила, шкодувала, що ми поїхали, просила, щоб поверталися. Не знаю, як життя складеться. Можливо, через деякий час і повернемося в Україну. Планую влітку повезти до бабусі своїх хлопців.

– Моя доня теж рветься до баби Катерини та діда Василя. Не може літа дочекатися. Якщо

будете їхати, то візьмете її з собою? У мене відпустка восени.

– Звичайно, візьму. І з хлопцями своїми познайомлю. Можливо, породичаємося, – посміхнулася Ірина.

– Ой, таке скажете. Але все можливе, – посміхнулася у відповідь землячці Інна. – Візьміть номер телефону.

– А ваша доня якого віку?

– На четвертому курсі медичного університету.

– А мій Владислав, старший, вчиться теж на четвертому курсі, але педагогічного університету, – зраділо відповіла Ірина. – Погостюємо літо в мами та бабці й будемо думати, як жити далі, де прилаштувати Влада.

– Хай вам щастить, – побажала Інна.

Після цієї бесіди розпрощалися. На початку літа Ірина вирішила все-таки провідати матір, повезти до неї на літо своїх хлопців. Мама скаржилася, що погано себе почуває й знову просила, щоб дочка переїхала із Казахстану в Україну. Ірині поки що переїжджати не хотілося. І в неї, і в чоловіка була добра робота, повага від начальства та колег. Знову ж квартира, сусіди, до яких звикла. Коли ж надумала везти своїх хлопців до бабусі, подзвонила Інні Курбаналієвій:

– Я в Україну буду їхати, – почала. – А ви, землячко, що плануєте?

– Ох, як добре. Як ви, Ірино, вчасно. Джаміля вже проходу не дає. І хоч уже ніби й доросла, а в таку далеку дорогу відпускати її саму боюся. Візьміть її з собою. Я маму турбувати не буду. Довезіть у Дубровськ.

– Добре, землячко, домовилися. Треба тільки квитки придбати.

– Про це не турбуйтеся, – зраділа Інна. – Мій Торманбай квитки організує. Будете їхати в одному купе. Ото буде сюрприз для моєї мами, коли Джаміля ступить на її поріг. То що? Домовилися?

– Домовилися. Чекаю дзвінка про куплені білети.

Торманбай купівлю білетів організував.

Ірина в легкому ситцевому платті стояла на пероні. Своїми променистими, ще доволі молодими очима, оглядала присутніх. Поруч неї стояли сини Владислав та Андрій і чоловік Іван. Сімейство Осипчуків чекало Інну з Джамілею та поїзда. Підійшли очікувані пасажирки. Ірина кинула погляд на Джамілю, звернула увагу на її чорні, глибокі, ледь розкосі очі. Кинула погляд на свого старшого сина. Той пильно вдивлявся в чорняву струнку дівчину, яка підходила до них. «У цих

циганських очах потонути можна», – подумала про себе Ірина. Ще раз глянула на свого старшого. «Та вже потонув мій хлопець», – зробила висновок. Її Владислав стояв, оціпенівши, й не знав, що робити: чи то сумки підхопити від незнайомки, чи свої речі нести у вагон. Спohватився від голосу матері:

– Владика, допоможи дівчині. Звати її Джаміля.

Владислав підбіг до чорнявки, взяв з її рук сумку та пакет, заніс у вагон.

Біля вікна якраз збирався сісти його менший брат Андрій.

– Ану звідси. Це місце для дівчини. Вона зараз зайде, – відштовхнув брата Владислав. А я сяду навпроти.

Андрійко покірно посунувся від вікна на край. Чекали, коли Джаміля зайде у вагон. А вона про щось говорила з мамою, видно, вислуховувала якісь настанови, бо кивала в знак згоди головою. Відчувала, що затримується, тож цьомнула маму в щоку й зайшла у вагон. Хлопці Осипчуки з цікавістю розглядали красуню. Джаміля, зайшовши в купе, упевнено сіла біля вікна. Владислав сів навпроти. Щоб зайняти себе чимось у дорозі, дівчина дістала із свого багажу глянцевий модний

журнал. Влад спостерігав, не наважуючись заговорити. А Джаміля, коли потяг тихенько рушив, посміхаючись, мовила:

– До побачення, Казахстан. Здрастуй, Україно.

Владислав посмілішав, почав розповідати дівчині про себе, про свого брата, про навчання в педагогічному університеті. Поділився планами:

– Після закінчення університету буду викладати в школі російську мову та літературу. Але й інша перспектива є. Можна продовжити навчання в аспірантурі. Дисертацію захистити. У мене є напрацювання щодо розвитку та вживання мови в різних сферах. А це вже не робота в школі, а викладацька в інституті чи університеті.

Джаміля Владиславу неймовірно сподобалася. Дівчина розповіла про себе. Повідомила, що після закінчення медичного університету буде працювати ортопедом-травматологом.

Мама хлопців, Ірина Осипчук, прислухалася до розмови молодих людей, інколи й сама задавала дівчині питання. Джаміля охоче на них відповідала. У хвилини мовчання згадала, як торік, коли вона гостювала в бабусі після закінчення третього курсу, сусідський хлопець Ростислав Купчик, запримітивши в садку тітки Катерини її, чорняву незнайомку, напросився в гості, мовляв,

сухі гілки на яблуні треба обрізати. Бабуся дозволила. Ростислав не стільки обрізав гілки, як кидав погляди в ту сторону, де на розкладачці лежала й читала книгу внучка баби Катерини. Було помітно, що ніяк не хотів іти хлопець із садка, все шукав причин, щоб побути якнайдовше. А потім кінець-кінцем набрався сміливості, підійшов познайомитися. Джаміля порівнювала, як на неї дивився тоді в садку Ростислав, із тим, як дивиться на неї сьогоднішній сусід по вагону Владислав. Оцінила: теж ввічливо, ніжно, майже закохано. Посміхнулася сама до себе.

За розмовами пасажири купе не помітили, як наступив вечір. Повечеряли разом, попили чаю й почали готуватися до сну. Мама хлопців та Джаміля розмістилися на нижніх полицях, хлопці – на верхніх. Джаміля довго не могла заснути, згадувала своє навчання в Семипалатинській середній школі №1 з російською мовою викладання.

Там, спілкуючись з однолітками, вставляла українські слова, чим дуже їх дивувала. Батько тепер усе більше дотримувався казахських звичаїв, привчав до цього дружину й дочку, примушував одягатися в казахський національний одяг. Сердився, коли дочка вдягала європейське вбрання. Коли підросла, сказав:

– Ти казашка. Зрозуміла? За казаха замуж підеш. За казаха.

«Я не зовсім казашка, – подумала вона тоді й хотіла висловити спротив на таке категоричне твердження батька, та промовчала. – В Україні я народилася. Свідоцтво про народження – українське. Мати, бабуся, дід – українці».

Утрималася тоді від домашньої сварки. Пере-терпіла, хоч із своїм характером могла й не стриматися. Коли отримала атестат про закінчення середньої школи, дядько Абіш вирішив за всіх:

– Медичний. І тільки. Лікар у сім'ї потрібен.

Вона промовчала, бо рішення дядька співпадало з її мріями. Згадала під стук коліс, як поступила в Державний медичний університет міста Семипалатинська на кафедру травматології та ортопедії. Про здобуття медичної освіти мріяла давно, ще з дитинства уявляла себе лікаркою. Лікувала ляльку Лілю, котика Рижика. Курчата та каченята від неї втікали врзнобіч. Найкраще її пов'язки та шини терпів тільки собачка Топік. Він лежав покірно, закривши очі, поки вона накладала на його лапки шини та бинти. А потім і Топіку надоїли медичні процедури молодої хазяйки, то й він утікав від неї подалі. Ховався то в картоплі, то в кущах смородини чи агрусу. Звикла вона тоді й

до українського вбрання. Ходила у вишиванці, одягала капелюшки з українським орнаментом і тим дуже радувала бабусю та дідуся. Згадуючи все це, заснула. А потім був ранок, день, вечір. І ось місце призначення. Першим із вагона вийшов Владислав, допоміг ступити на перон своїй мамі та Джамілі. Андрій подавав речі. Джамілія, вийшовши на перон, побачила, що до неї прямують бабця з дідом. «Як це, – подумала. – А сюрприз?»

Бабця Катерина її випередила:

– Нам мама твоя подзвонила, щоб зустріли. Так що ми для тебе сюрприз.

– А я ж вам хотіла його піднести, – обняла їх радо, тоді, посміхнувшись, глянула на Владислава. – Ох, ця мама. Переживала, мабуть, що я з такими гарними хлопцями їхала.

Андрій почервонів, а Владислав радо дивився на пасажирку. Зрозумів, що це вона на нього натякала. Підійшла до зустрічаючих Ірина. Почали знайомитися.

– Ірина Осипчук, землячка ваша. Вам онуку доставила, – першою почала.

– Катерина, бабця цієї внучки, а це її дід Василь, – відповіла Катерина.

– Василь, – поклонився дідусь.

– А це мої хлопці, – вказала на Влада та Андрія.

- Доброго дня, хлопці, – привіталися Лосіки.
- Доброго дня, – радо відповіли обидва.

Ірина спостерігала, як веде себе її Владислав, як хлопець ловить кожний порух Джамілі.

Коли під'їхало авто й Лосіки сіли в нього, Влад схаменувся, що не запитав у Джамілі адреси, та було вже пізно.

* * *

Відпочивши за літо в бабці, Джаміля повернулася до навчання. Згадувала, як вона провела час у Дубровську. А життя її було насиченим та з постійними турботами: то в городі з бабцею поралася, то художню літературу читала, то книги з медицини.

А вже в Семипалатинську слухала новини, які розгорталися в Україні:

- Україна готується до виборів...
- Іде підготовка з розробки документів про продаж землі...
- Україна веде з Європою переговори про безвізовий режим.

І чомусь так їй захотілося знову в Україну. І не тільки щоб бабцю та діда ще раз побачити, а долучитися до тих українських подій, які відбувалися. Почала вмовляти маму:

– Мамо, давайте до діда й баби поїдемо.

– Поїдемо. Потерпи, – відповіла тоді Інна.

Зміна вищого керівництва країни, міністерств та відомств у Казахстані привели й до структурної перебудови нижніх ланок управлінь. До того ж Семипалатинська область увійшла в склад Південно-Казахстанської області. Багатьох працівників поскорочували з посад, але Абіш та Торманбай свої керівні місця зберегли, хоч їх посади називалися вже по-новому. Тепер Торманбай додому приходив опівночі, говорив, що дуже втомився, лягав спати. Інна не раз чула від нього запах дорогих жіночих парфумів, та проганяла від себе погані думки.

Європейські віяння, коли на визначних урочистостях керівники мали бути разом із дружинами, докотилися й до Семипалатинська. В музично-драматичному театрі мали пошановувати передовиків виробництва. Поступила команда від обласного начальства, щоб передовики виробництва, керівники управлінь та відомств прийшли з дружинами. Запланували урочисту доповідь, вручення нагород, святковий концерт, фуршет. Інна відмовлялася йти на такий захід, відчувала, що вона серед юрби жінок високопоставленого керівництва буде чужою, та Торманбай наполіг. Отож прийшлося вдягти нову сукню, спеціально для цього свята

куплену. Коли приміряла її перед дзеркалом, собою залюбувалася: «Мені вже за сорок. Та фігурка ще нічого. Чи то плаття так її підкреслює?» Хоча знала, що коли йшла по коридору в білому халаті та туфлях на високих підборах, не один чи то відвідувач, чи то хворий повертали голови в її бік, проводжали солодкими поглядами. «І Джаміля в мене вдалася», – подумала, крутячись перед дзеркалом.

Після обіду відвідала перукарню. Майстрині сподобалось її пишне русяве волосся. Вона з нього зробила гарну зачіску із пробором посередині. «Одягніть обов'язково сережки», – сказала на прощання.

Інна повернулася додому, відпочила, одягнула новеньку вишневу сукню. Стала перед дзеркалом, начепила золоті сережки, які з нагоди народження Джамілі подарував їй Торманбай. Оцінила себе, що ніби одягнута просто, але ця простота вказувала на вишуканість тої, хто був так одягнений. Повела повільним рухом навколо шиї, схилила голову в один бік, потім другий. Почала рухатися повільними, м'якими, плавними кроками. Вийшло, як у кінофільмі. «Де ще я можу показати себе такою розкішною жінкою? – подумала. – Де ще? Треба їхати». Подзвонила, щоб чоловік прислав машину.

Був урочистий захід, де вручали нагороди. Потім святковий концерт, фуршет. Торманбай познайомив Інну зі своїми співробітниками. З особливою пошаною знайомив із Нуярбеком Ніязовим. Навіть залишив Інну з ним на деякий час, а сам пішов до іншого столика. Вона, поспілкувавшись із своїм новим знайомим, пройшлася залом. Де ж чоловік? Тільки-но подумала, як угледіла його з якоюсь білявкою. Та ледь не притискала до Торманбая, щось шепотіла йому на вухо. «Нехай, – подумала Інна. – В залі шумно, можливо, щось по роботі». Тоді підійшла до столика, перекусила, а чоловік до неї все не підходив.

Якась тривога закралася в душу, коли повз прослизнула та білявка, яка крутилася біля її чоловіка, та війнуло знайомими парфумами. Війнуло тим ароматом, який чула не раз, коли чоловік лягав поруч біля неї спати. Згодом підійшов Торманбай. Інна взяла його під руку, відчула той же запах парфумів.

– Хто це? – запитала, вказуючи поглядом у бік блондинки.

– Зухра, племінниця Нуярбека Ніязова. Я тебе з ним знайомив. Він мені допоміг на посаді залишитися, а вона в нас працює. Нуярбек – впливова людина. Дома розповім. У нього є син Тимур, на рік старший за Джамілю. Хороша партія для неї.

Інна здивовано підняла голову.

– Уже партію для Джамілі підшукав? Без мене? Навіть не питаючи згоди нашої любої дочки? А що вона скаже про таку партію? – розтривожено, дивлячись йому в очі, сипала Інна питання за питанням.

– А що? Треба вже думать. У нас, казахів, так. Якщо мати не думає про майбутнє дочки, то батько мусить думати.

Торманбай потис дружині лікоть, нахилився, щоб поцілувати в щічку. Інна відхилилася, а сама помітила, що білявка за нею та Торманбаєм спостерігає. Зробила вигляд, що не побачила погляду Зухри, потягнулася до чоловікової краватки, поправила її.

Із тривожними почуттями Інна відбула в рочистості. У наступні дні потроху заспокоїлася. Джамілі про наміри батька щодо її одруження з Тимуром не говорила, не хотіла засмучувати дочку передчасно. Та через тиждень Торманбай повідомив:

– У неділю гості будуть... Ніязови... Із сином Тимуром. Будемо знайомити із Джамілею. Нехай буде дома.

Інну аж у холодний піт кинуло. Почала заперечувати та висловлювати свої думки, що в Україні так не заведено. В Україні дівчина сама

обирає, за кого їй заміж іти. Старалася донести це чоловікові. Та де там. Торманбай і слухати не хотів. Виходячи з квартири, сказав:

– У Тимура квартира трикімнатна вже є та «Ауді», іномарка німецька.

Гості до Курбаналієвих у неділю прийшли. Інна мусила приготувати частування. Джаміля в цей день нікуди не виходила. Сіли за стіл, розмовляли, запрошували гостей до їжі. Інна придивлялася до Тимура. «Якесь миршавеньке воно, те ніязовеня. Волосся чорне, пряме. Таке воно в багатьох казахів. Очі ще розкосіші, ніж у її Торманбая. Та Торманбай, якщо добре придивитися, – красень. А Тимур навіть зростом не вийшов. Джаміля за нього майже на голову вища».

Ніязови залишали дім Курбаналієвих задоволеними. Хвалили страви. Особливо їм голубці та вареники сподобалися. Торманбай, проводжаючи гостей, вийшов із ними за двері, про щось із Нуярбеком пошептався.

– Джаміля їм дуже сподобалася, – мовив до Інни, коли повернувся в квартиру...

Для Джамілі безтурботні студентські дні закінчилися. Тимур почав упадати біля неї. Він часто її чекав, щоб підвезти в університет, привезти з навчання додому. Інколи запрошував покататися

містом, брав на зустрічі до своїх друзів. Джаміля не знала, про що з ним говорити. Він її не цікавив. Тож почала уникати залицяльника.

Тимур це помітив, сказав своєму батькові. Той перестрів Курбаналієва в коридорі, почав невдоволено:

– Чого це дівка твоя комизиться? Чого з Тимуром непривітна?

– П'ятий курс у неї, за диплом переживає. Від практики втомлюється, – почав виправдовувати дочку Торманбай.

– Невісткою буде – диплом не треба, – відрізав Нуярбек. – Внуки мені треба. Багато. А диплом...

Торманбай промовчав.

Тимур же продовжував переслідувати Джамілю.

Зрідка зустрічалися. Дівчина закінчила університет, отримала червоний диплом. Попереду чекала інтернатура. Нуярбек почав наступати, щоб одружити дітей. Торманбай теж. Інна відтягувала час, ставала на сторону дочки, яка не хотіла виходити заміж. Згодом Джаміля придумала вихід – утікати від нелюбого їй Тимура в Україну. Про це сказала матері:

– Мамо, давайте ми з вами до діда та бабці поїдемо, провідаємо їх. Поговоріть із батьком. А там видно буде.

Інна в слухний час підступила до Торманбая:

– Додому поїхати хочу. Маму й тата провідати. Джаміля теж просить. Поїдемо вдвох. А тоді будемо думати про весілля.

– Їдьте, – погодився Торманбай, думаючи про своє. – У республіках різних живемо. Мало що може...

Інна не надала значення словам чоловіка про життя в різних республіках колишнього СНД. Та, видно, Торманбай знав щось таке, чого не знала вона. Тож Інна з дочкою почала готуватися до від'їзду. На всяк випадок прихопила свідоцтво про народження Джамілі, паспорти обох, дипломи. Взяла й інші документи, ніби відчувала, що може залишитися в Україні. Грошей на дорогу Торманбай виділив достатньо.

* * *

Кузьма та Оріся чекали зустрічі з сином Юрком. Він написав, що в гості буде їхати разом із дружиною та сином. Отож батьки найняли Вову Бобрика, щоб своїм «Москвичем» привіз гостей від поїзда. Покликали на вечерю Степку із сім'єю, найближчих сусідів.

Коли довгоочікувані гості зайшли в хату, Оріся помітила, що Юрко змужнів, витягся в

зрості, поширшав у плечах. Сподобалася їй і невістка Алла, і внучок Артемко. Сіли вечеряти, розпитували навперебій усі й про все.

– А ким же ти там працюєш? – допитувався Саньо.

– Начальника БМУ-34* вожу на «Волзі», тобто, на ГАЗ-24 чорного кольору. Такі машини грузини люблять. І мій начальник.

– Добре, мабуть, заробляєш? – поцікавився Міша Котик, сусід.

– Не скаржуся, мені хватає.

Юра охоче розповідав про життя в Тюменській області, залужанці ділилися місцевими новинами.

На другий день пройшовся з Аллою селом. Розказував дружині, як він проводив час на цих вулицях. Дідусь та бабуся, як могли, догоджали внуку. Відгостювавши, молоді Котляри поїхали назад у Північномууйськ.

Уранці зібрався Юрій на роботу. По дорозі провів Артемка в школу, помітив, як під ногами рипів сніг.

«Градусів до 40 набереться», – подумав, ховаючи руки в кишені куртки.

* БМУ – Будівельно-монтажне управління.

Зайшов в управління, привітався із секретаркою.

– Семен Семенович уже в Москві на новій посаді. Поїдете оглядати будівництво з новим начальником, – повідомила секретарка. – Він знає, що ви з відпустки повернулися.

– Ну що ж, тоді йду готувати «Волжанку», – сказав Котляр. – Без мене її ніхто...?

– А я звідки знаю. Моє діло папери, а не якісь «Волжанки».

– Добре, добре, – позадкував Юрій. – Це я так запитав.

Він підійшов до гаража, відкрив його, обдивився автомобіль. Усе чисто, усе нормально.

Сів за кермо й помчав до контори управління. Хоч на дорозі була ожеледиця, поспішав. Авто почало крутити по слизькій дорозі.

Юрко раз по раз тиснув на гальма. «Волга» зупинилася за крок від багатоповерхівки. Видихнувши, далі поїхав повільно.

Поки Юрій Котляр був у відпустці, Семен Семенович Малишев отримав дзвінок від начальства з Москви, що такого сумлінного працівника хочуть бачити на вищій посаді. Малишев погодився, а БМУ-34 очолив племінник обласного прокурора, який тільки-но закінчив будівельний інститут. Підійшов новий начальник до Юрія:

– Мне «Волга» будет нужна на целый день.
Сам за руль сяду.

Юра віддав ключі. Почав хвилюватися. І не даремно. Ще й десяти хвилин не пройшло, як побачив, що плететься його новий начальник, ледве переставляючи ноги. Руку до грудей притискає. Лице в крові. Тільки кілометр, можливо, відїхав.

– Що сталося? – Юрій до нього.

– «Волжанка» в канаві, – кивнув новий начальник. – Нову машину куплю. А ты увольняйся. У меня есть свой шафйор на пріметі.

– Як же я без роботи? – до начальника Юра.

Той тільки рукою махнув.

На другий день Юрій Котляр взявся шукати роботу. Зайшов до першого автопарку.

– У нашому автопарку водіям роботи нема, – відповів диспетчер.

Кинувся в наступний автопарк:

– Категорії які? – запитав механік.

– В, С, – відповів Юра.

Механік роздивився документи, відрубав сердито:

– Не підходиш. Знаємо ми таких шоферів, що любили тільки начальство возити.

Отак у пошуках роботи потинявся Юра тижнів зо два, порадився з Аллою та й рішили їхати в Україну.

Написав батькам листа, у якому повідомив, що переїжджає з сім'єю до них. Пішов у банк, замовив суму, яку буде знімати з депозиту. Пообіцяли, що за три дні її підготують. Так і сталося. Через три дні гроші з рахунків зняв. Поклав їх у старий потертий рюкзак. Зверху штани, шкарпетки та ще якісь дрібниці впихнув. «Ніхто не здогадається, що там щось цінне лежить», – подумав.

Почали з сім'єю готуватися в дорогу. Удвох з Аллою зібрали необхідні речі. Частину майна продали сусідам. Вирішили, що до України будуть добиратися літаком «Північномууйськ – Москва». Це до Москви. А з Москви вже поїздом «Москва – Ковель» на Рівненщину.

Знав Юра, що тих, хто з Півночі їде, «братки»* в поїздах пасуть. Як тільки-но хтось чемодан із рук не випускав, то зазвичай чистили. Знали: щось цінне «клієнт» везе. Юра ж діяв нестандартно. В рюкзаку були чималі гроші, але він його кинув на лавку, мов щось маловартісне, хоч непомітно за ним спостерігав. Так уник усіляких підозр.

Із Ковеля дизель-поїздом доїхали Котляри до Сарн, звідти на 120-ий кілометр, де їх зустрів своїм авто Вован і довів до Залужанського. І ось молода сім'я Котлярів дома. Кузьма з Орисею

* Братки – члени бандитських угруповань.

дуже раділи, що син із сім'єю повернувся з далеких країв.

На той час його сестра Оля вчилася в Житомирському сільськогосподарському інституті. Наїжджала до батька й матері раз у два місяці. «Не хочу навчання закинути, – говорила. – Тому й не часто їжджу додому». Але подружка Олі, Юлька Пархомчук, якось проговорилася Ориси:

– Оля ваша файного кавалера має. Тримається біля нього. Теж студент. Квартиру має, батьки подарували. Так що ваша Оля Житомир на село не проміняє.

І приємно було чути таку новину, і страшнувато. Орися хвилювалася, аби чого поганого не трапилось. Котляри передавали через шоферів автобусів та знайомих студентів дочці сумки. Коли Оля закінчувала четвертий курс, то вийшла заміж за Владислава Тхорука, сина власника супермаркету «Сільпо». У Житомирі зробили вечірку.

Одного разу послала Орися Кузьму, щоб зустрів дочку біля автобуса. Кузьма й пішов. Дочекався приїзду автобуса, та той до зупинки метрів зо двадцять не доїхав. Вийшли пасажири, вийшла й дочка. Побачила, що на зупинці батько стоїть, і крикнула:

– Ну, чого там стоїш, бігом сумки бери. Я що? Чекати повинна?

Усі, хто стояв на зупинці, та ті, що рушили від автобуса, повернулися до тої, що кричала. Запримітили Ольку Кузьмову. Здивовано шепталися.

А Павло Миронець вимовив зі злістю:

– Моя би дочка так крикнула, то б цілу ніч кругом хати бігала. Я би її навчив, як з батьком розмовляти.

А Кузьма мовчки підбіг, схопив сумки, перев'язав вірьовкою, перекинув через плече та й поніс додому. Правда, про це Орисі розповів. Вона тоді тільки зітхнула, а як приїхав син, то йому про сестру розповідала:

– Переживаю я за Олю. Яюсь довго не приїжджала. Я зібралася й подалася в Житомир. Подзвонила в квартиру. Ніхто не відкривав. Потім почула дитячий плач. От, думаю, чого ти, Олько, не озивалася. Зайнята була дуже. Зять на дзвінок двері відкрив. Я радо зайшла. А з кімнати з дитиною вийшла не Оля, а інша жіночка.

Запросили мене в квартиру, і бувший зять розказав цілу історію. Мовляв, було таке, що його сестра Марина працювала в Польщі. Привезла собі жениха з Кракова – Томаша Малиновського. З перших хвилин усі запримітили, що цей поляк

гордовитий, гоноровий, трохи лінкуватий, але його витончені манери, фліртування захоплювали дівчат. Не одна була зачарована Томашем. Яюсь сиділи за столом. Марина, підвипивши, перед усіма почала хвалитися, що їй Томек уже й шубу купив, обіцяв ще придбати машину та салон краси. Томек тільки плечима пожимав, ніяково посміхався, бо, видно, нічого такого Марині не обіцяв. А вона перед усіма гостями старалася показати себе успішною, усе вихвалялася та вихвалялася. Тут Оля вставила й своє слово, мовляв, від чоловіка вимагати нічого не треба. Та й хвалитися придбаним теж. Тобто закрила своїй своячениці рота. Після таких слів Томаш уже задивлявся не на Марину, а на Олю. Коли ж вийшли на вулицю перекурити, то всі побачили, що Томаш не біля нареченої крутився, а біля Олі. А оскільки родина жила в одному будинку, то снідали, обідали, вечеряли разом, разом і містом гуляли. Так бачилися та вели розмови Оля з Томашем протягом десяти днів. На одинадцятий повіялася Оля з поляком до Кракова. Отакі справи. А наш житомирський зять, син власника супермаркету «Сільпо», одружився на іншій. Тепер у них дитинка. А що наша Оля? Коли приїде? Мовчить. Колишній зять казав, що Оля дитинку від Томаша має. Марекон назвали.

Мати закінчила розповідь і тихенько сплакнула.

Молода сім'я Котлярів почала обживатися біля батьків. Юрко в місцевий лісгосп шофером влаштувався, Алла – продавщицею в місцеве кафе, Артемка в 5 клас віддали. Син та невістка допомагали Кузьмі та Орісі по господарству, а з часом найважчі роботи перебрали на себе.

Артем, успішно навчаючись, закінчив школу, сільськогосподарський технікум, здобув фах механіка та отримав посвідчення водія.

Попрацював рік у КСП, а потім його призвали в армію. Відслуживши, повернувся в село й не впізнав багато чого. У його двоюрідних братів, Миколи та Віталія, по «Мерседесу» у дворі та супутникова антена на хаті.

– Звідки? – здивовано запитав у бабці Орісі.

– З бурштину, – відповіла та. – У нас, хто розторопніший, ще й не таке має. Квартири в Рівному покупували, маршрутки, землю... Але що в лісі робиться, то жах. Тепер ні грибів, ні ягід, ні дров не буде. Ліс перетворюється в пустиню. Захочеш, то й собі підеш копнеш бурштину на якусь тисячу-дві доларів. Гальчині хлопці зразу докумекали, де їх вигода. Ліс давній, далекі діди-прадіди наші його садили. Бо оцей, що по горах за

селом, то вже садили ми з батьком і тітка твоя з дядьком. Та що це я... Всім селом садили, бо ж піщуга така була, що з гір пісок на вулиці мело. Згадаю – аж страшно. Бувало, навіть на луг його наносило.

Дід Гандро колись хвалився, що камінцями взимку дрова розпалював. Поле його біля лісу. Отож, коли він його орав, щоб жито посіяти чи бульбу посадити, то наорював таких камінців по десять, а може й більше мішків. Мусив збирати, щоб поле не засмічувати. Думаю, що дід про бурштин говорив, та ніхто тоді не знав йому ціни. А тепер на цьому дехто добре розбагатів.

Артем же був не такої натури. Він не хотів улазити в незаконний промисел. Не засідав він і по кафе, як його однолітки. Дівчата задивлялися на статного парубка, зачіпали. Він посміхався, розповідав веселі історії, але серйозних стосунків ні з котрою не мав. Влаштувався на роботу водієм у ліс-госп. Працювали з батьком позмінно на ЗІЛу–157. Поступово втягнувся в роботу, ні з ким не конфліктував. Оріся раділа за сина. А за дочку переживала. Навіть не знала, що її Оля вже не в Польщі, а в Португалії.

Якось Світлана Мороз, теж українка, маючи Шенгенську візу, повернулася із заробітків у

Португалії в Краків за сином, якого залишила на батьків свого чоловіка Єжі Пацуряка. Одного разу в магазинчику почула Світлана українську мову. Підійшла, запитала:

– Ти з України?

– Так, – відповіла Оля, теж почувши рідну мову.

– Як тобі живеться в Польщі?

– Та якось так.

– Пішли розповіси, – запросила Світлана Пацуряк землячку в кафе.

Всілися за столиком. Світлана повернулася до розмови:

– То як живеться в Польщі?

– Якось не так, як я мріяла, – почала ніяково Ольга.

– Чому?

– Хотілося всього та й одразу.

– І що?

– Не вийшло. Вчилася в Україні на ветеринарного лікаря, вийшла заміж за багатого хлопця, квартиру мала, завжди наповнений холодильник, одягу в шафі було повно. Та на життєвому шляху попався мені поляк Томаш Малиновський, до сестри мого чоловіка приїхав. Відбила я його, переїхала в Краків, народила синочка. Томаш

виявився не таким, як я уявляла: загуляв, гроші мені не приносив. Прийшлося йти на роботу. Спочатку опанувала професію перукаря, а потім – швачки.

– То ти шити вмієш? – нахилилася до Ольги Світлана. – Вмієш шити?

– Вмію, – відповіла впевнено Оля.

– Те, що треба, – з надією вимовила Світлана. – У мене в Португалії невеличка фірма з пошиття одягу. Мені потрібні працівниці. Поїдеш зі мною?

– Поїду.

– Перспективи такі, – уже по-діловому повела Світлана. – П'ять днів працюєш – субота, неділя дома. Сина влаштую в дитячий садок. Квартиру найmemo разом. У вільний час можеш підробляти. Сусідкам спідниці та плаття шити, колошви штанів та низи спідниць підкладати. Роботи буде повно.

Ольга погодилася. У Португалії швидко ввійшла в стан справ. Найняли із Світланою квартиру на околиці міста. Та посприяла, щоб сина Ольги прийняли в дитсадок. Життя почало налагоджуватися. Ольга працювала на фірмі, підзаробляла й вдома. Платили хто десять, хто двадцять, а хто й тридцять євро.

Одного разу, закупаючи продукти в супермаркеті, Ольга звернулася до сина:

– Мареку, ти яке морозиво будеш?
– Із шоколадом, – відповів син.
– Купую. А я собі візьму звичайне, зі смаком лимона.

Ольга не звернула уваги, що за ними спостерігав молодий чоловік. Він прислухався до розмови мами із сином й очі його наповнювалися радістю, адже чув рідну українську мову. Довго чекати не став. Підійшов до Ольги.

– Скажіть, чарівна пані, ви не з України? – запитав.

– З України, – радо на те Ольга.

– А звідки конкретніше?

– З Рівненщини.

– І я з Рівненщини... Обжився вже тут. Я із Сарненського району.

– А я з Дубровського.

– Землячка, – радо мовив. – Мене звати Леонід, прізвище Макотера.

– Дійсно. Прізвище та ім'я по-нашенському, по-поліськи, – зраділа Оля й стрельнула на молодика своїми карими очима. – Ніколи не думала, що земляка можна зустріти тут, у далекій Європі.

– Виходить, можна? – зрадів Леонід. – Моя допомога потрібна? Бо я вже тут майже корінний житель.

– Потрібна, – погодилася Оля. – Ось список продуктів та деяких інших речей. Можете допомогти швидше скупитися?

Ольга подала землякові підготовлений заздалегідь список покупок. Леонід його перечитав.

– Тут записано нитки та голки. Для чого? – запитав.

– Для роботи.

– То ви... ти?

– Ти, – перебила його Ольга, – шию.

– То мені треба дещо підшити, – вхопився за ідею подальшого знайомства Леонід.

– Принось, – радо стрельнула очима Ольга.

Коли скупилися, то Леонід провів Олю з сином до квартири. Постояли, порозмовляли. Надійшла Світлана. Поглянула на щасливу подружку і пішла, щоб не переривати розмову.

І зачастив Леонід Макотера до їх тимчасового житла. Придумував причини, щоб приходити ще та ще. Коли ж Ольга закінчувала роботу, то з Леонідом брали сина та йшли гуляти містом. Так тривало кілька місяців. І в один із вечорів Леонід, пригорнувши Олю до грудей, прошепотів:

– Будеш моєю дружиною?

– Буду, – пломеніючи, наче дівчинка, погодилася Оля.

– Тоді тримай, – промовив, діставши з кишені каблучку.

Надів її на палець, палко поцілував.

– Пішли збирати твої та Мареківі речі. Жити будемо в моєму будинку. Син у нас уже є...

– Доцю хочеш? – запитала Оля, поклавши голову Леонідові на плече.

– Хочу.

– Народжу.

Їй, українці, яка скуштувала європейського життя, а до цього обпеклася через свою дурість в Україні, якось не вірилося, що щастя знайшла отут, у Португалії. А коли повідомила радісну новину Світлані, та спокійно її сприйняла:

– Я знала, що так буде. Живіть щасливо. Зібрати речі я допоможу.

Оля з сином переїхали в помешкання Леоніда. Його квартира була простора, з сонячної сторони. Марек радів, що в нього є своя кімната.

У злагоді та клопотах пролетіли кілька років. Головне – народилася доня Улянка.

– Може, з'їздимо в Україну? – запитала якось Оля.

– З'їздимо. Хай донечка ще рік-два підросте.

Так пройшов ще деякий час. Нарешті Оля подзвонила матері:

– Мамочко, як ви? Я за вами скучила. У мене приємна новина. Скоро побачимося – приїдемо в гості.

– Приїжджайте. Доню, я теж за тобою скучила. Усі ми скучили.

* * *

Пронеслася по селу чутка, що землі колишнього колгоспу на паї ділити будуть. Прочула про цю новину Кузьмова Орися, вирішила обов'язково піти на збори, які призначили на неділю. Кузьма пішов першим, а Орися гарно вдягнулася, взяла сумочку, кинула в неї новеньку носову хусточку, рушила за ним. Цю хусточку зеленого кольору купила якраз напередодні на базарі в Дубровську. На збори ледь не запізнилася. На сцену вже вийшла президія: Івасько Корінь – голова КСП, Митро Перегуда – голова сільради, Ларивон Каганець – землевпорядник, Параскева Крикун – бухгалтерка, Юрась Окунь – депутат та голова земельної комісії сільської ради. Ларивон Каганець повідомив, що комісія землю вирішила розпаювати відповідно до вкладеної кожним праці, тобто вироблених трудовнів, а по-сучасному – по роках колгоспного стажу. Кожен мав отримати по гектару піщаників, відповідну кількість поля на

торфовиську, а також по певній частині сінокоосу. Землевпорядник запитав, чи так буде справедливо. Декілька голосів із залу викрикнули, що правильно, хай так буде. Оріся добре не розчула, подумала, що їй може попасти пай на піску, почала прориватися до сцени.

– Скажіть мені... Скажіть, чому пісок декому попадає? – кричала, йдучи до президії.

– Усім потроху і піщаної землі, і торфовиська, – почав пояснювати їй сільський голова.

Але Орісю цим уже зупинити не можна було. Вона видерлася на сцену й продовжувала далі кричати своє. По її обличчю градом покотився піт.

– Мабуть, начальство собі візьме більше родючої землі, – продовжила. – А таким, як я, пісок дістанеться.

Вона потягнулася до сумочки, вишпортала новенького носовика, провела по мокрому від поту обличчю. У залі засміялися. Від носовика потекли патьоки зеленої фарби. Оріся не зрозуміла, чого присутні сміються. І чим частіше доторкалася до лица, тим зеленішим воно ставало. Зал заливався від сміху.

У президії ніяк не могли зрозуміти, чому в залі такий сміх. Цього не розуміла й Оріся, час від часу ковзаючи по своєму обличчю хусточкою з Китаю.

– То я ж питаю! – повернулася до президії зборів.

І тепер члени президії все зрозуміли. Івасько Корінь почав гортати документи, щоб пояснити жінці, на яку частину паю вона та її чоловік за свою працю в колгоспі мають претендувати. Та тільки не підводив очей, щоб не зайтися сміхом. Землевпорядник Ларивон заходився хрипом, відкидав голову назад, потім клав її на стіл і, не маючи можливості зупинитися, стукав обома руками по скатертині, аж підскакував графин із водою. Інші не могли стриматися теж. Зал ще більше розходився сміхом, дивлячись, як веде себе президія зборів. А Оріся стояла на сцені й старалася крізь сміх присутніх доказати свою правоту.

Потім глянула на свої руки, зрозуміла причину сміху, через вузький прохід кинулася додому.

Без неї затвердили порядок та норми розпаювання землі, а також техніки колишнього колгоспу. Список був наперед підготовлений. Питали, чи погоджується той чи інший на запропоноване. Голова запитав і Кузьму:

– Кузьмо Давидовичу, вам із техніки теж щось перепаде. Ви ж на молотарці працювали. Будете плуга брати?

– Буду, – Кузьма невпевнено.

Коли прийшов додому, Ориська кинулася йому назустріч:

– Що там?

Кузьма:

– Поділили землі на паї. Кому й де які, пізніше буде відомо. А ще нам плуга вділили.

Орися зраділа й аж тепер заспокоїлася. Кузьма не посмів зачіпати тему з носовою хусточкою. Пішов порати хазяйство.

Юра бачив, що не все так просто в житті батька. Лице в нього стало зім'яте, ніс поширшав, очі запали вглиб. Весь час був якийсь задуманий.

Звернувся до матері:

– Мамо, вам виділили паї. Землю приватизуємо. Гроші в мене є, давайте я куплю батькові коня. Він давно мріяв про це. Та й ті паї треба якось обробляти.

– Добре, – погодилася Орися.

Напитав Юра, хто продає коня. Пішли з батьком подивитися. У Кузьми аж очі загорілися. Гарненько коника обдивився, погладив. Юра помітив, що сльози в батька на очах виступили. Довго не торгувалися, дали те, що господар просив. Побачив ще Юра, що в господаря два вози у дворі стояли.

– Продайте ще й воза, – запропонував.

Сторгувалися і за воза, і за упряж. Кузьма, запрягши до свого воза тепер вже свого коня, ніби ожив, гордо їхав селом додому. А коли бачив, що по вулиці хтось із односельчан ішов чи стояла компанія чоловіків, то й зупинявся, діставав цигарку, хвалився покупкою. Поглядав на сина, а очі затуманювали непрохані сльози. Коли заїхали у двір, Оріся не впізнала свого чоловіка: наче помолодшав. Неспішно завів коня у хлів, затягнув воза під повітку, сховав упряж. Сіно, яке Оріся корові наготувала, кинув коню. Прийшлося пізніше корові із сінника інше скидати.

І почав Кузьма господарювати. Не міг дочекатися ранку. Вночі все крутився, подивлявся у вікно, чекав, коли ж безкінечна ніч закінчиться. Тільки-но починало розвиднятися, тихенько вставав із ліжка, йшов до коня. Підсипав їжу, лаштував воза, інвентар і, деколи навіть не снідаючи, а взявши щось із собою, їхав у поле. Там був його простір, його вотчина.

У полі завжди знаходилася робота. Котляр її не цурався. У нього город був вчасно виораний, поборонований, засіяний... І урожай був у пору зібраний.

З часом помітили люди, що в кабінет до сільського голови Гераська Годунця почав учащати

заїжджий бізнесмен Даміан Сосновський. Підкочував до контори сільської ради на новесенькому «Мерседесі». Заходив із пакетом, а виходив без нього.

Сосновський був красенем років сорока, сухорлявим, жилавим. Мав густий та кучерявий чуб, який розвивався на вітрі, то прокриваючи, то закриваючи лоб. Кидалися в очі його світлі штани, добротне взуття, біла сорочка. Даміан Сосновський приїжджав не раз... Після цих наїздів пішов по селу слух, що вільні землі, які ще належали сільській раді, та земельні паї колишніх колгоспників Даміан Сосновський хоче взяти в довготривалу оренду. Герасько довго не погоджувався, видно, набивав ціну. А потім погодився, протягнув рішення через сесію сільської ради. Намалював картину, як добре стане жити і сільській раді, і людям, коли бізнесмен почне сплачувати податки та виділяти для дитячого садка та школи продукти. Підіслані бізнесменом агітатори пішли по селу, обіцяючи майже золоті гори. Пайовики, які не мали можливості обробляти гектари самотужки, погодилися на умови нового господаря. Підписали документи оренди. Не підписали тільки семеро чоловік, бо мали намір господарювати на своїх гектарах самі. Не погодився з умовами й

Кузьма. Таким чином поле не стало єдиним масивом, а було розірване на великі та малі клапті. Великий клопоть – це майже шістдесят гектарів, вісім малих – по три, чотири, п'ять гектарів. І то в різних частинах єдиного масиву. Така ситуація не влаштувала Сосновського, бо при обробітку самостійницькі паї приходилося оминати.

У перший рік господарювання бізнесмен Сосновський показово щедро розраховувався з господарями орендованих паїв. Вони отримали за оренду частину врожаєм, частину грошима. Така щедрість підкупила ще сімох пайовиків, які на перших порах не погоджувалися віддавати землю, а потім почали розмірковувати: «У полі не працюєш, а якийсь дохід від землі є. І спину гнути не треба». І підписали договори із Сосновським. А Кузьма із своїми гектарами розпрощатися не захотів, сказав, що й далі буде господарювати сам. Новий орендар не знав, як перехилити впертого дядька на свій бік.

Завершувалися осінні польові роботи. Одного дня, коли Орися ще поралася в городі, а Юра та Алла були на роботі, підійшли до Кузьми двоє агітаторів, підісланих Сосновським.

Старший зразу ж:

– То що, дядьку, віддасте в оренду свої паї?
– Ні, – відповів Кузьма й відвів погляд.
– То ви покажіть, чи хоч у вас документи на них є.

Кузьма пішов у хату, порився в шафі, виніс папку з документами, подав приїжджим. Ті папку погортали, подивилися один на одного.

– А ще якісь документи є?
– Ні, немає.
– То не передумали? У нас ось і договір уже готовий.

– Ні, не передумав. Відчепіться, люди добрі, – відповів тихо.

– Справа ваша, дядьку. Підпишіть ось тут, що відмовляєтеся.

Ні про що погане не думаючи, Кузьма підписав підсунутий папір. Агітатори повернули йому папку із документами, вийшли за ворота. Телефонном повідомили Сосновському:

– Усе добре. Можна орати.
Бізнесмен подзвонив Гераськові Годунцю:
– Кузьма Котляр погодився. Я приступаю до роботи.

Герасько хотів запитати: «Як же його вмовили?», та Сосновський уже був не на зв'язку. «Тут щось не чисте, – продовжував думати Годунець і

розтривожився. – Треба налаштуватися на серйозну розмову з Котлярами, особливо Ориською».

Цієї ночі Кузьмі чомусь не спалося. Опівночі він вийшов на подвір'я. Вітер дмухнув йому в обличчя. Почулося, що десь далеко-далеко гудуть трактори, там же виднілися маяки світла. Вони то появлялися, то пропадали. Тільки-но почало розвиднятися, Кузьма виїхав у поле. Плануючи цілий день працювати, він прихопив із собою пляшечку домашнього вина, хліба, яець, сала. Коли їхав, побачив край дороги Матвія Сауляка з сокиркою.

– Кузьмочку, – почав той радо, – іду оце, щоб берези на віники нарубати. А тут ти їдеш. Можна, я з тобою під'їду?

Кузьма зупинився, Матвій уместився на возі. Закурили.

– На поле своє їдеш?

– Так, на поле.

– Ти один не віддав свої паї, сам господарюєш. А люди зараз хитрими стали. Повідавали землю в обробіток, мають даремно якусь копійку й зерно. Ти ж чув, що в Матвіївці земельні паї в оренду німець узяв? Частина полів засіяв зерновими, на іншій частині випасає телят. Колишнім колгоспникам роботу дав. Тепер і наші, хто грошву має, приміром, такі, як Сосновський,

хочуть робити бізнес на землі. Підвезеш мене он до того лісочка. Уночі мені не спалося, я чув, що гули трактори в тій стороні, де ваш наділ. Зараз такі порядки, що хто скільки ввірве, той стільки й матиме. Прямо тобі війна.

– А ти, Матвію, війну пам'ятаєш? – запитав Кузьма.

– Як її забудеш? А з німцями по-всякому було. Якось один до нас приблудив. Говорили, що відстав від поїздка. Німці на поїздку переслідували партизанів, які йшли по рейках у Білорусію. Вони хотіли догнати партизанів під Хлевцями. Шваби нахабні тоді були. Вони хотіли не тільки партизанів половити, а й корів у Хлевцах у людей позабирать. А тут така неув'язочка получилася. Партизани тих корів забрали першими й погнали їх в Білорусію. От німці приїхали й почали розпитувати людей, де їх корови поділися. Один німчик не в хату пішов, а за хлів. Може, він там сліди шукав, може, так чого присів, але ті німці, що ходили по хатах, його не стали ждять, сіли на поїздок і поїхали. А той німчик не знайшов поїздка й до нас прибився. Сусід Микита трохи по-німецьки шварготав. То напоїв Микита того німчика, накормив і завів до рейок. Сказав Микита тому німчику, щоб у нас він у селі більше

не появлявся, бо хлопці з лісу його чимсь іншим нагодують. Так він потім розказував. Так що у війну німці в нашому селі були. Але проходили, не затримувалися. Мені тоді до десяти добиралося, то я багато пам'ятаю. Ну, ти молодший.

Під'їхали до лісочка, де Матвій мав нарубати на віники березових гілок. Далі Кузьма поїхав сам. Під'їжджаючи до поля, звернув увагу на свіжу ріллю. Придивився: «Це ж уночі зорано. О! Та й уже засіяно озимою пшеницею». Почав шукати свій наділ. Не знайшов. Єдиним масивом чорніло переоране та засіяне поле. Розтривожений, розвернув коня, повернувся додому. Оріся якраз підкинула поросяткам, вийшла з хліва й почула, як зарипіли ворота. Здивовано дивилася на чоловіка. «Чому це? – подумала. – Мав же бути в полі цілий день». Кинулася розпитувати:

– І що ж ти сьогодні зробив, що так швидко повернувся?

– Нічого не зробив, за мене все зробили, – відповів сумно чоловік.

– І хто ж? І що ж зробили? – допитувалася Оріся.

– Поле наше, як і всі поля на Нивках, переоране й засіяне, – промовив із гіркотою в голосі.

– Як це?

– Отак, – знову сумно Кузьма. – Наплювали на нас Сосновський та його компанія.

– По закону поле ж наше, – нічого не розуміючи, продовжувала Оріся. – А коли переоране?

– Сьогодні вночі.

– Ти бачиш, до чого Сосновський додумався. Уже по ночах поля собі прирізує.

Від такої новини не йшла робота до рук Кузьми. Не знаходила собі місця й Оріся. Гукнула:

– Виводь коня, поїдемо в сільську раду.

Їхали в сільраду. Мовчали, кожний думав про те, як повернути поле. Орісі чомусь здавалося, що головний винуватець – Герасько Годунець. Це ж він затіяв ту оренду, ще й людей підговорював, рішення протягував. «Оце я йому зараз всиплю», – розпалювалася все більше та більше.

А сільський голова Годунець сидів у кабінеті наче на голках. Він вовтузився, схоплювався з місця, підбігав до вікна й поглядав у бік вулиці, звідки могли приїхати до нього непрохані гості. Вулицею вітер гонив пилуку, яка вибивалася з-під коліс воза. Герасько зрозумів, що це до нього їхали Котляри, більш нікому, бо всіх він уже вговорив. І винагороду від Сосновського отримав. Годунець вискочив із кабінету, гукнув на ходу до секретарки:

– Я йду на луг, подивлюся, чи копиці прибрали. А потім у район на нараду поїду. Мене до вечора не буде.

Котляри підїхали до сільської ради, кинулися в кабінет Гераська, а того й слід простиг. Секретарка повідомила, як і просив голова, що, мовляв, він на лузі, а потім поїде в район на нараду. Тож нічого не залишалось Орисі та Кузьмі, як повернутися додому. До вечора сільський голова ховався, потім провулками пробрався додому. Та не заспокоїлися Котляри. Тільки-но звечоріло, Ориська напосіла на чоловіка, щоб він знову запряг коня, і поїхали вони вдвох до будинку Гераська. Той якраз сів вечеряти й такого нахабства, що на нього напосядуть дома, не чекав. Як тільки-но прокрилися двері й поріг переступили Орися, а за нею й Кузьма, то в Гераська аж ложка з руки випала. Він її підняв, протер рушником.

– А чого це ви сюди? – запитав непроханих гостей.

Та Орися його перебила:

– Наше поле до свого масиву прирізав той злощасний Сосновський. Чому? Хто влада в селі? Ти чи він? Чого це він із своєю мафією тут керує? І не говори, що ти нічого не знаєш.

Орися сипала словами, як горохом. Герасько й слова вставити не міг, хоч пару раз поривався.

Кузьма мовчав. Нарешті й Котляриха замовкла. Герасько поважно:

– А ви ніяких паперів не підписували?

– Я ні, – Орися на питання.

– А хазяїн? – подивився Герасько на Кузьму.

– Щось підписував, – муркнув Кузьма.

– Ото ж завтра приходьте із своїми паперами в сільську раду, я викличу Сосновського й будемо розбиратися.

Орися повернулася до Кузьми, вперла руки в боки, пильно на нього подивилася. Чоловік такого погляду не витримав, опустив очі.

– То що підписував? – зло запитала.

– Підписав, що відмовляюся здавати паї в оренду.

Герасько, прислухавшись:

– А про відмову ніяких паперів підписувати не потрібно було...

І тут до Гераська дійшло, яким способом агітатори Сосновського виманили в Котляра його підпис. Коли Кузьма та Ориська були у дверях, щоб виходити, Годунець крикнув їм у спину:

– Завтра на дванадцятку в сільську раду приходьте. З паперами!

На другий день, коли в кабінет сільського голови підійшли Орися з Кузьмою, там уже сидів

представник аграрної фірми Сосновського. Почали розбиратися.

– Навіщо наше поле переорали? – першою почала Оріся.

– Ви ж погодилися його передати в оренду. Ось договір, ось підпис. За оренду будемо платити, як усім. А ось ваш екземпляр.

Представник передав Орісі копію договору. Дійсно, там стояли закарлючки Кузьмового підпису.

– Та як це так? – Оріся пильно подивилася на Кузьму.

– Я підписував, що відмовляюся передавати поле.

– Що ви скажете? – Оріся до представника фірми.

– Цього я не знаю. Договір оформляли наші працівники. Ті люди зараз працюють в іншому селі. Ми там теж землю в оренду беремо.

Запала тиша. І тут Герасько порадив:

– Кузьмо Давидовичу, якщо ви хочете самі працювати на землі, то зверніться до сусідів по вулиці. Є городи, які пустують, людям нема чим їх обробляти. Вони вам їх із задоволенням віддадуть. Просто так віддадуть, без ніякої плати. А паї, передані в оренду, хай уже у фірмі й будуть.

Котляри погодилися, бо вони ж знали ситуацію з обробітком городів, якщо немає в господарстві ні коня, ні тракторця. Коли Кузьма та Орися вийшли надвір, та не втрималася, вколола чоловіка:

– Треба дивитися, що підписуєш. Ти так ще й жінку свою комусь відпиєш.

Кузьма промовчав. Повернувшись додому, зразу ж пройшовся по сусідах і знайшов два городи, які не були в масиві Сосновського й пустували. Їх радо взяв собі в обробіток.

* * *

Жанна Поліщук після закінчення Костопільського медучилища повернулася в рідне місто. Там влаштувалася медсестрою в хірургічне відділення районної лікарні. Працювала й готувалася поступити в медичний інститут. Сумувала за своєю подружкою Інною. «Як їй там живеться в Казахстані?» – думала не раз.

В один із понеділків вийшла на чергування й почула, що співробітниці про щось шепечуться, якусь новину обговорюють. Прислухалася:

– Молодий... Красивий... Високий... На практику приїхав... Інтернатура в нього...

Жанна пішла в маніпуляційну. Тільки-но переступила поріг, як почула:

– Жанно, в кабінет Івана Михайловича зайти.

Жанна зайшла. Лікар Іван Михайлович Борейко, хірург, заввідділенням, з яким працювала в операційній, підняв голову, кивнув, щоб вона присіла.

– Жанночко, у нас інтерн. З Івано-Франківського медінституту. Деякий час в операційній будете з ним працювати, – повідомив.

Жанна подивилася на інтерна. Красивий, лице загоріле, очі карі. Глянув – пройняв поглядом. У Жанни аж мурашки по тілу поповзли. Привіталися.

Борейко читав, а інтерн подавав папери. Жанна поглянула на праву руку. «Неодружений», – зробила висновок.

Тим часом Борейко, взявши в руки один із листків, читав уголос:

– Роман Ільчук... Інтерн Івано-Франківського медичного інституту. Батьки – медики. Викладають в інституті в Івано-Франківську: батько – хірургію, мати – терапію.

Поки читав, молоді люди зустрілися очима. Дівчина почервоніла, опустила очі, поправила кучеряве золотисте волосся. Роман відчув симпатію до молоденької медсестри, задивився на неї. Жанна спохватилася:

– Іване Михайловичу, можна йти? Справи.

Борейко кивнув. Жанна вийшла в коридор, глибоко вдихнула повітря. Добре, що коридор був порожнім. Пішла в маніпуляційну, а перед очима він, інтерн, його погляд. Якось-таки зміну відпрацювала.

Борейко ознайомив Романа з відділенням і відпустив влаштуватися з житлом та відпочити з дороги. На другий день Роман Ільчук уже вникав у роботу хірургічного відділення. Жанна часто була поруч. Зміни роботи Жанни та Романа майже співпадали по днях. А потім Жанна взнала, що молодий інтерн винайняв квартиру на її вулиці, тільки через шість будинків далі. Тож додому було по дорозі, так що із задоволенням ішли разом. Після першого знайомства та прогулянок дівчина довго не могла заснути. Уявляла, як він її за руку бере, обіймає, цілує. Так з посмішкою на обличчі й засинала.

Якось був важкий робочий день. Із автотраси Дубровськ – Зарічанськ у другій половині дня привезли травмованих в автомобільній аварії: автобус із легковим авто зіткнулися. Прийшлося працювати до ночі. Роман та Жанна, втомлені, йшли вдвох по вулиці Тихій, обговорювали стан сьогоднішніх травмованих пацієнтів. Потім дівчина розповіла про місцеві культурні та торгові заклади. Не встигли

наговоритися, а дiм Жанни вже перед очима. Роман доторкнувся до руки супутниці:

– Добраніч, – мовив. – Завтра вийду на роботу раніше, о сьомій.

– Добраніч, – відповіла. – Я теж вийду раніше.

Подивилася ніжно Роману в очі. Відчула бажання пригорнутися до хлопця, але стримала себе, засоромилася. Помітила, що й він мліє від її рухів, погляду. «Оцей молодий інтерн буде моїм і тільки моїм», – подумала впевнено. Поправила кучерявий золотистий локон. Постояла ще трішки, ніби ненароком доторкнулася до його руки, а потім неспішно пішла в дiм. Пішла з посмішкою на обличчі.

О сьомій ранку в лікарню інтерн Роман та медсестра Жанна йшли разом. Чергові, медсестра Ілона та санітарка Лариса, повстромляли голови у вікно й роздивлялися молоду пару. Вона – у курточці білесенькій, світлому шарфі, спідничці трохи вище колін, колготках тілесного кольору, у туфельках на підборах. Він – у чорному напівпальто, кашне в біло-чорну клітинку. Русяве волосся розвівалося від подиху вітру. Ішли, розмовляли, посмішки грали на обличчях.

Чотири місяці проводжання із роботи додому, стільки ж у зворотному напрямку, а Жанна у свій

дім Романа боялася запросити, хоч уже разом на дні народження до колег ходили. Минав п'ятий місяць знайомства, і нарешті Жанна насмілилася запросити гостя до себе на вечерю. Він погодився. За стіл сіли четверо: Сергій Іванович, Євгенія Григорівна, Жанна й Роман. Під час вечері гість здогадався, чого від нього чекають. Тож розповів про себе:

– Батьки мої, Тарас Михайлович та Лідія Василівна, в Івано-Франківському медичному інституті викладають. Я там навчаюся. Бабуся, Ганна Дмитрівна, теж медик, кандидат медичних наук, у Національному медичному університеті імені Богомольця лекції вела. Два роки, як на пенсію вийшла. Діда вже три роки немає. У бабці квартира чотирикімнатна в Києві. Батькам запрошення із університету імені Богомольця прийшло, щоб у Київ переїжджали. Вони погодилися.

Подзвонили мені, що квартиру в Івано-Франківську хочуть продати, а мені в Києві купити. Самі жити будуть у чотирикімнатній із бабцею.

Поліщуки слухали з цікавістю. Кожний думав те саме. Сергій Іванович: «Зятя би такого...», Євгенія Григорівна: «Жанночку би пристроїти...», Жанна: «Заміж би за Романа...»

Знайомство відбулося. Роман попрощався й почав збиратися на свою квартиру. Жанна прове-

ла його до виходу. На порозі вдала, що ніби спіткнулася. Притулилася грудьми до хлопця.

– Ой, – тільки мовила.

А Роман, ніби очікуючи на таку нагоду, притулив Жанночку до себе і, поки вона не отямилася, поцілував в уста, які, відчув, палали бажанням. А через мить Жанна обхопила його за шию, ніжно торкнулася його губ. І він, відчувши їх тепло, радо обіймав та цілував закохану дівчину. Це були їх перші поцілунки. І не останні...

Відпрацював Роман Ільчук три роки інтерном у Дубровську, одружився й забрав Жанну із собою в Київ. Там у них народилися син та дочка.

* * *

Політичні баталії в колишніх радянських республіках набирали обертів. Преса рясніла заголовками, коментарями, інтерв'ю політиків:

– Україна готується вступити до Євросоюзу...

– Україна починає виконувати умови Європи...

– Боїмося, щоб прагнення до Європи не розділило Україну...

– Янукович зустрівся з Путіним. Про що говорили – невідомо...

– Газ в Україні знову подорожчав, хоч Чорноморський флот в оренду здали...

– Готується Вільнюський саміт східного партнерства...

– Кабінет Міністрів України вирішив призупинити підготовку до укладання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом...

– Президент Литви критикує керівництво України...

– Виступи молоді в Казахстані. Протестувальників розігнано...

– Янукович не підписав договір у Вільнюсі...

– Невже Україна не готова жити в Європі...

– Банду Януковича геть...

– Молодь хоче жити в Європі...

– У Києві велика хода на мітинг...

– Вирує Майдан Незалежності. Сто тисяч прихильників євроінтеграції на Майдані...

– Зіткнення мітингувальників із «Беркутом»...

– Страйк київських студентів...

– Майдан.

Горіли шини, будувалися барикади, зводилися намети. Майдан був радикальним, рішучим, готовим до силових дій. Події розвивалися швидко, були й криваві, коли «Беркут» побив людей. Були виступи Яценюка, Кличка, Тягнибока, Луценка, Порошенка... Було створено Штаб національного спротиву. Захоплено КМДА*...

* КМДА – Київська міська державна адміністрація.

Жили Інна та Джаміля Курбаналієви в районному центрі – місті дитинства Інни. Її мамі Катерині було за шістдесят, але вона залишалася ще жвавою господинею, не цуралася роботи ні по дому, ні в городі. У п'ятдесят п'ять її урочисто провели на заслужений відпочинок, та вона продовжувала навідувати в лікарні своїх колег по роботі. Якось почула від головного лікаря Василя Петровича Полюховича новину, яка зразу ж зацікавила:

– Старша медсестра хірургічного відділення Вікторія Дубінець у декретну відпустку йде. А це, вважай, на три роки. Треба шукати заміну.

– Я маю на прикметі, – зраділа Катерина. – Донька з Казахстану приїхала, старшою медичною сестрою хірургічного відділення в Семипалатинській обласній лікарні працювала. Досвід є. Шукає роботу. Вона вже працювала в нашій лікарні медсестрою після закінчення училища. Потім із чоловіком виїхала в Казахстан. Тепер повернулася.

– Добре, – погодився Полюхович. – У нас не обласна лікарня, масштаби не ті, але роботи вистачить. Хай підійде завтра на годину десяту.

– Дякую, – йому Катерина. – А я до вас із проханням прийшла.

– Слухаю.

– У мене внучка, донька цієї медсестри, закінчила медінститут по спеціальності ортопед-травматолог. Чи не могла б вона тут інтернатуру пройти?

– Могла б.

– То я домовлюся із Тарасом Степановичем. Скажу, що ви в курсі.

– Добре. Приводьте їх завтра сюди, будемо знайомитися, або нехай самі підійдуть, – розпорядився Василь Петрович і пішов у кабінет.

Підійшли наступного дня Інна із Джамілею в лікарню. Василь Петрович переглянув папери Інни Курбаналієвої, викликав секретарку:

– Пишіть наказ на Інну Василівну. Посада – старша медична сестра хірургічного відділення на період декретної відпустки Дубінець. І покличете до мене Тараса Степановича.

– А з вами, колего, – звернувся до Джамілі, – побесідуємо та й підете здобувати уже практичні навички.

– Дякую, – тихо Джаміля, яка аж почервоніла від хвилювання.

Поки лікар розпитав про навчання, у кабінет зайшов Тарас Степанович.

– Джаміля, – подивився ще раз у диплом молодой лікарки Полюхович, – Торманбаївна хоче пройти інтернатуру. Доручаю її вам.

Тарас Степанович Степанюк кивнув головою й покликав Джамілю за собою.

Так мама й донька влаштувалися хоч і на тимчасову, та все ж улюблену роботу по спеціальності.

Уже через тиждень Василь Петрович Полюхович зробив висновок, що з вибором старшої медсестри не помилився.

А ще через тиждень почув від Тараса Степанюка:

– Василю Петровичу, Джаміля Торманбаївна все хватає на льоту. З неї вийде хороша лікарка.

У вівторок Джаміля зайшла в поліклініку й побачила під кабінетом педіатра свою маму та такого ж віку, як баба Катерина, жінку з дітьми: хлопцем, на вид дев'ятикласником, та дівчинкою, на вид семикласницею.

Вони про щось бесідували. Джаміля звернула увагу на дівчинку: «Десь я бачила такі риси обличчя, таке золотаве волосся, таку посмішку...» І згадала: «У мами у фотоальбомі».

Підійшла до бесідуєчих.

– Це Джаміля, – Інна до Євгенії Григорівни, – моя дочка. Майбутній лікар ортопед-травматолог. Зараз проходить інтернатуру.

– А це, – вже до Джамілі, – Євгенія Григорівна Поліщук, мама моєї найкращої подруги Жанни. Ми разом із Жанною школу закінчили, медучилище. Я в Семипалатинськ поїхала, а Жанна в Києві зараз. А це її дітки: Ромчик та Жанночка. Хлопця назвали в честь батька, а доцю – в честь мами. Тепер в Ільчуків дома два Романи й дві Жанни.

Джамілія з цікавістю слухала розповідь і роздивлялася дітей. Євгенія Григорівна теж хотіла щось розповісти, та її з медичною карткою внучки покликали в кабінет педіатра.

– Інно, дай номер свого телефону. Нехай Ромчик запише. Жанна тобі подзвонить, – кинула вже на ходу Євгенія Григорівна.

На третій день після розмови в поліклініці десь біля двадцять першої години задзвонив мобільний телефон Інни. Висвітився незнайомий номер. Інна, відповівши, почула голос:

– Інно? Це ти?

– Я, – відповіла.

– Це Жанна. Мене, подружко, ще пам'ятаєш? Я з Києва дзвоню, з Майдану. У мене стільки новин. Як я хочу тебе побачити й розповісти про все. А як ти? Мама дзвонила, розповідала, що ти в нашій лікарні працюєш. Ой, вибач, я передзвоню...

Інна ще хвильку потримала біля вуха телефон, а потім номер Жанни додала в контакти.

Вдруге дзвінок від Жанни пролунав наступного дня. На цей раз подружки говорили десь біля години. Жанна розповіла, коли і як опинилася в Києві, про діток, яких своєму Ромчику подарувала. Розповіла, що зараз робиться в Києві. Продиктувала домашню адресу, яку Інна внесла в записник. У кінці розмови Жанна сказала:

– Нам на Майдан лікарі та медсестри потрібні. А твоя ж Джаміля практично лікарка. Нехай приїжджає. Її, як інтерна, легко відпустять.

Інна від почутих слів раптом розхвилювалася. А через день не витримала, розповіла доньці про розмову з Жанною.

Коли мама вийшла з кімнати, Джаміля на всяк випадок записала номер мобільного Жанни для себе.

* * *

В один із листопадових днів, коли робітники лісгоспу загрузили лісом-кругляком ЗІЛ-157, підійшов до Артема майстер нижнього складу Владік Тетерук, племінник директора лісгоспу, наказав:

– Вирушай. За селом зупинишся. До тебе під'їдуть хлопці, покажуть, куди їхати далі. Те, що дадуть, поділимо порівну. Уяснив?

– Уяснив, – відповів Артем, відчувши, що тут щось нечисте. – Папери із підписами та печаткою давай... І маршрутний лист.

– Ти що? Дурень? Вигоди своєї не розумієш? Цей ліс поза обліком. Я зроблю так, що озолочу тебе. Їдь, – розпорядився майстер.

– Папери давай, – уперся Артем.

– Ти що? Дійсно дурень? Я ж тобі... Тобі одружуватися пора. За тобою дівчата он стадами бігають. Час непевний... Заробити можна... Хто потім розбиратися буде? – переконував Владік.

– А сидіти в тюрмі хто буде? Документи давай, – стояв на своєму Артем.

Владік побіг у контору, щось нашкрывав на маршрутному листі, приніс накладні, заповнені числом минулого дня.

– Їдь. Якщо щось не так, то посилай до мене. У мене все схоплено. Все чіки-піки.

Артем глянув у папери, зробив вигляд, що погодився їхати. Сів за кермо й повільно рушив. Через дзеркало заднього виду бачив, що за ним спостерігає Тетерук. За метрів сорок від воріт зупинив ЗІЛа. Ключі від запалювання та липові папери поклав на сидіння. Залишивши машину, направився додому. У спину почув голос Владіка:

– Із завтрашнього дня ти у відпустці, а потім я скажу дядькові й він тебе звільнить.

Коли Артем ішов додому, назустріч йому вилетів УАЗ директора лісгоспу Миколи Гнатовича

Шаповала. Обдавши курявою Котляра, УАЗ зупинився. Шаповал запитав:

– Чому пішки? Транспорт де?

– Там, – указав Артем у бік складу. І документи на нього та на ліс там же. На сидінні.

Директор під'їхав до покинутого Котлярем ЗІЛа, взяв липові папери, кинувся в кабінет. Покликав до себе племінника.

– Це що? – помахав паперами перед його носом. – Це що?

Владік щось белькотів про лишки, про те, що цим нікому шкоди не завдано.

Шаповал його перебив:

– Деревину оприходувати, пропустити через бухгалтерію. Віднині ти в мене на постійному контролі. І не дай... І не дай... Ще один прокол... У тюрму підеш... Я з тобою не піду. Зрозумів мене?

Владік схилив голову, промимрив, що зрозумів. А в умі крутилося: «От попався... І все через Котляра». Тихо вийшов із кабінету.

Тим часом Артем прийшов додому. Разом із батьком почали дивитися новини з Майдану. Алла, повернувшись з роботи, розповідала чоловікові та сину:

– Колян Молдаван під кафе агітацію проводить, хлопців та дівчат на Майдан кличе. Роз-

казує, що в Києві робиться. Закликає Януковича із президентства скидати. Ну, і багато про що розповідає. Але я уважно до всього не дослухалася.

Рушила на кухню, але перед тим запитала Артема:

– Щось ти ніби сумний? Як справи?

– Із завтрашнього дня у відпустці. Усе в порядку.

– От і добре. Відпочинеш.

Вийшла з кімнати. Артем додивився новини й задумався над словами матері. Уранці прокинувся, поголився, помився, поснідав і, щоб дома не тинятися, пішов у центр села до сільського кафе послухати та обговорити новини Майдану.

Підійшов Славко Голик, налаштований їхати на Київ. Він був єдиним сином Трохима та Єфросинії Голиків, до того ж пізньою дитиною. Прийшов у центр села, надіявся, що зразу підженуть автобус і він ускочить у нього. Тоді батько з матір'ю не завадять йому здійснити цю авантюрну мрію.

Основних новин чекали від Коляна Молдавана. Насправді Колян і не Колян був, а Микола. І прізвище він мав Лупашку. А Молдаваном його прозвали через національність батька. Марія Возняк привезла собі чоловіка з Одеси, коли

їздила з дівчатами помідори збирати. Їх збирали й чоловіки-молдавани. Там і познайомилася Марія із Васіле. Васіле, а його Марія зразу ж охрестила Василем і родичам представила так же, приїхав із нею в село. Побралися. Прізвище Марія взяла чоловікове – Лупашку. Народився в них хлопчик, Миколою назвали. А секретарка сільської ради виписала свідоцтво про народження на український манір – Лупашко. Коли Микола пішов у школу, то і в журналах він уже був Лупашко. Атестат отримав на це ж прізвище, також паспорт та військовий квиток.

Ще як тільки Майдан починав зароджуватися, Колян якраз на будівництві в Києві працював. Пішов до наметів заради цікавості та там і лишився. Подзвонив бригадиру, щоб роботу без нього закінчували. А оскільки був хлопцем веселої вдачі, умів гарно говорити, то йому доручили проводити агітаційну роботу. От і приїхав він у село агітувати нових майданівців.

Ще здалеку Артем побачив натовп молодих людей, які обступили Коляна. Зібралося чоловік зо двадцять. Стояла юрба навпроти кафе «Перекинська» (справжня назва «Під тополькою»). Власник кафе Михайло Дрозд, коли започатковував торгівельну справу, то відкриття запланував із

розмахом. Він до кожного відвідувача підходив, підносив чарку й пропонував: «Перекинь-ка». Перші частування були безкоштовними, тому присутні із задоволенням перекидали по чарці. І хоч «перекидання» за кошт власника швидко закінчилися, усе ж справжню назву «Під тополькою» відвідувачі ігнорували й за кафе закріпилася назва «Перекинька».

Отож біля «Перекиньки» проводив свою агітацію Колян Молдаван. Повернувся він із Києва серйозною й принциповою людиною. Розмовляти старався спокійно, хоч неквапливість у розмові йому не завжди вдавалася. Перемагала бурхливість думок, які випереджали одна одну. Артем підійшов до юрби, зацікавлено вислухав, про що розповідав Колян, який був свідком подій на Майдані. Артем поділяв прагнення більшості української молоді жити по-європейськи. Знав, що ті, хто їздив на заробітки в Польщу, Чехію, Італію, Португалію чи Іспанію, дуже гарно відгукувалися про умови життя та праці в цих країнах. Приїжджали заробітчани з хорошими грошима. «У мене відпустки цілий місяць, а може, і більше, – подумав. – Я молодий. Мене чекає європейське майбутнє. Не хочу, щоб рух до нього зупинив Янукович».

Він звернувся до Коляна:

– Чекай мене. Я деякі речі візьму й поїду з тобою в Київ.

Артем повернувся додому, взяв теплий одяг, документи, гроші, щось із їжі, мобільний телефон, написав записку батькам: «Я їду на Майдан. Подзвоню». Повернувся в центр села, де його чекали інші охочі поїхати в Київ. Колян загітував хлопців, які мали легкові авто, щоб ті відвезли майбутніх мітингувальників у районний центр до автобуса.

Автобус у Київ мав відправлятися ввечері із площі Дубровського збройного повстання. Там збиралися групи охочих. Керували відправкою два координатори: Колян Молдаван та Богдан Сірук, колишній «афганець». Вони підготували дві групи з Дубровського району. Тож тепер обоє стояли перед автобусом, який мав відправлятися, і про щось перешіптувалися між собою, уточнювали списки груп. Молдаван порахував своїх підопічних. Усі були на місці.

– Я залишаюся, – сказав командним голосом присутнім в автобусі, – буду підшукувати ще людей. – Старшим поїде з вами Богдан Сірук. Він вас доправить у Київ, розподілить по наметах. Щасливої дороги!

Колян вийшов з автобуса, та той щось не рушав.

В автобусі залишалось одне вільне місце в кінці салону, де розмістилася група дівчат. Когось чекали. І ось до автобуса підійшла дівчина. Артем задивився на неї. Була вдягнута в теплу куртку, на голові мала теплу світлу хустку, з-під якої виглядало пасмо чорного кучерявого волосся.

– Можна? – запитала пасажирка, яку чекали.

– Заходьте, заходьте, лікарко, – запросив шофер.

– А що? Ви мене знаєте?

– Знаю. Ви мого бешкетника на ноги поставили.

Артем прислухався до розмови дівчини з водієм. Подивився на лікарку, різко відвів погляд. А вона, зайшовши, ковзнула по салону своїми чорними циганкуватими очима, пройшла на вільне місце, сіла біля дівчат. Там згодом почувся хіхоньки, перешіптування.

Залишаючи за собою клуби темно-сірого диму, автобус рушив у Київ. Артем притулився головою до вогкого скла, почав дрімати. І хоч чуввав себе втомленим – не спалося. Раз по раз прокривав очі, вдивлявся в дорогу, а в голові роїлися думки: «Як зустріне Майдан? Яка там погода? Що

за його спиною робить чорнява лікарка?» Хотілося оглянутися, глянути на дівчину, та соромився.

Під ранок були в Києві. Богдан наказав дівчатам почекати біля автобуса, а хлопців повів на Майдан до наметів. Артем попав у Волинську сотню.

Стоячи біля автобуса серед групи дівчат, Джаміля набрала номер мобільного тїтки Жанни.

– Доброго ранку, Жанно Сергїївно, це Джаміля, дочка вашої подруги Інни. Я в Києві.

– Я отут близько, – почула голос. – Ви біля автобуса? Приємно, приємно чути тебе. – Доброго ранку. Я зараз підїду.

Джаміля побачила мамину подругу зовсім близько. Обоє не встигли навіть телефони від вух прийняти, як тїтка Жанна підїшла, запитала:

– Це ти дзвонила?

Джаміля:

– Я.

– Я чомусь тебе такою й уявляла. На мою подругу чимсь схожа... Правда, є щось і відмінне.

Жанна звернулася до приїжджих дівчат:

– Медичні працівники, крім цієї лікарки, є?

– Є, – відгукнулися три дівчини.

– Медсестри? – запитала.

– Так, – відповіли врізнобїй.

– Прекрасно. Зараз ідемо зі мною до КМДА, інші хай тут почекають.

Джаміля та медсестри рушили до місця дислокації тимчасового польового майданівського госпіталю. Жанна Сергіївна по дорозі розповідала:

– Я за спеціальністю анестезіолог-реаніматолог. На Майдані з чоловіком із перших днів. Він у госпіталі, що розгорнутий у Михайлівському золотoverхому соборі. Там хворим допомогу надає. А ви будете надавати допомогу тут.

Зайшли в приміщення КМДА. Жанна звернулася до присутніх:

– Дівчата, до нас підкріплення прибуло: троє медсестер та лікар ортопед-травматолог. Поповнення хороше, всі з досвідом роботи. Ірино, медсестер введи в курс справи зараз же, а лікаркою поки що займуся я.

Жанна провела Джамілю коридорами КМДА, розповіла про наявність медикаментів, кількість персоналу, специфіку їхньої роботи. Та уважно слухала.

Жанна:

– Будеш тут працювати, я неподалік, за мною два медичні пункти закріплені. На Майдані практично днюю й ночую. Буває, що вириваюся на деякий час додому. Готую чоловіку поїсти й передаю через волонтерів. А самого вже тиждень не

бачила. Вникай у роботу. А після обіду до нас на квартиру поїдемо.

Їхали містом. Джаміля роздивлялася Київ. Повсюди плакати. Великими групами йшли молоді люди, певно, студенти, співали українських пісень. Назустріч їм їхали автобуси, набиті людьми. Усі на Майдан.

Джаміля та Жанна приїхали на Паньківську, піднялися на третій поверх. Ось і квартира – трикімнатна, простора, світла. На тумбочці портрети Жанни, Романа, діток. Джаміля глянула на фотографію з дітьми, звернула увагу на Жанну меншу, що красувалася на фото, потім перевела погляд на Жанну старшу, порівняла. Жанна менша – мамуня в усьому: у посмішці, кольорі волосся, погляді. А Ромчик інший, мабуть, схожий на батька.

Господиня показала квартиру. Відкриваючи двері, пояснювала:

– Наша спальня. Кімната Жанночки. А отут Ромчик господарює. Оце ванна кімната. Тут кухня. Ти зараз у ванну?

– Так.

– Рушник там. Білизну маєш?

– Маю.

Жанна зайшла в кухню набрала номер мобільного. Прошепотіла:

– Ромчику, я зараз дома. У нас важлива гостя. Дочка Інни, моєї подруги. Ми з її мамою разом медучилище закінчили. Як у тебе справи? Приїдь, щоб познайомитися. І взагалі, приїдь... Приїдь. Я так за тобою скучила. Навіть уявити собі не можеш. Приїдеш? Чекаю. Цьом-цьом.

Поки Джаміля приймала ванну, Жанна накрила стіл. Сіли перекусити. Жанна тим часом розповідала:

– Із Романом ми в Дубровську зустрілися. Я медсестрою працювала, він – інтерном до нас попав. Впали в око одне одному. Одружилися. Він мене в Київ забрав, в оцю квартиру. Це весільний подарунок його батьків. Новий холодильник і пралку допомогли придбати мої батьки. Народила я Ромчику двох ільчученят, ми так ласкаво своїх діток називаємо. Ох, як Рома біля них упадав та упадає. Зараз вони в бабусі, у школу там ходять. Неспокійно в Києві. І ми зайняті дуже. Діти наші самостійні. Ми ж із Ромою більшість часу на роботі та на роботі, бо час у лікарів нерегламентований. У Київ я приїхала медсестрою, а потім вирішили, що такого диплома для мене замало. Роман мене підготував. Я вступила й закінчила Національний медичний університет імені Богомольця. Отримала спеціальність анестезіолога-

реаніматолога, а Ромчик у мене – хірург. Влаштувалися на роботу в Київську міську клінічну лікарню № 1. Нас зразу ж на операції обох почали ставити. Працювали й працюємо ми, розуміючи одне одного з півслова. Заслужили повагу колег. Тепер ми обоє у відпустках. Рішили, що наша допомога майданівцям потрібна. Ти в Інни он яка доросла. А в нас син тільки-но дев'ятикласник, донька – семикласниця. Все через навчання та інтернатуру. А як вам у Казахстані жилося?

Джаміля розповіла про мамине та своє проживання в Семипалатинську, про причини повернення в Україну. Почувся шурхіт біля вхідних дверей.

– Це Рома приїхав, – кинулася зустрічати чоловіка Жанна.

Джаміля почула з коридору шепіт. Через деякий час на кухню зайшла розчервоніла Жанна, а за нею Роман.

– Роман Ільчук, – простягнув руку Джамілі господар квартири.

– Джаміля, – дівчина теж простягнула руку.

– Ви наша колега?

– Я ортопед-травматолог.

– Як добре, – відповів Ільчук. – Ось і познайомилися.

Джаміля придивлялася до господаря квартири. Високий, підтягнутий, ледве помітна сивина на скронях.

Жанна ще щось поставила на стіл. Продовжували вечеряти та розмовляти. Потім господиня звернулася до Джамілі:

– Ходи покажу, де будеш спати.

Завела її в кімнату Жанни меншої, де вже була постелена постіль.

– Відпочивай, спокійної ночі.

– На добраніч! – мовила втомлена Джаміля і вже через кілька хвилин заснула.

Прокинулася десь біля восьмої ранку. У квартирі тиша. Зайшла на кухню, а там записка: «Ми на Майдані. Господарюй. Відпочивай. Під обід за тобою зайдуть. Жанна». Джаміля помилася, приготувала сніданок. Ввімкнула теленовини. Лунало:

– Протестувальники посилюють оборону...

– Прибув харківський «Беркут»...

– Ректор Києво-Могилянської академії розпорядився не відмічати відсутніх на лекціях студентів...

– Бізнесмени з Броварів доставили на Майдан дрова...

– Надійшла нова партія гуманітарної допомоги від українців із Португалії...

– На Майдані побували депутати польського Сейму...

– Бригади швидкої допомоги надають потерпілим...

– Колони рушили на Інститутську...

– Спроба штурму Адміністрації Президента...

– Порошенко закликає не піддаватися на провокації... Зупиняє бульдозер...

Побачила сюжет, як молода дівчина готувала так звані «коктейлі Молотова», пляшки із запальною рідиною. Почула коментарі та відгуки про Майдан зі сторінок зарубіжної преси. «Чому ж я тут сиджу? Чому не там, де всі свідомі українці?» – подумала. Взяла з полиці книгу Олександра Дюма «Три мушкетери», почала читати. Читала й поглядала на годинник. Час почав летіти швидше. Рівно о дванадцятій у двері подзвонили:

– Я за вами. Від Жанни, – сказав незнайомець.

У Джамілі вже була наготовлена сумка, а в ній змінний одяг, взуття, їжа. Доїхали до КМДА. Жанна її на порозі зустріла:

– Колего, приєднуйся. Роботи багато.

Зайшли в приміщення тимчасового госпіталю. Жанна до присутніх:

– Привела вам поміч – лікарку Джамілю...

Не встигла договорити, як хтось із побитих викрикнув:

– А можна, хай буде Джемі?

– Хай буде Джемі, – посміхнулася Жанна.

Так Джаміля стала Джемі. І почалися для неї майданівські будні. Вулицями снували люди, двері Київської міської державної адміністрації практично не закривалися.

– Санітарів... Санітарів, – не раз забігали посланці.

Санітари кидалися за вказаною адресою. Інколи назустріч їм на одіялах уже несли поранених. Джаміля допомагала їх розсортовувати, надавати першу медичну допомогу.

На мамині дзвінки відповідала:

– У мене все добре, мам. Я там, де не стріляють. Біля хворих. Не переживай. На днях подзвоню.

Якось Джаміля почула знайомий голос:

– Мені вже ногу гіпсували. Тепер треба руку...

Придивилася: старий знайомий – Колян Молдаван. Згадала, як він уперше до неї на лікування попав. Тоді катався Колян на велосипеді та й у яму вскочив, отримав тріщину гомілки. Джаміля ретельно оглянула хворого, наклала гіпс, подала милиці й наказала прийти на огляд через двадцять один день, а Колян заявився на чотирнадцятий та й

уже без гіпсової пов'язки. Милиці повернув. Гіпс сам зняв, бо відчув, що все з ногою нормально. А ще говорив, що нога йому так чесалася, що витерпіти не міг. Тож приїхав закрити лікарняний лист. Коли він зайшов у кабінет, звернула увагу, що пацієнт накульгував. Коли ж запитала, як дістався в лікарню, то Колька відповів, що велосипедом приїхав. Зробили знімок. Кістка не зрослася. Тоді Джаміля почала лікувати травму Коляна вдруге. Знову гіпс. Наказала, щоб велосипед у побутовій кімнаті закрили, викликала батька, щоб забрав сина. Повідомила, що велосипед віддасть тільки після повного одужання. А тепер Колян Молдаван – знову її пацієнт. Тут, на Майдані. Прийшов – руку на перев'язі тримав.

– Мене «беркутівець» пригостив, – сказав.

Джаміля оглянула хвору руку. Перелому не було. Зробила перев'язку. Колян знову кинувся до наметів.

Репресії на Майдані та поза ним посилювалися. Було жорстоко побито Тетяну Чорновол. Даїшники забирали посвідчення водіїв у тих кермувальників, хто привозив людей у Київ та долучився до мирного автопробігу в Межиріччя, де жив Янукович. «Беркут» здійснював атаки на барикади. Майданівці відбивалися...

– У госпіталь його, негайно, – почув того дня Артем Котляр владний голос, – до КМДА. Швидко.

Відчув, що його поклали на якусь ряднину й понесли. Скільки несли, він не знав. Опритомнів від легенького дотику рук. Прокрив ліве око. Праве чомусь не відкривалося.

– Спокійно, хворий, спокійно. Зараз оглянемо, допомогу надамо.

«Який я хворий? Чому? Я ж на Інститутській повинен бути. Чому я тут?» – розтривожився Артем.

І раптом перед очима пропливли картини нападу «беркутівців», які, дорвавшись до наметів Волинської сотні, лупцювали кийками без розбору всіх підряд. Згадав Артем, як відбивався від міліціантів, як кинувся захищати юнку, можливо, десятикласницю, яка замість того, щоб уроки вчити, на Майдан прийшла, чай майданівцям готувала й розносила. Згадав, як кинувся дівчину рятувати, бо гамселили її кийками по плечах, ребрах, голові. А коли впала, то й по ногах. А вона, зелена та юна, в тонюсіньких колготочках, ніби не на Майдан прийшла, а на концерт. Бо й курточка була на ній легенька, стильна. Кинувся, витягнув з-під ударів, а сам добраче отримав. Ребра боліли, на праве око нічого не бачив... Якби не побратими, добили б «беркутівці». А тепер він тут.

Прибула ще партія поранених. Артем ніби крізь сон чув голоси медсестер та тієї, що йому допомогу надавала.

– Джемі, а цього куди?

Командний голос:

– У міську...

– А цього?

– Цей наш.

– А цього?

– Цей теж наш.

Прислухався Артем до розпоряджень лікарки, чітких, професійних. Заспокоївся. «А де ж я чув це дивне ім'я?» – почав згадувати. Згадав.

Сергій Манько із сусіднього намету розповідав, що його на ноги Джемі поставила. От звідки врізалося в пам'ять Артема це незвичне ім'я.

Лікарка знову підійшла до нього, поправила компрес, протерла лице. Артем придивлявся до її обличчя. «Щось у цьому обличчі особливе, – подумав. – Нічого особливого? Та ні. Щось особливе... Приємне. Такі гарні очі. Не очі – терен. А волосся чорне-чорнюще, аж виблискує...» Дивився – тону в її очах. А як виборсатися, не знав. Якусь мить здалося, що вона теж глянула на нього якимось особливо. «Десь я її вже бачив... Та це ж та дівчина, що останньою в автобус заходила, коли

їхали в Київ. Це її шофер лікаркою назвав», – згадав Артем.

Джаміля-Джемі вловила його погляд:

– Щось дивне в мені знайшов?

– Так! Особливу красу... А що зі мною? – прошепотів.

– Вилікуємо. Не бійся, – заспокійливо кивнула головою.

З порога почувся голос:

– Джемі, знову партію поранених доставили.

Лікарка доторкнулася до руки Артема, поправила одіяло, промовила:

– Відпочивай. Бачиш, скільки роботи? Я потім ще підійду.

Так тепло стало на душі Артему, так солодко. Захотілося жити, виборсатися із болячок, обійняти її й не відпускати від себе ніколи. З цими думками й заснув.

Прокинувся від ніжного дотику. Розкрив очі. Біля нього сиділа вона, Джемі. Посміхалася:

– Із мене мої колежанки вже сміятися починають, – промовила, опустивши очі, – ти уві сні мене кликав.

– Хіба це погано?

– Ні, – відповіла тихо, – приємно. Лежи, перев'язка буде пізніше.

Джаміля, переймаючись лікуванням хворого майданівця Котляра, відчула, що якщо не підійде до нього декілька разів на день, то й день, можна вважати, прожила даремно. Щось тягнуло її до нього. І вона, як тільки знаходила вільну хвилину, підходила до хлопця.

Лежачи в КМДА, Артем подзвонив по мобільному додому, заспокоїв рідних, що з ним усе добре. Про лікування промовчав. На п'ятий день відчув, що йде на поправку. Якось, коли Джемі присіла біля нього, підійшла Жанна. Подивилася на Джамілію, потім на Артема. У його рисах вловила щось знайоме.

– Джемі, був у нас із твоєю мамою один знайомий із Дубровська. Він мене золотавенькою називав за колір мого волосся. А упадав за твоєю мамою, русявою.

І продовжила:

– Подався той наш кавалер з товаришами на будівництво в Тюменську область Росії. Мати твоя заміж за Торманбая вийшла, а я за Романа Ільчука. Артеме, ти на нього дуже схожий. Звідки ти?

– Я дійсно народився в робітничому селищі Тюменської області, Жанно Сергіївно, ви вгадали. А батько мій з Дубровського району. Із Залужанського. Юрій Котляр.

– Це він. Ти викапаний батько, – посміхнулася Жанна.

Тоді подивилася на Джамілю. Та очі опустила. «Ох, дівонько, та ти закохалася», – подумала й покликала за собою. Коли вийшли в коридор, сказала притишено:

– Джемі... Та ти ж закохалася. Закохалася!

Та повернулася до Жанни, почервоніла, промовчала.

Наступного дня Артема виписали.

– Дзвони, – шепнула Джаміля. – Я тут буду, та ще краще – приходь.

Підійшла до нього, обійняла, цьомнула в щоку. Він відповів тим же й рушив до наметів Волинської сотні. Джаміля взялася до роботи.

Нетерпляче чекала дзвінків та есемесок від коханого. Він це знав і відгукувався по кілька разів на день. Повідомлення були різні:

– Шини палимо...

– Знову двоє побитих... Один пропав десь...

– Свіжі сили на допомогу підійшли... Із Волині...

– Студенти Могилянки прийшли нас підтримати...

– «Океан Ельзи» виступав із програмою...

– Руслана на сцені...

– Земляків зустрів із Рівненщини... Познайомлю.

Як тільки знаходилася вільна хвилина, біг до КМДА, до своєї рятівниці й коханої Джамілі. Шукали тихого куточка, обіймалися, цілувалися. А хвилини зустрічей летіли так швидко!

Січень на Майдані видався жорстоким та кривавим. Загинули Сергій Нігоян та Михайло Жизневський. Потім було ще біля сотні жертв. Артем тепер щодня дзвонив додому батькам. Джаміля теж мамі дзвонила. Обоє просили, щоб за них не хвилювалися.

– На Майдані добровольчі батальйони формують, – сказав Артем при одній із зустрічей. – А в мене досвід військової служби... Українській армії я потрібний.

Джемі змовчала, тільки серце затріпотіло. Чомусь так страшно стало. І прощатися вже була пора, та якась невидима сила тримала їх одне біля одного. Коли все ж пішов, Джаміля обдумувала почуте. Кинулася до тітки Жанни, попросила:

– Ключі від своєї квартири дайте. На цю ніч. І мене відпустіть.

– Що сталося?

– Дещо вияснити хочу.

Затисла ключі, подзвонила Артему. Той мобільного довго не брав. Нарешті на восьмий

виклик відгукнувся. Джаміля почула в слухавці якийсь скрегіт, крики... і його голос.

– Артемку, що там у вас? – запитала.

– Ще одну барикаду будуємо, – відповів.

– Звільнишся – відпросися на ніч. Я чекатиму дуже-дуже.

Він відпросився, підійшов біля восьмої вечора. Ні на кого не звертаючи уваги, Джаміля кинулася Артему на шию. Тоді ж взяла його за руку, потягла до дверей.

– Ірино, – крикнула на ходу. – Ти на ніч за старшу.

Артем із Джамілею, обминувши барикади, пішли до зупинки, маршруткою доїхали на Паньківську, піднялися у квартиру Романа й Жанни. Артем звернув увагу, що Джаміля якась дуже стурбована, зосереджена. Він не знав, що її розтривожили його слова про формування добровольчих батальйонів.

– Я починаю готувати вечерю, а ти – в душ, – кивнула Артему й пішла на кухню.

Потім помінялися місцями. Коли вечеряли, розмовляли про Майдан, але про те, що особливо тривожило, Джаміля поки що мови не заводила.

Після вечері постелила чисту постіль. Полягали, притиснулися одне до одного.

– Тривожуся, – тихо прошепотіла дівчина. – Здогадуюся, що ти надумав. Невже запишешся в добровольчий батальйон? А як же я?

– А ти чекатимеш, бо я в батальйон уже записався. У мене є досвід служби в армії. І зараз я їй потрібний. Літачка ось бачиш?

Показав своє ліве плече.

– Це моя армійська дурість. Наколювали собі хлопці. Один і мені наколов. Отримавши повістку, я попав у навчальний центр із підготовки саперів. Шість місяців нас учили. Науку опанував на «відмінно». Після випуску мені одному присвоїли звання сержанта, іншим молодших сержантів. Попав я в сухопутні війська. Командир взводу, вивчивши мою особову справу, пішов до командира роти, а той у штаб частини й приніс наказ про моє призначення заступником командира взводу. Почалася служба на новій посаді. Бачив, що молоді солдати якісь похмурі ходять, виконують усі чорнові роботи, а старші по службі таких робіт уникають. Почав розбиратися: дідівщиною пахло. У навчальному центрі ми були всі рівні, разом різні роботи виконували. А тут – дідівщина. Від батька я чув про таку потворність у військах. Але це було в Радянській армії. А щоб в українській? Вирішив боротися. У наряди почав призначати

почергово незалежно від строків служби. Деякі пробували вибирати, просили, щоб призначав туди, куди вони хочуть. А їм хотілося в патрульні, на третій пост варти, а не на перший чи другий. Третій пост був найближче до вартового приміщення, тож поспати можна було довше. Не хотіли йти на варту в першу зміну, на кухню та днювальними по роті. Настоював на своєму, натиски витримав. Прийшло до нас поповнення молодих солдатів. Перед тим, як повинна була прозвучати команда «Відбій», підійшли до мене троє, повідомили свої наміри:

– Молодь у духів будемо посвячувати, а духів у чайники переводити.

Я не дозволив. Це було порушення статуту – раз. Гарного командира не хотілося підводити – два. Застеріг, чи не страшно їм буде із приниженими молодими бійцями йти в бій, адже кулю в спину можна отримати – три. Та й, порушуючи армійські статuti, в дисциплінарний батальйон можна загромити, а не демобілізуватися – чотири. Вони хотіли щось сказати, та, видно мої аргументи їх змусили серйозно задуматися. І у взводі запанувала товариська атмосфера. Старші по службі почали молодших учити. Командир роти, коли чергував по військовій частині, не раз і не

два вночі забігав, щоб поцікавитися, чи нічого поганого не діється. Нічого поганого не діялося. Мій взвод на практичних заняттях діяв злагоджено, чітко, завжди виконував поставлені завдання. Мені пропонували підписати контракт, та я повернувся додому. А тепер відчуваю, що армія мене кличе.

Джаміля слухала розповідь заворожено, ні разу не перебила, притискала та притискалася до Артемових грудей, старалася уявити, як проходила його служба. На декілька хвилин у кімнаті запанувала тиша. «Ось який він, – думала дівчина. – Із характером. Ціленаправлений. Якщо буду відмовляти, щоб не записувався в добробат, не послухає». Ніжно погладила коханого. Той перехопив її руку, доторкнувся до долоні вустами.

Помовчали. Потім Артем продовжив:

– Як бачиш, армія – діло для мене знайоме. Хоча різні ситуації були.

– Які? – зацікавилася Джаміля.

– Різні. От, наприклад, були ми на навчанні. Окопи рили, набігалися, аж раптом прапорщик Свіденко оголосив, що перевірка приїхала, генерал зі штабу. Приїхав такий собі сорокарічний, а вже генерал, видно синок якогось військового начальника. Наказав всім шикуватися. Ми вишику-

валися. Почав генерал обходити стрій і звернув увагу, що солдат Герасимчук у стрій став без головного убору. Під час навчання десь загубив його. Це розсердило генерала, мовляв, як це так, навіть і в бою, а солдат повинен бути одягнений по формі. Командир роти став на захист свого солдата, те де там. Генерал тільки рывкнув, щоб комроти мовчав. А солдата пообіцяв заарештувати й посадити на гауптвахту. І раптом пролунав постріл. Генерал із ляку впав на землю, голову руками прикрив. Його новесенький кашкет покотився по полю, бо якраз вітерець налетів. Впав генерал і лежить, а ми як стояли в строю, так і стоїмо. Дивимося на таке генеральське диво й не знаємо, що робити. Генерал оговтався, побачив, що опростоволосився, піднявся із землі. Став перед нами тепер уже сам без головного убору. А його кашкет котився та котився за вітром. Нам зі строю виходити на можна було. А Герасимчук ризикнув. Кинувся за генеральським кашкетом, наздогнав його, а по дорозі і свого кашкета знайшов, підійшов до генерала, віддав честь, вручив генералову згубу. Той тільки щось муркнув і подався із свитою, яка його супроводжувала, геть. А Герасимчука ніхто не арештовував, так він спокійно й дослужив до «дембеля». Та й ще інші

ситуації були... Прилетіли на наш аеродром літаки СУ-15. А в них у системі спирт було залито. Наші хлопці знали, як до того спирту добратися. От і злили його. На ранок це виявило командування, розслідували, де спирт дівся. А наші хлопці його старшині роти, прапорщику Свіденку, загнали.

– І що? – не втрималася Джаміля.

– Прапорщика звільнили на пенсію. Спирт він повернув, а хлопці по десять діб гауптвахти отримали. Це добре, що у військову прокуратуру справу не передали. А ще ж було, що мій підлеглий патрон загубив. Повернулися ми з вахти, почали здавати зброю, а одного патрона не вистачало. Черговий по роті підняв шум. Командир роти вишикував нас, дав завдання шукати загублене. А погода почала псуватися. Повіяв вітер, почав сипати сніжок. І ось ми ринулися по своїх же слідах шукати пропажу. До півночі шукали, а таки знайшли.

Від почутого в Джамілі перехоплювало подих. Знову палко притулилася до Артема. Руки хлопця торкалися закоханого обличчя дівчини, її чорнявого волосся, шиї, плечей, такої милої родимки між грудьми.

Приємно було відчувати, що вона себе довіряє йому. А вона лежала розкута, з насолодою

приймала його пестоші. У чорних намистинках її очей відбивалося світло вуличного ліхтаря. Артем обіймав Джамілю, ніжно торкався її спокусливих губ. Вона відповідала. Вуста Джамілі пахли пелюстками троянд та мали присмак чогось медово-солодкого. Так хотілося впиватися в них, насолоджуватися. Пестячи одне одного, обоє заснули. Артем не переходив межі. Він почув її шепіт:

– Я бережу себе до весілля. До нашого з тобою весілля.

Вранці повернулися на Майдан: він до своєї сотні, вона у свій госпіталь.

Євромайдан стояв. Його тепер називали Революцією Гідності. А події розгорталися стрімко й далі:

- Зелені чоловічки в Криму...
- Захоплено приміщення Верховної Ради Автономної Республіки Крим...
- Заблоковано українські військові частини...
- Березовський агітує українських моряків переходити на службу Росії...
- Перші жертви в Криму...
- На Майдані сформовано перші добровольчі батальйони...

Артем вирвався до КМДА. Джаміля серцем відчула, що коханий десь поруч. Аж ось і він.

Кинулася до нього, обхопила руками за шию, наче відчула, що він скаже їй зараз таке, що почути буде важко. І правильно відчула. Він повідомив те, чого боялася:

– Наш добровольчий батальйон сьогодні відбуває на два тижні в Десну. Потім – куди визначить начальство. Чекай мене, Джемі. Чекай. Я беру собі позивний Джамал. Я кохаю тебе. Про своє кохання я готовий кричати на весь Майдан. Та що там Майдан... На весь світ.

– Не треба кричати. Я й так відчуваю твоє кохання... – запнулася. – Серцем відчуваю. Я без тебе теж не можу, коханий. Бережи себе. Я чека-тиму. Чекатиму...

І коли він пішов, Джаміля перехрестила його на дорогу. Через сльози вже не бачила, як він махнув їй рукою, як послав повітряний поцілунок. Навздогін ще раз прошепотіла:

– Я чекатиму.

За прощанням Джамілі та Артема спостерігали медсестри, Жанна, майданівці, які крутилися біля КМДА.

Жанна підійшла до Джамілі:

– Майдан виконав свою роботу. Що, дівонько, будеш робити далі? До мами поїдеш чи будеш чекати свого Юрійовича тут? Якщо не помиляюсь,

ви ж тут познайомилися, в Києві? Може, і чекати його тут будеш?

Джаміля задумалася. Жанна тим часом якось хитро посміхнулася, продовжила:

– Я сказала Юрійовича. А ти не знаєш, чому я так сказала?

– Ні, – відповіла дівчина.

– Ото буде сюрприз для твоєї мами. Чи заміж за Котляра не збираєшся?

– Збираюся. Дуже збираюся, тітонько, дуже. А який сюрприз?

– Так він же і є сюрпризом. А зараз про тебе. У нас є добрий знайомий ортопед-травматолог. Можеш тут інтернатуру закінчувати, підзаробляти. Вирішуй, а ми з Романом допоможемо з кімнатою в гуртожитку. І до нас будеш у гості приходити.

– То що ж мені робити? – розхвилювалася Джаміля.

– Їдь додому, подумай, порадься. Мамі передавай привіт.

Джаміля збрала речі, попрощалася з медперсоналом. Вирішила, що повернеться, щоб продовжити працювати в Києві й тут чекати свого Артема.

Сіла в маршрутку. Від днів недосипання та тривоги задрімала. На мобільний прийшла SMS і фото. На ній хтось небритий. Добре придивилася:

– Та це ж Артемко. Її Артемко. Живий, небритий. Нічого, аби живий.

Поцілувала фото. А в SMS прочитала тільки одне солодке слово «Кохая».

Відписала: «Любий мій, коханий, бажаю найдорожчого: життя. Повернися живим. Хай тебе Бог боронить! Молюся за тебе, вірю, що зустрінємось. Без тебе життя не уявляю. Цілую, милий, цілую міцно-міцно».

Спати перехотілося. Всю дорогу згадувала, як вони познайомилися в КМДА, як зустрічалися.

Приїхала додому, кинулася на шию мамі, бабці Катерині, дідусеві Василю, поцілувала всіх. Інна подумала: «Змінилася донька». Хотіла розказати, що батько кличе в Семипалатинськ, та промовчала, бо дочка все розповідала та розповідала про своє перебування в Києві. А коли, втомлена, лягла, щоб відіспатися, Інна переглянула вхідні та вихідні номери дзвінків її мобільного телефону. Отримані: Артем. Жанна. Мама. Артем. Артем. Набрані: Артем. Жанна. Мама. Артем. Артем.

«Артем, – подумала Інна. – Дуже часто Артем. Хто він?»

Два дні Джаміля відсипалася, відпочивала та готувала речі на Київ. Постійно біля себе тримала мобільний телефон. І як тільки-но він дзвенів,

бігла в іншу кімнату, закривалася там і говорила з кимось. Одного разу Інна почула, як доня якогось Артемчика просила, щоб беріг себе. Ніжно просила. А що говорив хлопець, не чула.

А він повідомив Джамілі, що є з передової повідомлення про те, що починає мінятися ставлення військового керівництва до тих, що записалися й стали бійцями добровольчих батальйонів. Їх почали притискати, зменшувати військове забезпечення, не приймати звіти про бойові дії. Учасники добробатів стали відчувати себе зайвими для високого начальства, але не для України. З болем у серці слухала Джаміля сповіді коханого. Тривожилася, мала неспокійні ночі. Нарешті зібрала чемодан, поставила рідню перед фактом:

– Я в Київ їду. Буду продовжувати інтернатуру в Київській міській клінічній лікарні №1. Там же й підзароблятиму. З гуртожитком тьотя Жанна обіцяла допомогти. Та й інші справи в мене там, у Києві.

– Які ще справи? – сплеснула мати руками. – Ми думали, що тепер ти біля нас будеш. Як ти будеш там сама? А батькові що я скажу?

– Кажіть, що хочете. Це вже без мене, – вимовила рішуче Джаміля. – Своє щастя я в Києві зустріла. Хлопець, якого покохала, з наших країв. Я його буду чекати в столиці. Так ми домовилися.

– А де ж він зараз? – запитала Інна.

– Має відбути під Донецьк. В АТО.

– Ой людоньки, – це вже бабця Катерина, що зайшла в кімнату.

– А не Артемом його звати? – подивилася пильно в очі дочки Інна.

– Артемом. А ви звідки знаєте? Я про нього вам ще не розповідала, – здивувалася Джаміля.

– Знаю. І повинна знати, бо ж я мати, – відповіла з притиском Інна.

– Ну, добре. Тепер знаєте. І не відговорюйте мене, – випередила Джаміля спроби матері, бабці та дідуся давати поради. – Присядемо на доріжку.

Усі четверо присіли, хто де примостився. Через хвилину Джаміля накинула на плече ремінь сумки, взялася за ручку чемодана. Тут спохватився дід Василь, який до цього часу мовчав:

– Давай мені щось нести, внученько. Я до автобуса тебе проведу.

Він узяв із рук онуки чемодан, вийшов із хати. Джаміля кинулася на шию матері, потім бабці. Вийшла за поріг, витираючи сльози. Оглянувшись, промовила:

– Чекайте нас. Наголошую – чекайте НАС!

Мати та бабця зі сльозами на очах дивилися вслід. «Як вона змінилася, – думала кожна. – А хто

чи що їй так змінило? Люди, з якими вона спілкувалася? Артем? Майдан? Якісь інші події?» Постояли, думаючи про Джамілю, повернулися в дім.

На четвертий день після від'їзду Джаміля подзвонила, що влаштувалася в лікарні, як і планувала, що кімнату в гуртожитку теж отримала і що в неї усе добре.

* * *

Інні якось надійшла SMS від Абіша Курбаналієва: «Торманбай заарештований. Майно конфісковано. Підписав якісь незаконні документи по кредиту фермеру. Фермер зник...» Інна, прочитавши SMS, зрозуміла, що вертатися в Семипалатинськ нема куди. Та вона й не хотіла, і це був привід залишитися в Україні. Вона вже звикла жити тут, біля рідних їй людей, втягнулася в роботу. Все таке звичне, спокійне, розмірене. Написала SMS Абішу: «Допоможи із розлученням. У Казахстан не приїду. Документи перешли». Розтривожена, пішла в лікарню на роботу. Побачила на порозі собаченя, яке скавуліло, впиралося лапками у двері й намагалось їх відкрити. Інна оминула його, зайшла в лікарню. Там на посту якраз говорили про те собаченя й про хворого із третьої палати. Вирішила розібратися. Коли зайшла в палату, то почула голос хворого:

– Ви не бачили мого Яшку?

– А Яшка – це хто?

– Це моє собаченя. Нікуди й ніколи мене від себе не відпускає. Я його сусідові доручив, щоб приглянув, та той, роззява, його не прив'язав. Не знаю як, але Яшка у швидку заліз, а потім навіть у лікарню старався пробратися. А дома залишити його нема на кого.

– Чому?

– Тому, що нема на кого. Батьків уже немає. Сім'єю не обзавівся, – відповів недавно привезений пацієнт.

Інна придивилася до хворого. Кремезний, з приємним обличчям. З-під простирадла виглядали міцні натруджені руки. Дивився спокійно трохи косуватими очима. «Нічого собі», – подумала. І якоюсь ніжною симпатією загорілися до цього хворого її очі. «Що болить? Чому ви в лікарні?» – потрібно було запитати, та вирвалось інше:

– Бачила я вашого друга. Прилаштую. А він мене не цапне?

– Вас? – хотів сказати «таку красиву», зам'явся, а потім продовжив: – Ніколи в житті.

– Розберемося із собаченям, а ви думайте про себе. Що вас турбує? – звернулася Інна до хворого.

– Зараз нічого. Відпустило вже. Біль затих... Яшку би, – знову завів мову про песика.

– Добре, – посміхнулася Інна, – зараз щось придумаю. – А ви лежіть.

Вона вийшла на подвір'я. Собаченя сиділо на порозі й щирими невинними очима дивилося на Інну, ніби відчуваючи тепло її душі, ніби знаючи, що ця жінка йому нічого поганого не зробить. Інна присіла, погладила песика.

– Ходи до мене, – ласкаво покликкала.

Взяла на руки. Песик своїм маленьким тілом притулився до Інни, лизнув її підборіддя, проскавчував та й заспокоївся. Інна із Яшкою повернулася в палату.

– Він? – запитала пацієнта.

– Він, – проказав радо хворий.

– Прилаштую.

Не хотілося виходити, ніби якийсь магніт тримав її тут. Пильно подивилася на хворого, повернулася й неспішно рушила з палати. Напруженим тілом відчула, що оцей новий хворий оцінює її фігуру, її рухи.

А Максим Іванчук дійсно це робив. Йому, колишньому миротворцю, бійцю, який рік провів на Балканах, роз'єднуючи воюючі сторони сербів та хорватів, колишньому колгоспному механіку, а тепер хворому з палати номер три зразу ж запала в серце ця медсестра. З першого погляду відчув

ніжне ставлення до себе, турботливість про свого надійного друга, песика. Коли виходила, то прошепотів: «Клас!»

Після подій під Жепою Максим отримав поранення. Осколки з його тіла, видно, не всі повитягали. Тоді в польових умовах усе робилося швидко, аби життя зберегти. І ось через роки один із осколків заворушився. Тому Максим Іванчук лежав тепер у Дубровській районній лікарні.

«Хто ж він?» – ішла та роздумувала Інна, погладжуючи песика. Аж тут надійшла есемеска від Абіша Курбаналієва: «Документи вислав завірені нотаріусом. Торманбай їх підписав. Про нього піклується інша. Ви розлучені». Радісно стало на душі в Інни. «Тепер я вільна! Вільна!» – крутилося в голові. Думала й раділа, а перед очима стояв пацієнт із третьої палати Максим Іванчук. Першим ділом прилаштувала собача в кімнатці, де санітарки свої речі зберігали. Знайшла ящик, постелила в ньому рушник, пригостила Яшку бутербродом. Песик накинувся на їжу. Попередила одну із санітарок:

– До вечора хай побуде тут. Нагляньте за ним. У кінці зміни я його заберу.

І до собачати:

– Тихо будь. Не підведи мене та свого хазяїна.

Насварилася пальчиком, потім погладила. Песик заспокоївся, скрутився в ящику, закрив очі. Інна на посту вхопила медичну картку Іванчука, почала читати, перескакуючи від одного написаного рядка до іншого:

– Максим Іванчук... Поранення... Госпіталізація... Колишній механік колгоспу імені Лесі Українки... Місце проживання – село Залужанське...

Подивилася на дату народження. «Років стільки ж, як і мені», – зраділа. Згадала, що в неврологічному відділенні працює медсестрою Оксана, теж із Залужанського. Прихопила із собою медичну картку Іванчука, кинулася до неї. При вході запитала санітарку:

– Оксана де?

– В ординаторській.

Підійшла до ординаторської, почекала.

Коли Оксана вийшла, то, притискаючи до грудей медичну картку Максима, червоніючи, почала розпитувати:

– Максим Іванчук із вашого села?

– Із нашого, – почувла відповідь. – А що сталося?

– Нічого не сталося. Хочу знати, хто він? – запнула. – Що за людина?

– Гарний чоловік. Холостяк. Прапорщик... Демобілізований... Живе сам. Батьків похоронив.

Механіком у нашому колгоспі працював. Колгосп здох. Ага, правда, воював... Не розказував де, говорили, що в Югославії. Дівчата та жіночки в селі по ньому сохли й сохнуть, а він на залицяння не піддається. Правда, мені це не потрібно. У мене люблячий чоловік, у нас троє діток... А що ви хотіли?

– Він у нашому відділенні. Хотіла знати... – запнулася Інна.

Оксана ж, придивившись до колеги, у якої щоби аж палахкотіли, посміхнулася. Подумала: «Знаю, що ти хотіла взнати... Взнала? Мабуть, узнала те, що хотіла».

Інна ж, так само притискаючи до грудей медичну картку, рушила у своє відділення. Ішла коридорами, до неї віталися колеги, вона відповідала на вітання, а думала про своє. Не втрималася, зайшла зразу ж у третю палату.

І остовпіла. Ліжко застелене по-армійському, хворого в палаті не було. Кинулася на пост.

– Де Іванчук із третьої? – запитала чергову медсестру, кладучи картку.

– Десь вийшов, – відповіла та, продовжуючи заповнювати папери.

В Інни відлягло від серця. Вийшла на подвір'я. Побачила, що Максим сидить на лавочці,

неспішно потягує сигарету. Радо видихнула. Побачила, як він кинув погляд у її бік, посміхнувся, махнув рукою, прикликаючи до себе. Інна підійшла.

– Як там мій Яшка? – запитав, турбуючись про собача.

– Не бійся. Прилаштований. Можна, я його до себе на ці дні візьму?

– Можна, – почула у відповідь. – Але я його буду провідувати.

– Добре, – погодилася радісно.

– Щодня буду провідувати.

– Добре! – повторила й усміхнулася. – А зараз у палату й на процедури.

– Та я цих процедур уже стільки переніс... – почав і замовк.

– Я сказала – на процедури! – твердо й водночас ласкаво промовила знову, тоді посміхнулася. – Я сама їх робити буду.

– Тоді йду, – погодився, гасячи сигарету.

Пішов з Інною поруч, весь час повертав голову в її бік. Вона теж стріляла поглядами в його сторону.

Робочий день старшої медичної сестри Інни Курбаналієвої наближався до кінця. Пролетів цей день якось незвичайно швидко, Інна навіть не

зогледілася. Вона вже й забула, скільки разів заглядала в комірчину до песика. А той сопів у ящику, спав. Та й у палату до хворого Іванчука забігала більше десятка разів. Біля вісімнадцятої почала збиратися додому. Вдягнулася, взяла песика на руки, заглянула в палату до Максима:

– Яшку твого я беру додому. Догляну. Одужуйте, хворий.

Граційно повернулася в сторону дверей, тримаючи песика біля грудей. Максим ніжно подивився вслід старшій медичній сестрі. Хотілося зірватися з ліжка, самому притулитися до її грудей, притулитися так, як притулилося собача. Але тільки зітхнув. Інна почула те його зітхання. Аж мурашки по спині пробігли.

Вийшла та ще щільніше притисла до грудей песика. Як тільки покинула палату, Максим встав із ліжка й пішов у неврологічне відділення до своєї землячки Оксани. Віднайшов її, почав розпитувати:

– Що про старшу медсестру хірургічного відділення мені розкажеш?

– І ти туди ж? – посміхнулася Оксана.

– Чому? Не зрозумів, – здивувався Максим.

– Та вона про тебе вже розпитувала.

– Коли?

- Ще зранку.
- Ясно. І що ж розпитувала? – не відступав від Оксани.
- Все про тебе розпитувала.
- А ти що? – знову до неї Максим.
- Розповіла, як є. І про роботу твою, і про Югославію, і про батьків.
- Ясно. А що про неї скажеш? Де вона живе? З ким? – засипав Оксану питаннями.
- Приїхала з Казахстану з дочкою. Розведена. Чоловік там лишився. Не чув її прізвища?
- Ще ні... Не чув.
- Курбаналієва Інна Василівна. Влаштувалася до нас на роботу. Дочка теж у нас працювала. Джамілею її зовуть, дочку тобто. Проходила в нас інтернатуру, поїхала в Київ на Майдан. Ага, ваша старша медсестра, якою ти цікавишся, живе по Воробинській. Особняк відомий. Це особняк бригадира електриків Василя Лосіка. Обійстя гарне, хата червоною черепицею вкрита. Мати Інни, Катерина, із Залісся, вихованка бабці Мартусі. Ти повинен про бабцю Марту чути. Мати Інни в нашій лікарні працювала. Зараз на пенсії.
- Про Мартусю щось чув.
- Зачепила Інна тебе? Га? – запитала лукаво. Максим побагровів. Глянув на Оксану.

– Дякую за інформацію, – посміхнувся. – Чи ще щось розповіси?

Розповім:

– Щось там ще в юності їй із коханням не склалося. Ніби мати не дозволила зустрічатися з хлопцем, який їй подобався, то ж вона супротив матері не пішла. Швиденько вийшла заміж за казаха й поїхала з ним у Казахстан. А в нього на роботі якісь негаразди почалися. Може, не тільки на роботі. От повернулася вона з дочкою до батьків. Тому не дивно, що в дочки ім'я казахське – Джаміля. Ну, все. Іди, а я до роботи.

Максим не міг дочекатися наступного дня. Усе крутився в ліжку, уявляв перед собою Інну та тішився, що вона прилаштувала його Яшку. А ніч, здавалося Максиму, була безкінечною. Ледве дочекався ранку. На восьму Інна вже була в лікарні. Перевдягнулася й першим ділом навідалася в палату до Іванчука.

– Доброго ранку й доброго дня, – радісно привіталася.

Він, ще сонний від неспокійної ночі, радісно відповів, почувши її приємний голос:

– Доброго, доброго дня й тобі.

– Яшка прилаштований. Будемо займатися тобою.

– Я готовий. А познайомитися?

– Інна, – подивилася на хворого й галантно простягнула руку.

– Максим, – потиснувши ніжно руку, вимовив своє ім'я.

«А я вже знаю не тільки твоє ім'я», – хотілося відкритися Інні. «А я вже знаю, хто ти й звідки», – крутилося в голові Максима. Та обоє не розкривали секретів заочного знайомства.

Біля десятої години був лікарський обхід, потім призначені процедури. Медсестри з інших відділень, розповідаючи одна одній про нового пацієнта-холостяка, зачастили в хірургічне відділення.

Першою повз пост у коротенькому халатику пройшла Таня, медсестра дитячого відділення. Вона, прихопивши з собою викрутку та електричний чайник, направилася до дверей третьої палати. Постукала, тихенько зайшла, попросила, тримаючи перед собою чайник:

– Добрий день! Можете глянути? Чомусь він не гріє...

– Можу глянути, – відповів Максим.

Узявся до ремонту. Танька стала чекати. Вона підтягла поли й так короткого халатика вверх, сіла на стілець, закинувши ногу на ногу. Вже хотіла

завести розмову з пацієнтом, та в палату провідати хворого зайшла Інна. Здивувалася, чому це в палаті Максима медсестра з іншого відділення. Кинула погляд на нахабну поведінку Таньки, запитала:

– Що? Роботи немає?

– Та я цеє... Ремонт, – почала оправдовуватися дівчина. – Ви ж знаєте, у нас електрика нема.

Інна глянула на виставлені Таньчині коліна. Та зрозуміла, чому так сердито Інна глянула на неї, накинула на відкриті коліна поли халатика. Максим, прислухаючись до розмови обох, почав здогадуватися, чому так неприязно розмовляли медсестри. Подав електричний чайник Тетяні, промовив:

– Ремонт закінчено, користуйтеся.

Танька манірно взяла чайник, чим ще сильніше розсердила Інну, почала виходити з палати, оглянулася.

– Може, розрахуватися потрібно? – стрельнула своїми сіро-зеленими очима на Максима.

Максим, подивившись на Інну, промовчав.

А Інні хотілося щось сказати нахабній колезі, та не встигла підібрати слів, бо Танька швидко випурхнула з палати, надіючись навідатися сюди ще коли-небудь.

Поки Інна роздумувала, хтось знову постукав у двері. Голову в них просунула Світлана, медсестра терапевтичного відділення. Інна звернула увагу на нову відвідувачку: темне кучеряве волосся, загоріле обличчя, над чорнявими очима акуратними смужками підведені брови, соковиті губи підфарбовані червоною помадою.

– У нас обігрівач не працює, – почала з порога Світлана. – Може, глянете? Здрасте, Інно.

Світлана поставила біля Максима обігрівач. Інна придивилася до Светки, розтривожилася: «І коли ж вона встигла таку зачіску зварганити, так яскраво нафарбуватися. А халатик який. Це не халат, це міні-спідничка. Підтягне руки вгору і все, що в неї під халатиком, побачить будь-хто, не тільки Максим. Що це з дівчатами сталося?»

А Максим, нічого не підозрюючи, спокійно взявся за ремонт обігрівача. Тут Інна не витримала:

– Хворому лікуватися потрібно. Іванчук, відкладайте роботу. А ти, Світлано, марш! І взагалі: ця палата – не майстерня з ремонту електроприладів.

Світлана, закопилівши свої нафарбовані губки, неохоче вийшла, несучи перед собою обігрівач. Інна повернулася до Максима:

– Відпочивай. І ніяких ремонтів.

Вийшовши з палати, зіткнулася ще з однією медсестрою, яка несла пиросос. Сказала, щоб та розверталася, бо до Іванчука дружина приїхала. Та щось почала, що він холостяк, та, поглянувши на Інну, пішла у своє відділення. Уже десь під обід Інна знову зайшла до Максима.

– Ти обіцяв провідувати свого друга Яшку. Не забув?

– Не забув. А що? Можна?

– Можна. Я зайду біля вісімнадцятої. Зберися на той час. І переночуєш у нас. А то тут тобі спокійно спати не дадуть.

Посміхнулася, вийшла з палати.

А о вісімнадцятій зайшла вже вдягнутою до Максима-Югослава. Він, теж уже вдягнутий, сидів на ліжку, чекав її.

– Підемо до тебе, провідаємо нашого спільного вихованця? – запитав.

– Так, ходімо, – і радісно, і схвильовано відповіла Інна.

Вийшли з лікарні, повернули праворуч. По обидва боки вулиці стояли одноповерхові дерев'яні будинки, пофарбовані в різні кольори: жовтий, голубий, салатований... Це вже хто з господарів який колір вибрав. Пройшли повз низькорослий

місцевий парк. Він тільки-но був закладений, і дерева ще не встигли вирости. На деяких листки вже жовтіли, старіли, тихо опадали на землю. Зайшли в кафе. Говорили, деколи перебиваючи одне одного. Тільки біля двадцять першої підійшли до дому Лосіків. Почувся лєскіт собачати. Яшка впізнав і свого хазяїна, і нинішню хазяйку. Крутився біля їх ніг, ніжно заглядав в очі. Максим підхопив Яшку на руки:

– Ох ти, диво моє!

Інна дивилася, як він це робить, слухала, як говорить. Подумала: «Отак він буде любити й дітей». Коли Інна відкрила вхідні двері, Катерина, ввімкнувши світло, побачила поруч із дочкою симпатичного незнайомця. Тоді пильно подивилася на дочку й зрозуміла, що розпитування зараз недоречні.

Лагідно промовила:

– Добрий вечір. Заходьте. Ми з татом уже будемо лягати спати. А ви вечеряйте самі. Ми повечеряли.

– Заходь, – запросила Інна гостя.

Зайшла в хату першою, швиденько зняла куртку, показала, де роздягнутися йому.

– Зараз я швиденько вечерю зготую, – закрутилася.

– Почекай, – перепинив її Максим, схопивши за лікоть. – Яка їжа? А кафе?

– Дійсно, – запашіла Інна, – чого це я... Ми ж із кафе. Тоді ось кімната для гостей. Зараз постіль постелю. Спати будеш тут, а я в себе в кімнаті. А поки що можеш сходити у ванну.

Сама граційно нагнулася, почала стелити ліжко. Максим неохоче рушив з кімнати. «Подобаюсь я йому чи ні? Мабуть, подобаюсь», – думала, стелячи ліжко. Повернувся Максим, дивився на неї жадібними очима. Вона поцілувала його в щічку, сказала «На добраніч» і пішла у свою кімнату. Довго не могла заснути, думаючи про Максима й ніби відчуваючи доторки чоловічих рук та солодких поглядів. Крутилася в ліжку більше години і нарешті поринула в приймний сон.

Максим теж довго не міг заснути. У голові та перед очима вона – Інна. Довкола темрява, спати пора, а спати не хотілося. Крутився, збивав подушку, прислухався до тиші...

За вікном уже світало. Перші промені старалися прокрастися в кімнату, освітлюючи меблі, килим, стіл із настільною лампою. А він не розумів, чи спав у цю ніч, чи ні. Йому здавалося, що в кімнаті він не один, що поруч та, яку не хотілося б відпускати від себе ні на мить.

Біля шостої Інна прокинулася, не втрималася, пішла провідати свого хворого. Наділа коротку прозору комбінацію та легкий халатик, прокра-лася в кімнату до Максима. Вона розуміла, що, можливо, необдумано поводить себе, що ця витівка буде вартувати розчарування, що це ризик, та бажання бути з ним поруч брало верх над усіма сумнівами, навіть над здоровим глуздом. Вона готова була бути з ним всюди, де він планує бути... Аби бути з ним... Готова була отак, приту-лившись до нього, навіть не розмовляти. Максим крізь дрімоту відчув ніжний доторк знайомої руки, теплої, ніжної. Розкрив очі. Поруч нього на краечку ліжка сиділа та, про яку всю ніч мріяв. Його рука потягнулася до її теплового звабливого коліна. Руку вона не прийняла. Тож посунувся до стіни, запросив:

– Лягай, замерзнеш.

Інна радо лягла поруч. Коли ж його руки почали торкатися її розпашілого тіла, солодко мовила:

– Ти ж не думатимеш про мене погано?

– Ні, – прошепотів Максим.

– Я вже кілька років одна, – потягнулася до його вуст.

– І я давно один.

– Тепер нас двоє, – ніжно прошепотіла.

На підлогу легенько впали халатик та комбінація. І це був їх незабутній ранок кохання. Насолодившись любовощами, Максим попросив:

– Розкажи про себе. Хоч коротко, бо скоро вставати.

Інна:

– Народилася в Дубровську. Закінчила середню школу та медучилище. Добре не обдумавши свої кроки, бо була сердитою на матір, вискочила заміж за казаха. Народила дочку. Джамілею її зовуть. Трохи пожили ми біля батьків, а потім переїхали в Семипалатинськ. Там дочка закінчила школу, медичний універ. Зараз вона в Києві. Дзвонить. А я працювала старшою медичною сестрою в Семипалатинській обласній лікарні. Чоловік був на високій посаді в управлінні сільського господарства, почав крутити темні фінансові справи, відчувала, що зраджував. Ми з дочкою повернулися до моїх батьків, а чоловіка в Казахстані заарештували, описали та конфіскували майно. Правда, дав він мені розлучення. І ось я тут.

– А я... – почав було Максим.

– Я знаю, – перебила його Інна. – Що цікавило, те знаю. Навіть знаю, що тебе Югославом прозивають. А мені хотілося б називати тебе Максом.

– Добре! А звідки про мене знаєш? – запитав здивовано.

– Сорока на хвості принесла, – повернулася до Макса, поцілувала його.

– Догадуюсь я, про яку сороку мова, – відповів на поцілунок. – То й добре, що про мене знаєш. А мені й нема чого приховувати. Перший раз побачив тебе й відчув, що наче в річку з головою вскочив. Не міг дочекатися, коли така медсестричка в палату до мене знову зайде.

– Я знаю. Відчувала, як ти на мене дивився, – поклала руку йому на груди.

– І як же я на тебе дивився? – погладив покладену руку.

– Мені навіть здалося, що ти прошепотів «Клас!», коли я повернулася до дверей, – підвела голову, глянула йому в очі.

– А так і було. Я думав, що промовив це слово про себе, – відповів таким же щирим голосом.

– А ще очі, – продовжила Інна.

– Що очі? – запитав.

– Вони тебе виказували. Сяяли щастям. Ось так сяяли, як зараз. І в цих щасливих очах я готова була потонути, – знову поцілувала Максима. – Та що там готова? Я в них уже потонула. На інших медсестер ти дивився зовсім не так.

– І як же я на них дивився? – запитав грайливо.

– Байдуже. Навіть не звертав уваги на Таньчині коліна... І на коротесенький халатик Світлани. Мені не можна було втрачати свій шанс. Я щаслива, – розкрила Інна секрет своїх спостережень і ласкаво притулилася до його грудей. – Від приїзду з Семипалатинська я не мала жодного чоловіка. А якби я не прийшла до тебе, ти б пробрався до мене в спальню? От цікаво, чи ти б це зробив?

– А от увечері побачиш, – пообіцяв.

– Добре, побачу, – відповіла щасливою посмішкою.

– Значить, сьогодні я теж заночую в цьому домі? – зрадів Максим.

– Звісно. Хто ж це обіцяв, що прокрадеться до мене в спальню? – ніжно штовхнула Максима під бік.

– Зрозумів, – радо притис до себе Інну.

Мама теж прокинулася під ранок. Прислухалася. Почула тихі голоси Інни та чоловіка, якого запросила дочка до себе на нічліг. Якійсь шепіт чувся з кімнати для гостей. На ліжку заворушився Василь. Катерина тихенько піднесла палець до губ, шепнула: «Тихо. Давай полежимо ще. Не мішаймо».

Першою отямилася Інна:

– А ми що – в лікарню не збираємося?

– Мені й тут добре, – посміхнувся Максим.

– А мені ж на роботу, – поцілувала свого Югослава, встала з ліжка, надягла комбінацію та халатик. – А ще ж сніданок готувати. А ти полежи.

– Я б так лежав цілий день.

– У нас ще все попереду.

Інна послала Максиму повітряний поцілунок, вийшла з кімнати.

Катерина звернула увагу, що голоси в кімнаті для гостей замовкли. «Значить, повставали», – подумала.

Штовхнула Василя:

– Можна вставати. Я на кухню.

Коли зайшла, там уже була Інна. Очі дочки сяяли щастям. Катерина нічого не питала. Швиденько вдвох готували сніданок, перекидаючись короткими фразами. Тоді мати вийшла, щоб допомогти батькові по хазяйству, а Максим та Інна швиденько поснідали. Коли йшли в лікарню, вона міцно тримала його попідруч, раз по раз заглядала в очі.

Наступні дні були такими ж приємними. Обоє не могли дочекатися закінчення робочого дня. Інна забирала хворого на ніч до себе додому.

Мама тільки спочатку дивувалася поведінці дочки, а потім зрозуміла, що закоханим видніше, як себе вести. Інна тепер перед батьками не крилася. Максим, як й обіцяв, пробирався в її кімнату. А в деякі дні вона спати у свою кімнату вже не йшла, затримувалася на ніч у кімнаті для гостей біля Максима.

Наближалося до кінця лікування хворого Іванчука, який потроху займався ще й ремонтами. Інна вже не заперечувала. До головного лікаря Василя Петровича Полюховича дійшли розмови про хворого, що за просто так дав друге життя і чайникам, і пилососам, і обігрівачам. Тож Полюхович, маючи свої плани, пішов у хірургічне відділення. На посту сиділа Інна та ще одна з медсестер.

– Іванчук у якій палаті? – запитав головний лікар.

– У третій, – поспішно Інна.

– Ведіть до нього.

Інна пішла попереду, прокрила двері. Максим якраз читав газету.

– Іванчук, до вас гості, – показала поглядом на головного лікаря.

– Добрий день, – привітався Полюхович. – Це до вас мої медсестри з усієї лікарні бігають?

Кажуть, що ви спеціаліст по ремонту всіляких приладів.

– Та так якось вийшло, що допоміг, – почав оправдовуватися Максим.

– У мене є пропозиція. Підшуковую собі заступника з господарської частини. Підете до мене працювати? – не зволікаючи, запитав головний лікар.

– Так зразу. Подумати треба. Та й із села мені прийдеться їздити, – почав роздумувати вголос Іванчук.

– Скільки тієї їзди? Усього вісім кілометрів. Та й мені доповіли, що у вас власний транспорт є.

– Так, є. Автомобіль «Нива».

– Тим більше. У любую погоду доберетеся до роботи. Є ще й інший вихід: отут, у містечку, можна й підженитися. Піти в приймаки, наприклад. Гляньте, які медсестри в нас, – кивнув головою на Інну. – І майже всі місцеві, і з житлом.

Інна стояла сама не своя. Її кидало то в піт, то в холод. Якби можна було втрутитися в розмову, то вона крикнула б, щоб Максим зразу ж погоджувався. Це ж перспектива їх спільної праці. І, можливо, не тільки праці. Роздуми старшої медсестри перервав голос Максима:

– Добре. Я погоджуюсь.

– Тоді йдіть у відділ кадрів, пишiть заяву. Тiльки попереджую, що електрика в нас немає, а попереднiй багато iнструментiв пропив. Будемо базу поповнювати. I електрика треба шукати.

– Знайдемо, – сказав упевнено Максим.

– Тодi по руках.

Головний лiкар потис майбутньому працювнику руку, залишив палату. Iнна стояла перед Максимом i посмiхалася. Те, про що вона мрiяла, збулося. Максим буде бiля неї. А вiн, дивлячись на Iнну, випалив:

– Випишусь, влаштуюсь, з'їжджу додому. А ти збирай речi. Iз села на роботу будемо їздити. А зараз веди, показуй, де вiддiл кадрiв.

Вiн зiрвався з лiжка, вдягнувся, слiдом за Iнною пiшов писати заяву про прийом на посаду заступника головного лiкаря з господарської частини.

Iнна пiд вечiр повернулася додому сама й почала складати речi в чемодани. Мати здивовано спостерiгала за дiями дочки.

– Це що за приготування? Кудись їдеш? На курси? – запитала.

– Не на курси, мамо, до майбутнього чоловіка. Ви його бачили й знаєте. До Максима. У Залужанське.

– У Залужанське?

- Так, мамо, так.
- А з роботою що? Як добиратися будеш?
- З роботою все нормально. Будемо разом із села їздити його машиною. Максима в нашу лікарню на роботу взяли.
- Ким же?
- Заступником головного лікаря з господарської частини.
- Отаке. То працювати разом будете?
- Разом.
- Я рада, доню, рада, – кинулася Катерина до дочки, притисла її до себе. – То в нас живіть.
- Ні, мамо, Максим не хоче. Будемо жити на своєму господарстві.
- А ти хіба вмієш щось по господарству? Ти ж дівчина міська.
- Навчуся, мамо.
- Ну, то добре. Благословляю.
- Витерши непрохану сльозу, Катерина вийшла з кімнати.
- Виписавшись із лікарні, Максим поїхав додому, поховав по шафах розкидані хатні речі, навів у господі порядок, загрузив наїдками холодильник. У другій половині дня вивів із гаража «Ниву», помив її й поїхав у Дубровськ за коханою. Коли підїжджав до її дому, почув скавуління

Яшки. Собача просовувало свою мордочку крізь штахетини, виляло хвостиком, раділо, що приїхав його господар. Іванчук зайшов у хату Лосіків. Коли в передпокої побачив наготовлені чемодани, то посміхнувся сам до себе. Із кімнати вийшла Інна, її мати та батько. Привіталися. Поговорили.

– Ви за Інночку не турбуйтеся, – заспокоював батьків Інни Максим. Я її до безтями кохаю. Будемо жити своєю сім'єю. Незабаром розпишемося. Мені здалося, що я її все життя чекав. Чекав та й дочекався. А вас не забуватимемо, часто будемо провідувати, а коли, може, й заночуємо.

Загрузили чемодани в авто. Інна підхопила на руки Яшку, поцілувала батьків, сіла в «Ниву». Рушили в село. Дорогою Максим розповів історію:

– Ти не уявляєш, – почав, уважно дивлячись на дорогу, – як по-різному люди одружуються. У мого односельця діда Гандра троє синів. Якось один із них, наймолодший, сам мені розповів, як він одружився. І ось що я почув. Дмитро Порохняк військову службу проходив в Одесі. Підійшов строк звільнення в запас. Наказом по військовій частині в один день звільнили його, українця, а ще узбека, білоруса, башкира, молдаванина.

Молдаванин, отримавши належні йому документи на проїзд додому, ще раз перечитав лист

від батька. Батько писав, що його сестри до цього часу неодружені. І просив, щоб син привіз із собою в гості друзів, з якими служив. А ще вислав синові гроші на білети. А в молдаванина було четверо сестер. Дівчата працьовиті, симпатичні. Батько вважав, що вони женихами перебирали. І доперебиралися до того, що женихи на них перестали звертати увагу. Старшій уже стукнуло двадцять сім, інші – не набагато молодші. От батько розробив план і написав сину листа. Той заагітував демобілізованих поїхати до нього в гості, розповівши їм, де він живе, які в нього дома виноградники, який погріб із бочками витриманих вин. І молоді хлопці перед тим, як їхати додому, рвонули в Молдавію.

Дорогою молдавінин забіг на пошту, відправив телеграму, що їде з друзями.

Буяв травень. Село зустріло демобілізованих воїнів теплим сонцем, запахами квітучих яблунь. На воротах із мамалигою та бутлем вина гостей зустрічали батьки. Кожного із приїжджих частували кухлем вина та мамалигою. Хлопцям така зустріч сподобалася. Поселили їх у вільній кімнаті. Вони помилися з дороги, трошки відпочили. Потім хазяїн повів їх показувати свої виноградники. Експерсія вдалася. Коли батько водив демобілізованих виноградниками, дівчата були на

кухні, потім пішли до своїх кімнат. Хазяйка запросила гостей до столу. Перед тим, як випити по чарці вина, батько кивнув дружині, мовляв, нехай дочки заходять. Мати їх погукала. І дочки зайшли до кімнати. Одна в одну: чорняві, з підведеними бровами та нафарбованими губками, в коротких спідничках, у взутті на підборах. Хлопці глянули й оніміли. Батько, побачивши, яке враження справили його дочки на солдатів, запросив їх до столу. Почав знайомити, назвав імена та місця роботи. Дівчата сіли навпроти хлопців, опустили сором'язливо очі та з-під вій розглядали демобілізованих солдатів. Хлопці ж зачаровано роздивлялися дівчат. Налили по чарчині. Випили, закушували. Батько запримітив, що колишні воїни особливу увагу звертали на наймолодшу його дочку. «Е, так не піде», – подумав. І вирішив поміняти свій план. Тим часом хлопці згадували військову службу, дівчата – роки навчання. Брат слухав, теж згадував епізоди своєї служби та спостерігав за тим, як товариші дивилися на його сестер. Батько, помітивши це, кивнув сину головою, шепнув:

– Гарних хлопців привіз.

Наступного дня гості щедро (звичайно, з вином) поснідали й батько повів їх показати погріб, де зберігалися його вина. Перед тим запи-

тав, чи сподобалися його дочки. Ті дружно відповіли, що дуже сподобалися. То тоді батько сказав, що одружить наймолодшу з тим, хто його вина вип'є з кожної бочки й вилізе із винного сховища на подвір'я або на якусь вищу із сходинок. Хто із солдат вмотиться нижче за першого – тому дістанеться трохи старша. Хто буде третім – тому третя. А хто опиниться найнижче – найстарша. І ще повідомив, що наймолодшу не відпустить із дому, так що прийдеться комусь із них іти в приймаки. Хлопці один поперед одним кивнули головами, що згідні. Але перспектива бути приймаком зацікавила лише башкира. Пішли в погріб. І батько почав частувати гостей. Підходили від бочки до бочки, пили по гарній кварти.

Максим замовк.

– Ну, – штовхнула його Інна, – почав, то доказуй, поки їдемо.

Максим далі:

– Коли батько на мить відвернувся, Дмитро шепнув хлопцям, що буде виходити останнім, бо йому найстарша до вподоби. Отак й одружився Дмитро Порохняк із молдаванкою Маріцею. Хлопці теж якось там домовилися й повезли наречених. Один у Білорусію, другий – в Узбекистан. А башкир залишився в приймаках, бо в Уфі у

двокімнатній квартирі проживали ще двоє неодружених братів.

Коли молоді Порохняки приїхали в Дубровський район, то йому, як молодому спеціалісту, правління колгоспу «Прогрес» виділило добротну квартиру. Гарно живуть, дітей виховують.

– То й отак знайомляться й закохуються? – здивовано запитала Інна.

– А ти як думала? – поглянув на неї Максим. – Можна й так. Можна й інакше. Наприклад, молоді на танцях знайомляться, в поїздах, на курортах, або посеред вулиці, або...?

– У лікарні? – докинула своє слово Інна.

– У лікарні, – погодився.

– На Майдані, – посміхнулася Інна.

– І на Майдані.

Коли під'їхали до Максимового дому, побачили біля сусідських воріт Аллу Котляр, яка рушила в магазин та, помітивши «Ниву» Максима, повернулася, щоб привітатися. Побачила Іванчука, та не одного. З машини вийшла молодичка, яка тримала на руках Яшку. Коли ж приїжджі почали вивантажувати з авто речі, підійшла до них:

– Доброго дня, сусідоньки.

Максим та Інна одночасно повернули голови на голос. Яшка, виляючи хвостиком, кинувся до неї.

– Доброго дня, – урізнобій Максим та Інна.

А тоді далі Максим:

– Заходьте, сусідко, познайомтеся з моєю другою половинкою. Хочу, щоб ви сусідками гарними були.

Алла підійшла, посміхнулася, назвала себе:

– Алла, ваша сусідка, працюю в місцевому кафе.

– Інна, теж уже сусідка, старша медична сестра хірургічного відділення районної лікарні. Переїхала до Максима з Дубровська.

– А ми з чоловіком переїхали з Північно-муйська. З Росії.

– Давно?

– Якраз син наш у п'ятий клас мав іти.

– І як обжилися?

– Добре обжилися. Правда, батьки вже трохи здають. Із часом познайомитеся, сусіди ж бо.

– А чоловік?

– Поїхав у Польщу на заробітки. Він у мене весь час водієм працював. І в Польщі вже півроку теж водієм працює. Передзвонюємося. Сказав, що хоч сумує за рідним краєм та рідними, але ще пару місяців там побуде.

Інна, яка вперше ступила вже ніби на своє, та ще не обжите нею подвір'я, слухала сусідку та

роздивлялася. Максим збирався нести до хати чемодани та сумки.

Алла спохватилася:

– Ой, чого ж це я? Затримую вас. Та мені ж у магазин треба. Бувайте здорові.

Коли вийшла за ворота, Максим продовжив про сусідів:

– Син їх у нас у лігоспі працював. Теж водієм, як і батько. Його начальник хотів, щоб разом із ним в аферах із лісом приймав участь, та хлопець зразу все розкусив. Ключі кинув, розраховувався з роботи. Казали, що поїхав у Київ на Майдан. А зараз в АТО.

Відімкнув двері, підхопив речі, покликав Інну:

– Пішли в дім. Будь у нім хазяйкою.

Інна через затишний передпокій зайшла в зал. Там побачила коричневий диван, низький дерев'яний столик, два м'які крісла та світлий торшер між ними. Підійшла до книжкової шафи. Сковзнувши поглядом по нижній полиці, звернула увагу на журнали про садівництво та городництво. Верхні полиці – художня література. Тут, в інших кімнатах і на кухні чисто та комфортно. Здивувалася: «Холостяк, а кругом порядок». Подивилася ніжно на господаря житла, кинулася йому на шию,

пригорнулася. Таке безмежне бажання нахлинуло враз, що й не сподівалася. Захотілося потопити Максима у своїх обіймах. Потопити назавжди. Наважилася. Взяла коханого за руку. Помаленьку з ним підійшла до ліжка, стягнула покривало. Зняла із себе кофту, розстібнула гудзики на блузці. Відкрився мереживний ліфчик. Серце застукотіло так, наче хотіло вискочити з грудей. Максим почав їй допомагати, а потім запустив свої руки їй за спину, розстібнув ліфчик. Поцілував родимку між грудьми. Його руки ніжно торкалися грудей, живота, ніг. Через декілька хвилин ліжко заскрипіло під їхньою вагою.

* * *

Будні інтернатури та роботи Джамілі ввійшли у звичне русло. Хвилювалася за Артема, якого не бачила майже рік. Усе уважніше вслухалася в новини із зони АТО. Переживала, коли не було ні дзвінків, ні SMS від коханого. І якось натрапила на сюжет, що в Петровський військовий госпіталь привезли групу поранених бійців. Розтривожили слова диктора:

– Поранення осколкові... Середньої тяжкості...

У сюжеті показали, як каталкою везли пораненого. Джамілі здалося, що то був Артем. А ще

мигнув літачок на плечі. Серце дівчини затріпотіло. Вона кинулася до головного лікаря, попросила, щоб їй дали відпустку за власний рахунок на два тижні. Головний не зразу, але погодився.

Тоді подзвонила мамі, що їде у відрядження і що буде дзвонити. Швидко зібралася в дорогу. Їхала в госпіталь спочатку поїздом, а потім автобусом. На серці була тривога. Ніяк не могла дочекатися, коли вже доїде на місце. Вдивлялася через вікно на дорогу. Зустрічалися поодинокі легкові автомобілі, зрідка автобуси, на передньому склі яких виднівся портрет Дмитра Яроша. «Це бійці Правого сектора евакуюють із зони бойових дій жінок та дітей», – почула Джаміля чийсь шепіт. Попереду завиднівся населений пункт, назву якого не встигла прочитати. На будинках та воротах зустрічалися українські синьо-жовті прапори. Коли підїхали до кафе «Зустріч», Джаміля звернула увагу, що й на кафе український прапор. Біля воріт стояв КРАЗ з українськими номерами. Бійці набирали воду, запасалися продуктами, пили каву. У кафе, крім продавщиці, розглядаючи продукцію, стояла ще одна жіночка. Невисокого зросту, струнка, підтягнута. З-під хустки виглядало доглянуте волосся. Вдягнута була в стильну голубу куртку, новенькі джинси. Видно, гроші мала. Джаміля підійшла до продавщиці. Жіночці,

що торгувала, було біля сорока років. На ній поверх халата була одягнута тепла безрукавка. Лице було втомленим.

Цілу добу по цій трасі то в одну, то в іншу сторони курсували армійські автомобілі. І майже всі, хто проїжджав повз кафе, зупинялися, щоб щось купити або попити чаю чи кави.

– А ви хто? Звідки? – звернулася продавщиця до Джамілі.

– У Петровськ їду, в госпіталь.

– Що вам?

І, приклавши до вуст палець, вказала на молоду жіночку в джинсах, яка нібито розглядала продукти. Не встигла Джаміля відповісти, що вона візьме, як у кафе підійшли солдати, почали виносити закуплене. Жінка в джинсах, так нічого й не купивши, вийшла.

– Бачили, – кивнула на двері продавщиця. – От і зрозумій, чого вона сюди заходила. Мала щось купити чи підслуховувала?

Лейтенант почав розраховуватися за продукти. Здивувався, що сума невелика.

– Не за все платите, – продавщиця до нього. – Тут є допомога від нашого та жителів навколишніх сіл. Волонтери доправили. Деякі проїжджі теж продукцію або гроші залишають для вас.

– Дякуємо всім, – лейтенант у відповідь.

– А кавою я пригощаю, – продавщиця до лейтенанта.

– Дякуємо вам. Кави поп’ємо.

Солдати взялися за каву, а Джамілія, купивши печива, пішла до автобуса.

Коли той виїхав за село, то знову побачила жіночку в стильній модній куртці та джинсах. Вона з кимось говорила по мобільному телефону. Праворуч простяглося кладовище із свіжими могилами. І біля однієї з могил у таку рань стояла жінка в чорному з хлопчиком. У Джамілі від такого видовища мурашки пробігли по спині. Страх посилювався, горе якимись невидимими нитями вселилося в її ество. Дівчина старалася відганяти ці страхітливі почуття від себе, шепотіла: «Скоро ріше б доїхати. Хай би все було добре».

Коли прибула в Петровськ, швидко знайшла госпіталь, зайшла.

– А де у вас лежать осколкові поранені? – кинулася розпитувати зразу при вході.

– А ви хто? – почула.

– Наречена одного пораненого, Котляра Артема.

– Осколкові на третьому поверсі. Але роздягніться й купіть в аптеці бахіли.

Джамілія піднялася на третій. У медсестри дізналася, що Артем дійсно тут, що він у першій

палаті. Кинулася до дверей першої, прокрила й побачила, що йшов огляд хворих. Вирішила не заважати. Сіла біля дверей, стала чекати. Із палати вийшли троє лікарів. Вона встала, щоб підійти й запитати про Артема. Один із лікарів, а це був начальник медичної частини госпіталю, звернув увагу на Джамілю. Запитав:

– Ви до кого?

– До Котляра. Я тільки-но приїхала.

– До нього можна, він одужує. Осколки витягли.

На той час Артем уже відійшов від операції. Від вилучених із тіла осколків боліли рани, важко було поворухнутися, та не стогнав. Згадував, як попав у госпіталь. Тоді було тихо. Здавалося, що не війна навкруги, хоч бліндажі та траншеї нагадували зовсім про інше: смертельне й страшне. Він доходив уже до повороту траншеї – і раптом над головою почув свист міни. Якась невидима сила штовхнула вниз. Мить – і впав на дно траншеї. Міна врізалася в стіну, розсипаючи навкруг смертоносні осколки. Котляр відчув, що деякі з них впилися в ноги, спину, бік, плече. Усе тіло пронизав страшний біль. Побратими, почувши вибух, кинулися до пораненого. Стягнули з нього бронезилет, розпороли армійський одяг, почали зупиняти кров, яка сочилася з ран. Підійшов медбрат, оглянув. «Везунчик ти, Джамал, – заспокоїв. –

Негайно в машину та в госпіталь. Там із тебе це залізо дістануть». Побратими вклали пораненого Артема на ноші, донесли до швидкої допомоги. І ось він у госпіталі. Аж очам не повірив, коли зайшла в палату Джаміля. А вона зразу пішла туди, до вікна, де він лежав.

Нахилилася, доторкнулася до руки. Хлопець відчув теплий, ніжний, знайомий дотик. На мить закрив очі. Ні, це був не сон. Тут була його Джемі. Дівчина ніби крадькома чмокнула його в небриту щоку, посміхнулася. Підняла свої чорні-чорні вії, хитнула головою. Артем промовив здивовано:

– Джемі, ти?

– Я, – відповіла Джаміля, – і буду тут доти, поки ти не станеш на ноги.

– Стану, з тобою скоро стану, – посміхнувся до коханої.

– Ну, от і добре. Буду тут, поки не вилікуєшся.

– Серденько, як думаєш, до весілля заживе? – запитав, погладжуючи її руку.

– Заживе, любий, заживе, – заспокоїла хлопця. – Якщо треба буде, то заберу тебе в реабілітаційний центр, що під Києвом.

Знову притулилася, палко поцілувала. Бійці, які лежали в палаті, відвернулися, щоб не заважати закоханим. А вона була така щаслива,

усміхнена, так раділа, що її Артем живий і що все пройшло успішно. Вона допоможе йому одужати і ліками, і своєю ніжністю. Щасливим почував себе й Артем. Наче літав.

Джаміля повела поглядом по палаті. Над ліжками хворих висіли дитячі малюнки й портрети Степана Бандери. Артем звернув увагу, як прискіпливо дивилася дівчина на портрети провідника ОУН, пояснив:

– Ми всі, хто в цій палаті, із загонів Правого сектора. Не дивуйся.

Джаміля далі оглядала палату. На п'ятому ліжку лежала скрипка.

– Чия? – запитала бійця в тільнящі, котрий якраз повернувся до неї.

– Побратима... Пораненого. Він зараз на перев'язці, – відповів боєць. – Любите музику?

– Люблю.

– Я вам заграю. Той, чия скрипка, вже не грає. Йому снайперською кулею кисть правої руки роздробило.

– А ти? – подивилася на солдата Джаміля.

– А я так... Музикант, але не закінчив консерваторії, пішов Україну захищати. Руки в мене є. Ноги немає, – мовив сумно солдат, повернувся на ліжку, опустив здорову ногу на підлогу, культю прикрив простинею.

Солдат зі шрамом, який прислухався до розмови, подав сусідові по ліжку скрипку та смичок. Той узяв інструмент, як дорогий скарб, погладив, притис до плеча, торкнувся струн.

– Грати?

– Якщо можна, – зі сльозами на очах промовила Джаміля.

– Що грати? – запитав скрипаль.

– Щось веселе, – попросив солдат зі шрамом.

І одноногий скрипаль завів мелодію «Чардаша». Він то заплющував очі, то їх відкривав. А мелодія, наповнивши першу палату, вихлюпнулася в коридор. І в неї почали заходити бійці з сусідніх палат. Спочатку один, потім ще один, потім ще й ще... Радістю, життєвими силами світилися їхні очі. Коли скрипаль закінчив грати «Чардаш», один із бійців запитав:

– «Очи чёрные» зможеш?

І скрипаль заграв «Очи чёрные».

– А «Бубамару?» – запитав інший.

Залунала мелодія «Бубамари».

– «Аргентинське танго» давай, – почувлося від гостей палати.

Залунала мелодія «Аргентинського танго». Посипалися інші заявки. Джаміля сиділа, наче в Національному палаці «Україна», поглядала за-

кохано на Артемчика, тримала його за руку. Для поранених солдатів це була віддушину від болю, це було свято душі. Тим часом у коридор вийшов начальник медичної частини.

– Що це в першій палаті? – запитав чергову медсестру.

– Нічого такого. Всі задоволені. Скрипаль грає.

– Що грає? – підвів очі начальник.

– «Чардаш», «Очи чёрные», «Бубамару», «Аргентинське танго»...

– Давно грає?

– Біля години.

– Припинити. Багато післяопераційних. Їм треба спокій.

Та саме в палату зайшла маніпуляційна медична сестра й скрипаль сам перестав грати, поклав скрипку на ліжко. Слухачі почали неохоче розходитися. Медсестра до Джамілі:

– У нас зараз будуть медичні процедури. Вийдіть у коридор.

– Зрозуміла, – підвелася, нахилилася й поцілувала Артема. – Приймай процедури, я потім підійду.

Дні її перебування в Петровську пролетіли швидко. Удень Джаміля була біля Артема. Допомогала і йому, і хворим по палаті. Ночувала в

однієї санітарки, з якою зблизилася в перший же день. Артем пройшов медичну комісію, отримав документи про те, що його направляють в реабілітаційний центр під Києвом. Джаміля, подивившись на заключення лікарів, сказала, що він пройде реабілітацію під її керівництвом.

* * *

На пероні пасажири задивлялися на красиву пару. Він – високий, мужній, загорілий, широкий у плечах, вдягнутий у військову форму. І вона – струнка, чорнява, щаслива. Обхопила попідруч своє кохання, в очі заглядає, нікого не бачить, крім нього.

Артем і Джаміля сіли в поїзд, який повіз їх на місце першої зустрічі, у Київ. Зручно розташувалися в плацкартному вагоні, обмінювалися ніжними поглядами, тримаючись за руки. Раптом десь на початку вагона почувся крик, а потім і плач. «Гаманця немає, грошей...» – чулося. Артем схопився з місця, кинувся на крик та плач. Побачив, що в куртку якогось патлача вчепилася вже немолода жінка. Вчепилася так міцно, що той вирватися не міг. Сама старалася відібрати в нього свій гаманець. Тільки чути було: «Злодій, віддай гроші. Це мої останні гроші». Поки Артем добрався до місця події, ніхто із пасажирів не кинувся на допомогу постраждалій. Усе сталося так швидко,

несподівано. Джаміля помітила, що за Артемом кинувся ще один молодик. Тримався в Артема за спиною. У Джамілі серце затріпотіло: «Це, мабуть, спільник злодія». А молодик уже поліз у кишеню, дістав кастет. Джаміля схопила сумочку, кинулася до молодика. І коли той намірився нанести удар кастетом Артему по голові, вона першою нанесла удар своєю сумочкою. Той нападу не чекав: похитнувся, випустив із руки кастет, похилився на сидіння. Джаміля ще раз огріла його, відкинула ногою злодійську зброю. Сама ж стала в проході, готова була захищати і Артема, і скривджену жінку від будь-якого нападу. Готова було захищати так, як захищає квочка своїх курчат від нападу шуліки. У плацкартному відділенні вагона було небагато пасажирів. Скориставшись тим, що людей мало, навпроти жінки й примостився отой нахабний патлатий молодик. Жіночка почала дрімати, та не заснула й відчула, як той патlach витягнув гаманець із грошима. Зразу ж підняла крик.

Артем заломив злодію руку. Той аж засичав.

– Гаманець поверни, – грізним голосом наказав Котляр.

– Поверну, поверну, – плаксивим голосом почав патлатий, поліз у внутрішню кишеню куртки, дістав гаманець, кинув його на сидіння.

До затриманого злодія, почувши якісь негарзди у своєму вагоні, кинувся провідник.

– У чому справа? – запитав.

– Злодій у вашому вагоні, – спокійно відповів Артем. – Тримаю.

– Гаманець у мене вкрав, – втрутилася в розмову жіночка.

– Зрозумів. Тримай, зараз мотузку принесу.

Провідник кинувся у своє купе, приніс мотузку. Патлатому закрутили руки назад, зв'язали мотузкою. Поки злодія зв'язували, його спільник очунав від ударів сумочкою, поплентався в сусідній вагон.

– Давай ще й ноги йому спеленаємо, – запропонував провідник.

– Давайте, – відповів Котляр. – А в поїзді поліція є?

– Де й коли вона була? Може, колись і була. Чергові тільки на вокзалах. Я зараз усе організую. Посидь біля нього.

Провідник вийшов у тамбур, почав комусь дзвонити. Додзвонився до найближчого залізничного вокзалу.

– Нас зустрінуть через хвилин двадцять на зупинці. Давай перетягнемо цього злодія до мене в купе, – попросив, повернувшись.

– Давайте.

Якось доправили затриманого в купе провідника. Після цього Артем та Джаміля сіли на свої

місця, заспокоїлися. Знову взяли одне одного за руки. У телефоні Джамілі пролунав дзвінок.

– Доню, де ти? Хвилююся щодень. Казала, що в Київ збираєшся. Це правда? – пролунали питання одне за одним.

– Скоро буду в Києві. Не хвилюйтеся. А трохи пізніше в Дубровську, – проговорила схвильовано.
– Тоді повідомлю.

– А я не в Дубровську зараз.

– Каже, що вона не в Дубровську, – Джаміля кинула погляд на Артема.

– А де? Запитай, – він до Джамілі.

– То де ж ви, мамо? – знову дочка.

– У Залужанському.

– Чому?

– Жити тут будемо.

– Як це жити тут будемо? З ким? – продовжувала допитуватися доня. – Жити, каже, в Залужанському буде, – кинула знову погляд на Артема.

– Чим ти так здивована? – запитав Артем. – Спитай у кого.

– У кого? З ким? – знову запитала маму.

– Максимом Іванчуком, – почула відповідь.

– Максимом Іванчуком, – передала почуте Артему.

– З Югославом? Так ми його називаємо, – Артем спокійно.

– Мамо, з Югославом?

– Так. Дивно, що ти звідкілясь знаєш про Югослава. А у Казахстан нам дорога закрыта.

– Я й не збиралася туди повертатися. Моє щастя тут, в Україні, – упевнено відповіла Джаміля й подивилася на Артема. – До зустрічі.

Той спостерігав за розмовою коханої, почувши останні слова, щасливо посміхнувся.

Поїзд наближався до Києва. Пасажири готувалися до виходу. Коли потяг зупинився, почали виходити один за одним. За чоловіком у спортивній формі вийшла Джаміля. Наступним мав виходити Артем. Джаміля прийняла від коханого пакети та сумки, поставила їх на пероні. Глянула на Артема, потім на виставлені речі. Артем же почув за спиною хриплий голос:

– Ну што, салдатік, бандьоровец... Получі...

Артем різко повернувся, побачив над собою занесений кулак. Не довго роздумуючи, бо ж не тримався ще за поручні, обома руками різко штовхнув у груди нападника. Той удару не чекав. Отримавши неочікуваний поштовх у груди, впав на спину, задерши ноги. Артем повернувся та спокійно зійшов на перон. Джаміля здивувалася, чому він затримався у вагоні, але пригоди не бачила. Артем питально до неї:

– Таксі візьмемо?

– Візьмемо, Артемчику, – лагідно відповіла. – А ти чого при виході затримався?

– Нічого я не затримався. Придумуєш таке. Пішли на стоянку, – посміхнувся, беручи сумки.

Нападник ворушив ногами та довго не міг устати від поштовху солдата. Нарешті хотів знову кинутися за молодого парною, та було пізно. Поїзд уже рушив. Артем переварював пригоду. Він уявив, що могло б статися, якби так своєчасно не повернувся й не наніс попереджувальний удар. Тоді міг би впасти на перон і покалічитися. З такою тривожною думкою дійшов до стоянки таксі.

Джаміля раділа, що вони вже в Києві. Водій довів їх до студентського гуртожитку, у якому вона мала невеличку кімнату. При вході в гуртожиток обоє звернули увагу на оголошення: «Потрібні охоронники. Житло надається. Оплата згідно...»

Джаміля питально глянула на Артема:

– Підеш?

– Піду, – посміхаючись, відповів хлопець. – Я завжди хочу бути поруч з тобою.

Підійшли до чергової по гуртожитку. Того дня це була Валентина Іванівна Корж, яку Джаміля запам'ятала ще з перших днів свого поселення. Це

була веселоока, дзвінкоголоса, моторна молодичка.

– Добрий день, – привіталася Джаміля.

– Добрий день, – відповіла Валентина Іванівна, побачивши дівчину. – А я вас знаю. Ви в сімнадцятій живете. А молодого парубка не знаю. Хто він? Він теж...?

– Житиме, – відповіла Джаміля. – Викличте коменданта, будь ласка.

Чергова набрала номер:

– Миколо Миколайовичу, на прохідній вас чекають.

– Іду, – почулося в слухавці.

До молодої пари вийшов комендант гуртожитку Микола Миколайович. Був він у добротному костюмі, білій, розстібнутій на два верхні гудзики сорочці, з-під якої виглядало густе волосся. Чисто виголене підборіддя, пишні козацькі вуса, брови стрілами, зосереджений погляд викликали в Артема довіру.

– Хто мене хотів бачити? – пробасив комендант.

– Ми, – підійшли до нього Джаміля та Артем.

– Вас я знаю, лікарко. Які проблеми? – запитав комендант.

– Проблема одна. Демобілізований на роботу хоче влаштуватися, – почала Джаміля. – Охоронником.

– З АТО? Звідки? – подивився комендант на Артема.

– З-під Пісок.

Комендант підійшов до чергової, взяв листок паперу, подав Котляру:

– Пиши заяву.

Артем тут же на стійці її написав, подав коменданту.

– Завтра з обов'язками ознайомлю. А з житлом питання вирішимо зараз. Ви в сімнадцятій живете? А шістнадцята, бачу в журналі, у нас вільна. Його шістнадцята. Ось і є працівнику житло.

Джаміля подивилася на Артема.

– Дякуємо, – відповіла за обох.

– Ну, от і добре. Живіть, – посміхнувся у вуса Микола Миколайович. – Я в ректораті підпишу заяву, а ви підійдете у відділ кадрів й оформите особову справу. Тоді на роботу.

Джаміля з Артемом рушили до сімнадцятої, вирішивши облаштувати в ній спільне житло. Піднялися на другий поверх. Артему гуртожиток не був у дивовижу, але цей поверх студентського гуртожитку виявився привабливим та затишним. Перед новим поселенцем простягся коридор, що освітлювався просторими вікнами. Денне світло прогрівало дощату підлогу. Вочевидь, про цей по-

верх дбали, бо ж жили тут співробітники інституту. Джаміля звернула увагу хлопця на двері зліва.

– Це кухня, – прокрила їх. – Глянь яка.

Кухня була чимала, світла. Артем крутнув кран над умивальником – пішла вода. Клацнув вимикачем – кухню залило білим світлом. Глянув на Джемі:

– Цивілізація.

– А ти як думав? Вода навіть тепла є. Постійно, – відповіла на здивований погляд.

Хлопець тільки посміхнувся. Джемі відкрила двері сімнадцятої. Місцем їхнього спільного проживання мала стати ця невеличка кімната студентського гуртожитку. Біля стіни стояло ліжко, застелене яскравим покривалом. Сіро-зелені гардини, ледь пропускаючи денне світло, від поруху присутніх заворушилися, видно, відчували людський дух. На стіні висів килим, який орнаментом нагадував казахські мотиви. Джаміля звернула увагу, що до цього килима Артем уважно придивлявся. Уловила його погляд:

– Це я купила. На свій смак. Залишимо? Чи?

– Залишимо, – глянув у її чорні, як ягідки, очі.

Розклали речі. Потім із шістнадцятої кімнати перенесли друге ліжко з чистими простирадлами,

подушкою та покривалом. Поставили ліжка щільно одне до одного. Прихопили ще й тумбочку та настільну лампу.

– Оце, Артемчику, наше гніздечко, – радо прощобетала Джаміля. – Будемо потроху обживатися.

– Будемо, – радо відповів Артем. – А тоді поїдемо до батьків просити твоєї руки. Ти ж погодишся бути моєю дружиною?

– Так, коханий, так.

Хотіла ще щось сказати, та задзвенів телефон.

– Мама, – кивнула дівчина й підійшла до вікна.

У слухавці почула:

– Доню, як ти? Чому не дзвониш?

– У нас усе добре, – заспокійливо відповіла Джаміля.

– У кого у вас? Якимись загадками, доню, відповідаєш.

– У нас... У нас, – повторила дочка.

– Ну, тоді привіт вам. Де ви? Як? – продовжувала допитуватися Інна.

– У Києві. Скоро приїдемо. Я вже повернулася з відрядження.

– Небагато я знаю про вас, – спохватилася Інна. – Може, розповіси?

– Розповім усе, коли приїдемо. Чекайте нас. Скоро приїдемо. Я подзвоню коли.

Артем до коханої:

– Мама повинна знати. Мої батьки теж. Коли їм усе розповімо?

– Розповімо, – підвела чорні брови дівчина. – Усе розповімо, коли зустрінемося з ними.

Джаміля пішла на кухню готувати їжу. Через деякий час за нею пішов Артем, вирішив допомогти. Та... Підійшов впритул до Джемі, взяв у долоні її личко. Поцілував. Вона застигла з ложкою в руці. На плитці щось зашипіло. Джаміля різко виключила газ, поклала на стіл ложку й кинулася на груди коханому, торкнулася ніжним поцілунком його вуст. Тоді обоє сплелися в обіймах. Її халатик задерся догори, оголивши стегна. Руки Артема обхопили їх і поповзли вгору. Джаміля, відчуваючи його дотики, ще сильніше притискалася до хлопця. Той підхопив дівчину на руки й поніс у кімнату. Обоє потонули в поцілунках та обіймах. І хоч Артему хотілося розчинитися в ній, забути про все на світі, та згадав слова Джемі: «Я бережу себе до весілля. До нашого весілля».

– Я кохаю тебе. Безмежно кохаю, – шепотів, цілуючи її звабливе тіло. Вона з насолодою

відповідала, але потім усе ж зупинила. А вже через півгодини вони сиділи за столом і смакували макаронами із сосисками.

* * *

Юрій Котляр повернувся із заробітків. Шоферував у Польщі, їздив по Варшаві, Кракову, Познані, Лодзі та ще багатьох містах та містечках. Бував і на окраїнах польських гмін. Доводилося перевозити різні вантажі: меблі, молочні продукти, яблука, побутову техніку. Чесною працею, серйозним ставленням до роботи заслужив у польських колег повагу й авторитет. Його запрошували залишатися ще, обіцяли підвищити зарплату, та Юрій засумував за рідним домом, дружиною, батьками, сином. Знав, що син не дома, був під Донецьком, зараз у Києві. Алла про це повідомляла. А також про те, що в їх сина є наречена. Тож Юрій рвався додому. «Всіх грошей не зароблю», – згадував не раз уже чуте. Розраховався – і ось він дома. Відіспавшись, вийшов на двір. Руки просилися до роботи, тож узявся підчищати доріжку. Згадав, що вчора ввечері Алла отримала від Артема SMS: «Приїду в суботу з нареченою. До зустрічі». Це було якраз до речі. Усі вдома: батько, мати, він з Аллою. Алла відпросилася з роботи, поралася на кухні.

Юрій, підгрібаючи листя, почув жіночий голос:
– Доброго дня, сусіде.

Голос здався знайомим. Повернув голову. За воротами стояла симпатична русоволоса молодичка. Відкрила хвірточку, зайшла на подвір'я. Зайшла сміливо, мабуть, не раз отак у гості до Алли заходила. Юра теж підійшов ближче, придивився – перед ним Інна, ота русявка, дівчина з його юності, його перше кохання. Трохи поширшала станом. Чи то бузкове плаття, яке вдягнула сьогодні, надавало їй такої округлості. Стояла, груди та живіт курткою прикривала. Посміхалася. Сама ще хвилину тому не розуміла, хто перед нею. Юрій здивовано:

– Доброго дня, сусідко! Інно, ти?

– Я! Сусідка твоя. В Югослава, як ви його називаєте, поселилась, – повела в бік Максимової хати головою.

Юрій кинув мітлу, підійшов ближче:

– У Максима жити збираєшся? – запитав, ще нічого не зрозумівши.

– Чому збираюсь? Живу.

– А мені тоді перестала писати. Я довго сумував за тобою. А ти, значить, Максима знайшла.

– Це довга історія. Колись розкажу, сусіде. А поки що мовчім про наші давні стосунки, так буде краще.

Юрій усе ще придивлявся до Інни. Від неї віяло спокоєм та радістю. І та безмежна радість розливалася аж через край.

Раптом здалося, що під її бузковим платтям животик випинається. Інна вловила цей погляд.

– Так, так, – мовила схвильовано. – Поповнення в сім'ї чекаємо.

Юрій стояв ошелешений.

Інна глянула в його здивовані очі, посмінулася:

– Мені Алла потрібна. Поради хочу від неї почути. Це справи наші, жіночі.

Тоді неквапом рушила в хату Котлярів, побула там недовго й пішла додому з новиною, що сьогодні Артем, син Юрія та Алли, приїде з нареченою. На мить задумалася над дивним співпадінням: Джаміля подзвонила, що приїде з нареченим. Правда, не сьогодні – завтра.

Таксі біля воріт Котлярів зупинилося пізно ввечері. Із авто вийшла молода пара. Юра радісно зустрів їх надворі. Вигукнув радісно:

– Артеме! А це наречена? Яка красуня! Заходьте в дім.

Алла в порозі кинулася до молодят. Поцілувала сина та дівчину. Тоді до Артема та Джамілі підійшла баба Оріся. На свої роки вона виглядала ще жвавою, вдягнута була у святковий одяг.

– Як добре, що приїхали, – витерла сльозу, поцілувала обох.

За нею до внука та його нареченої підійшов дід Кузьма. Артем звернув увагу, що дід трохи осунувся, хоч старався триматися. Коли підходив та обнімав, то в нього затремтіли руки.

– Як звати наречену? – запитав Кузьма за всіх.

– Джаміля, – відповів онук. – Це моя Джаміля.

Дівчина легенько вклонилася.

– Сідаймо за стіл, – заметушилася Алла. – Сьогодні в нас пізня вечір. Та зате яка радість.

І хоч було пізно, та довгенько сиділи за столом, не могли наговоритися. Джаміля дуже сподобалася Котлярам. І це тішило Артема.

Першими пішли відпочивати Кузьма та Оріся. Тоді Алла питально глянула на Артема.

– Сину, як мені вам стелити? – майже прошепотіла.

– Стеліть окремо, мамо. Але в одній кімнаті. Хочу, щоб Джаміля була поруч.

– Добре.

Джаміля почула розмову, тепло глянула своїми щасливими очима на Артема, виказуючи цим повну згоду з його рішенням. Алла постелила дівчині на ліжку, сину на дивані. Молоді лягли спати. Та не спалося.

– Можна, я до тебе ляжу, щоб зігрітися? – прошепотіла Джаміля.

– Швиденько йди сюди, – розкрив постіль Артем.

Джаміля в легенькій нічній сорочці вмостилася біля боку коханого.

– Який ти гарячий.

– Ти теж, – відповів.

Він погладив її розкішне чорне волосся. Доторкнувся звабливих грудей. Поцілував їх. Поцілував її уста. Вона відповіла на поцілунок.

– Давай отак полежимо хоч годинку, – попросила.

– Давай отак полежимо до ранку, – запропонував Артем. – Нікуди я тебе не відпущу.

– А якщо мати зайде? Що подумає? – шепнула на вухо.

– Подумає, що закоханим отак спати й потрібно, – заспокоїв її Артем. – Але не зайде.

– Добре, – цьомкнула його в щоку й закинула на нього свою гарячу ногу, голову поклала йому на груди.

Заснули. Артем боявся поворухнутися, щоб не розбудити кохану. А вона, ніби відчуючи, що завдає йому незручностей, повернулася так, щоб обом було зручно та приємно.

Наступив ранок. Інна, поснідавши та помивши посуд, вирішила провідати сусідів. Їй закортіло побачити сина Юрія та Алли та його наречену. Зайшла до них на подвір'я якраз у ту хвилину, коли, відіспавшись, вийшли з хати приїжджі молоді.

Інна остовпіла:

– Джаміля? Ти? Доню!

Кинулася до доньки, обняла. Потім перевела погляд на хлопця. Старалася зрозуміти побачене. Юрій стояв на порозі, розкривши рота: «Наша невістка – дочка Інни?»

А Джаміля здивовано й схвильовано:

– Мамо, я приїхала з Артемом до його рідних. Ми приїхали пізно ввечері. А сьогодні плануємо до вас. А ти у дворі Котлярів. Я тут, бо тут мій Артем... А ти тут ніби спеціально...

– Доню, ми сусіди, – радо повідомила Інна.

Рипнула хвіртка, зайшов на подвір'я Максим, здогадавшись, де дружина.

– Привіт, сусіде, – звернувся до Артема, потиснув йому руку. – І вам, чарівнице.

Глянув на чорнявку й уловив щось знайоме. Згадав, що бачив її портрет у кімнаті Інни. Повернувся до неї, намірився щось запитати, та Інна випередила:

– Максиме, це моя дочка Джаміля.

Максим, почувши такі слова, посміхнувся:

– Наша дочка, Інночко! Наша! Джаміля, радий знайомству.

Від почутого в Інни сльози виступили на очах. Джаміля подала руку Максиму, тоді притулилася до мами, метнула поглядом на її животик.

– Мамо? – здивовано підняла брови, поклала руку на її живіт. – Мамо?

– А ти що думала? Що після сорока я вже стара? Що народити не зможу? Помиляєшся, доню, помиляєшся...

– Ні, ні, мамо. Радість то яка.

– Ото ж то. Вчіться, молодь! Будеш мати братика чи сестричку.

– Добре, мамо. Добре. А нам з Артемом благословіння дасте?

– Звичайно, доню. Звичайно! І запрошуємо вас на вечір. І майбутніх сватів теж. Ти ж дзвонила, що сьогодні приїдеш з нареченим, то ми підготувалися.

Почувши від людей, що приїхав племінник із нареченою, до господи Котлярів завітали Галина та Андрій Копоті, Артемові тітка та дядько.

Привіталися, роздивлялися племінника та його дівчину, чим дуже засоромили обох. Алла

запросила до хати і тих, що прийшли, й сусідів-сватів.

Заходячи, Інна непомітно для інших звернулася до Юрія:

– Не забувай, що про наші колишні стосунки ніхто не повинен знати.

– Добре.

– Що було – загуло. Внученьт разом виховувати будемо.

Зайшли в дім. Алла та Юрій почали виставляти наготовлене на стіл. Оріся кинулася їм допомагати. Максим почав нарізати хліб, Кузьма поставив на стіл пляшки з водою, горілкою, вином. Джаміля підійшла до Інни, сіла поруч, взяла маму за руку. Та щасливо її потиснула, посмінулася.

Помолилися. Юра поналивав усім чарки, почав, дивлячись то на Інну, то на Джамілю:

– Піднімаю цю чарку за Артема та Джамілю, за їхнє щасливе майбутнє.

– Ми за, – майже в один голос промовили присутні.

Випили, заходилися біля їжі. Усі звернули увагу, як Джаміля ніжно поглядала на коханого. Інна, ловлячи погляди дочки, цвіла від радості. Приємно було за поведінкою молодих споглядати й іншим родичам.

– А що у вас нового? Що в селі? – запитав Артем. – Коли ми їхали, я звернув увагу, що неподалік якесь свіже згарище.

– То хата діда Гандра згоріла, – почав Кузьма. – Ти його не пам'ятаєш. Помер дід. І жінка його померла. А хати ніхто не купив. Стояла пустою, а це згоріла в грозу. Цікавий був дід Гандро. Незадовго до смерті продав в Озеранці коня. Добрі гроші взяв – десять тисяч. Коли повертався додому, то якраз перед селом попав під дощ, промок до нитки. Зайшовши в хату, скинув мокрий одяг, побачив, що частина грошей, як він їх не ховав за пазухою, замокла. І то десь тисяч зо дві. Інші були сухі. Тож Гандро розділив їх на дві частини: сухі під подушку, а мокрі купюри – на чоботи і в теплу духовку. Гандро із Фросею повечеряли й полягали спати. Першим вранці зазвичай вставав господар і йшов у хлів до коня, а потім піднімалася дружина та йшла до печі. У цей ранок Брехунець вставати не спішив, іти в хлів нема чого, бо ж коня продав. Вирішив трохи повалятися в ліжку. Але щось не лежалося. Тому він встав, готувався поголитися. Почув якийсь неприємний запах.

– Ти що? Якоюсь гумою піч палиш? – запитав дружину.

– Ніякою гумою я не палю, – відгризнулася Фрося. – То із духовки такий сморід, мабуть.

– Звідки? – прокричав злякано Гандро.

– Із духовки, глушману.

Гандро кинувся до духовки. Дверці за першою спробою не відкрилися. Зробив другу спробу, використавши полу сорочки. Перед очима постала жахлива картина: в духовці лежали скрючені чоботи, а поверх них попіл від частини купюр, виручених за продаж коня.

– Ах ти ж, гадюко! – кричав Гандро, звинувачуючи жінку. – Чоботи та гроші спалила.

– Ти сам, одоробало старе, поклав туди чоботи й гроші. А ще й мене винуватою хочеш зробити, – відсварювалася Фрося.

Це вона так сусідам про ту пригоду розповідала. Отак частина грошей у Гандра пропала. Вважайте, що пропала якась добра частина коня.

Кузьма вибачився, що стільки часу забрав розповіддю про діда. Тож почали говорити про своє, сімейне, розпитувати молодих про Майдан та АТО.

Тоді встав Юрій, підняв чарку:

– Я про дещо хочу запитати сусідів. То, можливо, увечері ми до вас у свати?

– Тату, – на те радо Артем. – За цим і приїхали.

Хлопець глянув на Джамілю. Вона, почувши такі слова, почервоніла, очима стрельнула на маму, притислася до її плеча.

– Добре, – з чаркою Максим. – Мій тост – за кохання.

З веселими посмішками підтримали:

– Чудовий тост.

– За кохання!

– За кохання!

Джаміля, сидючи поруч із мамою, відчула, як та стрепенулася.

– Штовхається, – шепнула Інна на вухо дочці, щасливо глянула їй в очі й погладила животик.

Максим звернув увагу на перешіптування.

– Що за секрети? – запитав тихенько.

– Дитинка штовхається, – Інна йому теж тихенько.

– Мамо? А чого, коли я бабці подзвонила, то вона сказала: «І ти туди ж? У Залужанське? Що вона мала на увазі?» – запитала Джаміля.

– Про це потім, – зупинила доню Інна.

Та не вийшло потім.

– А бабця й дід хто? Звідки вони? – втрутилася в розмову Алла.

Юрій глянув на Інну. Та стулила губи, приклала до них палець, натякаючи, щоб мовчав. А Джаміля весело:

– Бабця Катерина та дідусь Василь у Дубровську живуть. Пенсіонери. Дід у Дубровську народився, а бабця на хуторі Залісся. Дід все життя бригадиром електриків пропрацював.

Кузьма, почувши імена Катерини та Василя й місце проживання Дубровськ, відчув, що зараз при всіх із його очей покотяться сльози й він ніяк не зможе пояснити, чому вони на щоці. Тож встав із-за столу.

– Тату! Ви куди? – запитав син Юрій.

– Піду на коня гляну.

– Ви не дивуйтеся, – дивлячись у спину чоловікові, мовила Орися. – З ним таке інколи буває. Сидить, сидить, а потім зірветься й виходить із хати.

Родина Артема та гості, які сиділи за столом, перейшли до обговорення інших тем.

А Кузьма, вийшовши на подвір'я, став під яблуною й переварював почуте: «Катерина із Залісся... Дід Василь... То що ж це виходить? Катерина – вихованка баби Мартусі – моє перше кохання? Інна, тепер сусідка наша, її дочка? А наша невістка – внучка Катерини? Виходить, що так. От... От... Та хіба так буває? От на весіллі й зустрінемося».

Почав думати, а що ж він одягне на такі урочистості. Думав і не міг згадати, коли йому

Орися чи він сам нові речі купували. Орися то собі купувала. А йому? Користувався усім секондхендівським. Тож повернувся в будинок, пройшов повз гостей до кімнати, де стояла шафа з одягом, почав перебирати сорочки, светри, штани. «Не те», – оцінював. Орися почула шурхіт у кімнаті, куди зайшов Кузьма, пішла до нього. Побачила, що чоловік риється в речах, чуває потилицю й щось про себе шепоче.

– Чого це ти там риєшся? – запитала здивовано.

Кузьма підняв голову:

– Вдягнути на весілля внука що я маю?

– Підберемо щось, – почала Орися.

– Що я маю вдягнути? Глянь. Усі шухляди вашим запаковані. А де моє? Нове де?

– Купимо й тобі. Чого ти розхвилювався? – продовжувала заспокоювати чоловіка Орися.

Кузьма, почувши такі слова дружини, притих, промовив:

– То йди до гостей... Я теж зараз прийду.

Орися, вийшовши з кімнати, дивувалася поведінці чоловіка: «Він же ніколи до речей так прискіпливо не відносився. Що ж сталося?»

Погостювавши в Котлярів, Інна, Максим та Джаміля пішли готуватися зустрічати сватів. Коли виходили з хати, Інна ласкаво:

– Підходьте на вісімнадцяту. Чекаємо.

Котляри обіцяли бути вчасно. Дома Максим та Інна почали готувати стіл, а Джаміля роздивлялася житло Іванчуків. І тут Інна радо:

– Доню, ось подарунок твоєму нареченому – золотий ланцюжок із хрестиком. Візьми, подаруєш. А ось подарунки сватам.

Заворушилися і в сім'ї Котлярів, готуючись до сватання. Артем перевірів кишеню, де лежала обручка та золотий ланцюжок із хрестиком. Заспокоївся. Юра весь час поглядав на годинник. Так хотілося, щоб вісімнадцята година вже настала. Алла чепурилася біля дзеркала.

О вісімнадцятій Котляри (Юра, Алла, Артем, Кузьма та Орися) зайшли в дім Іванчуків. Привіталися. Юра поклав на стіл хліб і поставив пляшку горілки. Артем попросив руки в Джамілі. Вона погодилася стати його дружиною. Щасливо за цією дією спостерігали присутні. Артем надів коханій обручку та золотий ланцюжок із хрестиком. Джаміля наділа Артему свій подарунок, пов'язала Юрія та Кузьму рушниками, а Аллі та Орисі накинула на плечі красиві хустки. Єдиною вже родиною сіли за стіл, домовилися про весілля.

У наступну неділю Орісю почав штовхати під бік Кузьма:

– Збирайся. Їдемо. Я коня запрягаю.

– Куди їдемо? – спросоння Оріся.

– Як куди? На базар. Чи ти забула? Скупуватися їдемо.

– Їдемо, їдемо, – погодилася дружина. – Може, нехай із нами Юра поїде?

– Ми самі скупимося.

Їхали. Кузьма, щоб не мовчати, заговорив:

– Згадав про Гандрового сина Дем'яна. Бачили ми його в Кемерово. Семен Гомонець тоді з Дем'яном в АТП працював. Ото, як закінчив старший син Порохняка школу, вивчився на шофера, відслужив в армії. Потрібно було влаштуватися на роботу. Звернувся до начальника АТП в Дубровську. Той, оглянувши молодого хлопця та ознайомившись із його документами, радо повідомив, що робота є, і що автомобіль саме йому тримали. Злукавив начальник, не признався, що на таку машину ніхто не хотів сідати. Пішли вони до автомобіля. Начальник пояснив, що це спецавтомобіль. Показав хлопцю, як він працює, куди потрібно під'єднувати шланги. Дем'ян скривився, здогадався, що потрібно буде вивозити нечистоти.

Але почув від начальника втішну новину про те, що всі шофери отримують місячну зарплату не більше двохсот карбованців, а йому, молодому шоферу, будуть платити по чотириста. «Це ж які гроші, – подумав Дем'ян Порохняк. – А гроші не пахнуть». Вдарили по руках. Дем'ян швидко втягнувся в роботу. Зрозумів, що якщо гарно прокрутити справу, то й ліва копійка буде.

І він справу розкрутив. Завелися грошики. Молодий шофер змінив манери поведінки, почав вести себе нібито він не з села. Винайняв окрему квартиру, пристойно вдягнувся, завів друзів, почав відвідувати місцевий ресторан.

В одну з субот ресторан було заброньований на весілля. Вільних місць не було, та Дем'янові гроші зробили неможливе: знайомий офіціант доставив для компанії хлопців додатковий столик. Гуляло весілля, гуляв Дем'ян із друзями. Коли вже всі добряче випили, то хлопці навіть почали запрошувати дівчат, які були весільними гостями, до танців. Дем'ян звернув увагу на струнку, веселу, жваву старшу дружку. Вона організовувала ігри, конкурси. Дівчина вловила пильні погляди гарно вдягненого молодика, щиро посміхнулася до нього. Отут молодий шофер не втримався й запросив дівчину на танець. Познайомилися.

Красуню звали Ліза. Дем'ян дочекався кінця весілля, провів дівчину додому. Вона жила на тихій вулиці в цегляному величенькому будинку. Хлопець звернув увагу на великий просторий садок біля обійстя, заасфальтоване подвір'я. Ліза розповіла, що вона єдина донька в батьків, викладає в районній музичній школі. Батько завідує продовольчою базою, а мати торгує на базарі фруктами. Хлопець же сказав, що працює в АТП шофером.

Ліза та Дем'ян почали зустрічатися. Молодик відчув, що закохався. Такі ж почуття до хлопця відчула й Ліза. Молода пара разом проводила вечори. Хлопець водив дівчину в кіно, ресторан. Бувало, що гуляли околицями містечка. Обоє відчували невгамовне бажання бути завжди разом.

Однієї неділі закоханий молодий шофер вирішив пройтися по базару. Його цікавило, яка ж то його майбутня теща, що фруктами торгує. Він одягнув костюм, сорочку, краватку. Взув новенькі туфлі й рушив до торгових рядів. Ішов собі по базару, придивлявся до жінок, які торгували. Ще здалеку, побачивши красивого молодика, одна із продавщиць, а це була мама Лізоньки, штовхнула іншу:

– Глянь, який красень іде.

– Звичайно, красень. Я свого зятя теж так хвалила б, – відповіла сусідка по прилавку.

– Чийого зятя? – мати Лізи.

– Я б свого так теж хвалила, як ви свого хвалите, – повторила продавщиця.

– Який же він мій зять? – здивувалася мати Лізи, як казали, Хапченчиха.

– Майбутній, – кивнула головою сусідка. – Він же вашу Лізочку по ресторанах водить. Усі знають.

– Якщо водить, то значить у нього гроші є, – зраділа Хапченчиха.

– Є! Звичайно, є. Хочете, я розкажу про його гроші?

І поки Дем'ян розглядав торгові ряди, сусідка-продавщиця розповіла присутнім, що отой гарно вдягнений молодик, котрий уподобав Лізку Хапченко, працює на автомобілі асенізатором. На подив тих, хто не знав, що це за професія, пояснила, що він вивозить нечистоти, тобто чистить каналізації та туалети. Мовляв, і до них він приїжджав. Туалет почистив, узяв гарні гроші. А коли їх брав, то сказав, що вони не пахнуть. Хапченчиху від такої розповіді кидало то в жар, то в холод. Вона переступала з ноги на ногу, спиралася грудьми на прилавок, поглядала на сонце. Врешті не витримала, залишила свою продукцію на сусідку по прилавку, кинулася додому.

Дем'ян у ту неділю так і не зрозумів, хто ж і яка його майбутня теща. А що вже дома Хапченчиха виписала дочці, то нікому не відомо. Та, очевидно, виписала добре, бо вже ввечері Лізонька із сльозами на очах вигнала Дем'яна з двора, заявивши, щоб він до неї ніколи не підходив. Ще й обізвала «дермовозом», хоч той старався пояснити, що й таку роботу комусь треба робити. Ще два вечори підходив хлопець до будинку Хапченків, надіявся, що Ліза посердиться й передумає. Та де там. Вона ж учителька, а він... На третій день після сварки Дем'ян написав начальнику АТП заяву про відпустку, з'їздив у касу залізничного вокзалу й купив квиток на нічний поїзд. А протягом дня трудився так, що бочку своєї машини заповнив по самі вінця. Покинутий жених діждався вечора, дочекався, поки Хапченки заснули, і випустив із напаккованої асенізаційної бочки їм на подвір'я лайно, яке зібрав за день. А потім загнав автомобіль на стоянку, взяв наготовлені речі й кинувся до поїзда...

– Про таку пригоду я чула, – вставила своє слово Оріся. – Та подробиць таких не знала.

– Дем'ян зараз у Кемерово, – продовжив Кузьма. – На такому ж автомобілі по місту їздить, що й тут по Дубровську їздив. Ми поверталися із заробітків, то його бачили. Хотіли підійти до земляка, та він швидко втік.

Приїхали на базар. Проїшлися торговими рядами. Кузьма, дивлячись то вліво, то вправо, шукав торгові ятки, де продаються костюми, сорочки, білизна, головні убори. Побачив світлого бейса. Не торгуючись, купив. Оріся мовчки тільки плечима стонула. «Для чого йому молодіжний бейс?» – подумала. А Кузьма вже підходив до продавця костюмів.

– Отого костюма мені подайте, – попросив.

Продавець подав дідові добротного з чорними відливими костюма.

– Спитай, в яку ціну, – втрутилася Оріся.

– Не важливо, яка ціна, – відмахнувся чоловік, – аби гарно сидів. Поміряю.

До продавця:

– Дзеркало є?

– Є. Мірняйте. Дзеркало я потримаю.

Кузьма надів штани, піджак, покрутився перед дзеркалом. Костюм йому сподобався.

– Беремо, – мовив до продавця. – Сорочку би ще.

– Ця підійде.

– Беремо, – Кузьма взяв до рук пакет із костюмом та сорочкою, розрахувався за покупки.

– Стоп. А краватки є? – згадав.

– Є. Оця підійде.

– Беремо.

Орися знову хотіла вставити своє слово, та стрималася. Дивувалася з поведінки чоловіка.

– Підкажіть, – звернувся Кузьма до продавця, – де блузки та спідниці продаються.

– У наступному ряду.

– Пішли, – Кузьма до Орисі, – тобі блузку нову купимо, спідницю і взуття. У нас же попереду весілля.

Орися слухняно пішла за чоловіком. Купили їй спідницю, світлу блузку, туфлі. Кузьма теж купив нове взування. Коли їхали, він глянув на дружину й промовив:

– Гроші, які лежать на ощадкнижці, віддамо внукові. Нехай квартиру купують, а не тиняються по гуртожитках.

– Добре, – погодилася Орися. – Це буде наш весільний подарунок. На весіллі й оголосимо.

Повернулися з базару додому. Коли покупками почали хвалитися перед сином та невісткою, син Юрій звернув увагу на те, що батько з якимось особливим радісним задоволенням приміряв куплене. Мати розповіла, як купували обновки. Її лице теж було задоволене.

– Носіть здорові, – побажали син Юрій та невістка Алла.

Свято-Преображенський храм зустрів наречених, їх родичів та гостей урочисто. Отець Іларіон проводив церемонію вінчання молодих. Кузьма Котляр стояв у церкві справа й оглядав гостей молоді. Вловив в одній із старших жіночок знайомі риси. «Катерина, – підказало серце. – Змінилася. Постаріла... Їй же років трохи менше, ніж мені. Але не на стільки ж менше. Та і я не помолодшав. Буде нагода, то підійду, поговоримо». Катерина відчула, що на неї хтось дивиться. Повела поглядом, упізнала, подумала: «Кузьма. Дід Артема Котляра. Нам двом не судилося, то нехай щасливими будуть наші внуки». У головах Кузьми й Катерини крутилися картини їхнього знайомства, зустрічей, нездійснених бажань. Дочекалися закінчення церемонії вінчання. При виході з церкви кивнули одне одному головами.

Ресторан «Зустріч» у районному містечку Дубровськ на чотирнадцяту годину вже був готовий зустрічати весільних гостей. До ресторану підкотили авто: білі «Мерседес» та «Ауді», автобуси з гостями. Із білого «Мерседеса» вийшов наречений у темному з відливом костюмі, світлій сорочці, на якій, підкреслюючи урочистість події, красувався чорний метелик. За ним наречена у

весільному вбранні, щаслива, усміхнена. Адже були вже законними чоловіком і дружиною. На порозі ресторану з хлібом та сіллю молодих зустрічали Юрій з Аллою та Інна з Максимом. У Максима на руках малий Любомирчик. Він його тримав, як дорогоцінний скарб, хоч синочок тягнув рученята і до Юрія, і до Алли, і, звісно, до мами. Максим притискав Любомирчика до своїх грудей так, як колись Інна притискала до своїх Яшку, песика, який їх познайомив. Інна, поки підходили наречені, повела поглядом на синочка, потім на Максима. Підійшли до батьків Артем із Джамілею. Їх очі сяяли щастям. Батьки першими привітали молодих. Потім Катерина з Василем та Орися з Кузьмою. Кузьма, не витримавши довгих очікувань, шепнув онукові: «Подаруємо вам гроші. Вистачить на квартиру в Києві». І ця новина дуже порадувала молодих, бо Артем, теж не витримавши, повідомив про це коханій. Джаміля від його слів здивувалася та зраділа. «Серйозно? Серйозно?» – не тямлячи себе, все допитувалася вона, адже мати власну квартиру ой як хотілося.

– Заходьте, дорогі гості, – почали запрошувати Юрій, Інна, Алла, Максим.

Гості заворушилися, рушили за молодими в приміщення.

До ресторану підкотила червона «Мазда» Ільчуків. Із авто вийшли Роман, Жанна, їх син Ромчик та доня Жанночка. Роман Ільчук із сином Ромчиком у новеньких світлих костюмах, Жанна в коричневому платті. Розпустила своє риже хвилясте волосся. Дочка Жанночка в білому платті теж із розпущеним золотавим волоссям. Інна та Юрій кинулися до приїжджих.

– Привіт, Жанно, – обійняла свою подругу дитинства та юності Інна.

– Привіт. Вітаю із сьогоднішнім щасливим днем... З днем весілля Джамілі.

– І мого сина Артема, – додав Юрій.

– А, це ти, чумазенький? Золотавеньку впізнав? – посміхнулася до Юрія Жанна й поправила свої кучері.

– Впізнав, – радо відповів Юрій.

– Познайомтеся. Це моє сімейство: Роман, Ромчик, Жанночка.

– З Ромчиком і Жанночкою я знайома, – посміхнулася Інна. – А з Романом...

– Будьмо знайомі, – посміхнувся Роман й обійняв Інну. – У нас цілий вечір попереду. Поговоримо, познайомимося ще ближче.

Коли Роман Ільчук відпустив Інну, руку для знайомства простягнув Юрій.

– Юрій, батько Артема.

– Ідемо до столу, – почали запрошувати Ільчуків Інна та Юрій.

– Ідемо, ідемо.

Зайшли в ресторан. Жанна та Роман кинули погляди в сторону, де сиділи наречені. Махнули руками. Мовляв: «Привіт. Вітаємо».

Почали з молитви. Тоді пішли тости.

Весілля гуляло: застілля, тости, сміх, ігри, танці. У перерві Інна та Юрій підійшли до Ільчуків.

– До цього весілля я теж трохи причетна. Чи не так? – запитала Жанна.

– Дякую тобі, – відповіла Інна. – Знаю про твою роль у їх знайомстві, підтримці. Мені Джаміля розповіла.

– І ми з Аллою знаємо історію їхнього кохання, – додав Юрій.

– Тільки, Жанчик, наші діти про те, що я давно знайома з Юрою, нічого не знають, – глянула в очі Жанні Інна.

– Поки що нічого не знають, – добавив Юрій.

– Не проговорись, – глянула благально в очі Інна.

– Не хвилюйся, – заспокоїла подругу Жанна. – Якщо я стільки часу витримала й не розповіла Джамілі й Артему про все, то я – кремій. Витримаю й сьогодні.

Коли ділили коровай, дід та баба сказали, що вони дарують молодим гроші на квартиру. Почувши це, до Артема та Джамілі підійшли Максим з Інною.

– Купуйте трикімнатну, – почав Максим.

– Ми допоможемо, – додала Інна.

– На перспективу, щоб і для діток простір був, – продовжив Максим.

Молоді посміхалися й дякували.

* * *

Кузьма в перерві поговорив з Катериною, розпитав про її сімейне життя. Вона сказала, що спочатку сердилася на його батька Давида та на нього самого, а коли зустріла Василя, то й заспокоїлася. Сказала, що прожила спокійне, щасливе життя, але картає себе, що, можливо, вплинула не так, як треба, на життєвий вибір та перше заміжжя дочки Інни.

Орися любивалася гостями, раділа, що дожила до таких щасливих днів, що присутня на весіллі внука, що побачила родичів та знайомих. Надіялася побачити ще правнуків.

Коли ж свекруха Алла зняла з невістки фату та покрила голову білою хусткою, Джаміля притулилася до грудей Артема, прошепотіла:

– Тепер я вся твоя.

– Навіки? – запитав Артем.

– Навіки.

Присутні на весіллі рідні та гості раділи, дивлячись на молоду пару.

* * *

Юрій з Аллою ще більше здружилися з сімейством Іванчуків, допомагали одне одному. У хвилини, коли Інна та Юрій залишалися наодинці, він ласкаво та ласо поглядав на неї, своє перше кохання. Інна тоді іронічно дивилася на нинішнього вже свата, показувала кулачок. Юрій заспокоювався. Обидві сім'ї чекали дзвінків від Артема та Джамілі. Ті купили квартиру в Києві, повідомили, що Джаміля вагітна і що збираються приїхати на празник.

Празник пророка Іллі випадав на суботу. Артем та Джаміля приїхали в Залужанське з Києва напередодні свята. Джаміля ходила поважно, підтримуючи живіт обома руками. Родичі догоджали, чим могли. Артем ходив слідом за коханою, випитуючи, чи їй нічого не потрібно. Алла та Юрій всю підготовку до празника взяли на себе. Раз по раз у дім Котлярів забігала Інна, обнімала дочку, щось шепотіла їй на вухо. Видно, заспокоювала, що народжувати не так уже й страшно. Джаміля у

свою чергу заспокоювала маму, бо відчувала, що та хвилюється більше за неї. Джаміля та Артем провідували й дім Іванчуків.

Після обіду задзвенів телефон Орісі.

– Мамо, – почувся голос Олі, – ми їдемо в гості. Я, Леонід і внученята. Будемо на автовокзалі біля вісімнадцятої.

Оріся відповіла, що дуже рада, а тоді до Юри:

– Сину, їдь на автовокзал зустрічати Олю з сім'єю. Із Португалії їдуть. Ох ця Оля, чому ж не повідомила раніше?

Та зраділа, що побачить дочку, зятя та внуків після довгої розлуки.

Юрій підготував Іванчукову «Ниву», поїхав зустрічати сестру та її сімейство. Оріся все виходила до воріт, вдивлялася на дорогу. Нарешті діждалася. З машини на подвір'я першою вийшла Оля, за нею Леонід, потім Марек і внучка Улянка. Привіталися. Оля підійшла до матері, поцілувала:

– Вибачте, мамо, що довго не бачилися.

Леонід з посмішкою дивився на тещу, вона з цікавістю на зятя.

– Які ви молодці, що приїхали.

Потім Оля підійшла до батька, братихи Алли, племінника Артема. Тоді звернула увагу на молодичку, яка стояла осторонь.

– Невістка наша, – пояснила Алла. – Джаміля. Та що ж це ми стоїмо? Заходьте до хати.

Орися розпорядилася, щоб гості поїли з дороги та відпочили, а сама з невісткою ще дещо доробляла до празника.

Уранці хто пішов у церкву, хто залишився дома, ще щось готуючи до свята. Десь біля чотирнадцятої сіли за стіл. Крім Котлярів, були Іванчуки та Копоті. Артем розповідав, як їм живеться в Києві, а Оля, як у Португалії. А потім усі про все. Стало гамірно й весело. Дід Кузьма та баба Орися не могли натішитися Мареком та Улянкою. Святкували довго. Розійшлися, як стало вже сутеніти.

У неділю Джаміля та Артем пішли до Іванчуків. Невдовзі Джаміля шепнула матері:

– Щось я не дуже себе почуваю. Може, це починаються... Ой...

– Перейми? – побіліла Інна.

Джаміля кивнула головою:

– Мабуть...

Вирішили негайно везти Джамілю в Дубровськ у «роддом». Повіз Артем, а з ним Інна, яка не могла залишити дочку в такий час. Інші залишилися чекати добрих новин. І дочекалися. Під вечір подзвонила Інна, а за нею Артем, що Джаміля народила сина і що назвуть його Васильком.

Радості рідних не було меж.

* * *

Не змогли поєднати свої долі Кузьма й Катерина, не стали на весільний рушник їх діти, Юрій та Інна, а от онукам, Артему та Джамілі, таки вдалося вибороти своє кохання, одружитися й народити сина. Хай же буде прихильною до них доля!

Про автора

Жакун Микола Григорович народився 26 вересня 1953 року в с. Залужжя Дубровицького району Рівненської області. Навчався в Залузькій восьмирічній школі, Дубровицькій СШ №2.

У 1978 році закінчив Рівненський державний педагогічний інститут. Працював у Торговицькій, Довгошиївській, Ярославницькій середніх школах Млинівського району, у Тучинській ЗОШ І-ІІІ ступенів Гощанського району. Член літературно-мистецького об'єднання «Веселка» при Гощанській районній газеті «Рідний край», член Всеукраїнської спілки краєзнавців. Лауреат Гощанської краєзнавчої премії імені Івана Шишка (2005 р.), Гощанської районної літературної премії імені Ростислава Журомського (2014 р.), літературно-мистецької премії імені Миколи Шакури (2016 р.), переможець літературних конкурсів «Перло многоцінне» (2011 р.), «Розкажу історію – не повірите» (2013 р.). Літературні твори друкувались у республіканській, обласній, районній пресі, альманахах «Гостинець» (2000, 2010 рр.), «Безсоння» (2001 р.),

«Суцвіття» (2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013 рр.), «Тучинський передзвін» (2008, 2010, 2012 рр.), «Струни серця» (2012 р.), журналах «Погорина» (2012 р.), «Перець» (2013 р.), звучали на каналах обласного радіо та телебачення. Автор книг «Вишиванка» (2000 р.), «Щедрий кавалер», «Неслухняний м'ячик» (2001 р.), «Тучин» (2002 р.), «Світоч знань» (2003 р.), «Круговерть» (2004 р.), «Веселочка», «Відгадай і розмалуй» (2006 р.), «Побрехеньки діда Йовхима» (2013 р.), «Пастка для закоханих» (2013 р.), «Лантух перловки» (у спів-авторстві) (2013 р.), «Закодована пенсія» (2013 р.), «Опівнічна церемонія» (2014 р.), «Полудень» (2014 р.), «Мед на асфальті» (2014 р.), «Звучить мелодія у слові» (2014 р.), «Ностальгія» (2015 р.), «Василь Романюта – людина слова та діла» (2017 р.), «За честь та волю» (2018 р.).

«Невідворотність долі» – нова книга автора.

Літературно-художнє видання

Жакун Микола Григорович

НЕВІДВОРОТНІСТЬ ДОЛІ

Роман

Редактор

Марія Жакун

Набір

Микола Жакун

Макетування, верстка, дизайн палітурки

Віталій Власюк

Коректори:

Марія Жакун,

Микола Жакун

Підписано до друку 01.05.2020 р. Формат 70x100 1/32.

Папір офсет. Гарнітура «PT Serif». Друк офсет.

Ум. друк. арк. 11,38. Наклад 100 пр. Зам. 37.

Видавництво «Волинські обереги».

33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: (0362) 62-03-97;

e-mail: oberegi97@ukr.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи ДК № 270 від 07.12.2000 р.

Надруковано в друкарні видавництва «Волинські обереги».